FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SEYAHAT EDEBİYATI ÖRNEĞİ OLARAK AYAZ İSHAKİ'NİN RESİMLİ PERŞEMBE'DEKİ GEZİ YAZILARI (1927–1928)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF NESLİHAN DOĞAN

İSTANBUL, 2026

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SEYAHAT EDEBİYATI ÖRNEĞİ OLARAK AYAZ İSHAKİ'NİN RESİMLİ PERŞEMBE'DEKİ GEZİ YAZILARI (1927–1928)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ELİF NESLİHAN DOĞAN

210121031

Danışman
(Prof. Dr. Mustafa Göleç)

İSTANBUL, 2026

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
TEZ ONAY FORMU

29/01/2026

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih programı öğrencisi **210121031** numaralı **Elif Neslihan DOĞAN**'ın hazırladığı **"ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SEYAHAT EDEBİYATI ÖRNEĞİ OLARAK AYAZ İSHAKİ'NİN RESİMLİ PERŞEMBE'DEKİ GEZİ YAZILARI (1927–1928)"** konulu Yüksek Lisans tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 29/01/2026 Perşembe günü saat 16:00'da yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne / Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının **"ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SEYAHAT EDEBİYATI ÖRNEĞİ OLARAK AYAZ İSHAKİ'NİN RESİMLİ PERŞEMBE'DEKİ GEZİ YAZILARI"** şeklinde değiştirilmesi uygundur.

	Jüri Üyesi	Karar
1.	(Danışman) Prof. Dr. Mustafa GÖLEÇ	**KABUL**
2.	Prof. Dr. Hasip SAYGILI	**KABUL**
3.	Doç. Dr. Vahdettin IŞIK	**KABUL**
4.	.....	.....
5.	.....	.....
6.	(İkinci Danışman)*.....	.....

**2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.*

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Elif Neslihan Doğan

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın vücuda getirilmesinde, yalnızca akademik rehberliğiyle değil, aynı zamanda engin hoşgörüsü ve teşvik edici yaklaşımıyla da desteğini esirgemeyen kıymetli danışmanım Sayın Prof. Dr. Mustafa Göleç'e en derin şükranlarımı sunarım. Çalışma sürecinin her aşamasında değerli yönlendirmeleriyle yolumu aydınlatmış, yapıcı eleştirileriyle çalışmanın bilimsel niteliğine katkı sağlamıştır. Kendisinin rehberliği olmaksızın bu çalışmanın mevcut haline ulaşması mümkün olmazdı.

Yüksek lisans eğitimim süresince bilgi ve tecrübelerinden istifade etme imkânı bulduğum Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı'nın değerli öğretim üyelerine teşekkürü bir borç bilirim. Akademik perspektifimin şekillenmesinde ve tarih disiplinine duyduğum ilginin derinleşmesinde katkıları büyüktür.

Bu tez sürecinde karşılaştığım zorluklarda sabır ve anlayışla yanımda duran, varlıklarıyla bana güç veren aileme minnettarım. Maddi ve manevi desteklerini her daim hissetmek, bu süreci nihayete erdirmemi sağlayan en önemli motivasyon kaynağı olmuştur. Ayrıca, süreç boyunca moral desteği sağlayan, fikirleriyle katkıda bulunan ve anlayış gösteren dostlarıma teşekkür ederim.

Bu çalışmanın, erken Cumhuriyet dönemi gezi yazıları literatürüne mütevazı bir katkı sunmasını temenni ederim.

Elif Neslihan Doğan

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE SEYAHAT EDEBİYATI ÖRNEĞİ OLARAK AYAZ İSHAKİ'NİN RESİMLİ PERŞEMBE'DEKİ GEZİ YAZILARI (1927–1928)

Elif Neslihan Doğan

ÖZET

Bu çalışma, Birinci Dünya Savaşı sonrasında değişen siyasal sınırlar, göç/sürgün hareketlilikleri ve modernleşme gündemleriyle birlikte seyahatin ve gezi yazısının işlevinde meydana gelen dönüşümü ele almaktadır. Söz konusu dönüşümü, erken Cumhuriyet dönemi (1923–1930) Türk basınında yayımlanan metinler üzerinden incelemeyi amaçlamaktadır. Savaş öncesi seyahat anlatılarında daha çok "görülene dair tasvir", merak ve kültürel egzotizm öne çıkarken, buna karşılık savaş sonrası dönemde seyahat, kimlik, zorunluluk, pasaport rejimleri, toplumsal disiplin ve modernleşme gibi temalarla iç içe geçen yeni bir anlam kazanır.

Araştırma, bu dönüşümü görünür kılan temsilî bir örneklem olarak *Resimli Perşembe* dergisinde 1927–1928 yıllarında yayımlanan Ayaz İshaki imzalı gezi yazılarını merkeze alır. İshaki'nin Japonya başta olmak üzere Finlandiya, Estonya, Litvanya, Lehistan ve Afganistan'a ilişkin gözlemleri, yalnızca "gezilen yer"i aktarmakla kalmaz, aynı zamanda Türk basınında dolaşan modernleşme tahayyüllerini, medeniyet tartışmalarını ve kimlik arayışlarını karşılaştırma (mukayese) yöntemiyle kurar.

Metinler nitel içerik analizi ve türsel/işlevsel okuma çerçevesinde, modernleşme ekseninde değerlendirilmiş; modernlik, kadın-çocuk temsilleri, temizlik ve beden rejimleri, din, mimari-mekân algısı ve kamusal düzen gibi temalar altında çözümlenmiştir. Sonuç olarak çalışma, erken Cumhuriyet basınındaki gezi yazılarının savaş sonrası dünyada bir "tecrübe aktarımı" ve modernleşme rehberi işlevi üstlenmeye başladığını, Ayaz İshaki örneğinin ise bu dönüşümü hem tarihsel bağlam (sürgün, diaspora, millî mücadele) hem de anlatı stratejileri bakımından çarpıcı biçimde görünür kıldığını ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Gezi Yazısı, Seyahat kültürü, Erken Cumhuriyet Basını, Resimli Perşembe, Ayaz İshaki, Modernleşme.

TRAVEL LITERATURE IN THE EARLY REPUBLICAN PERIOD: THE TRAVEL WRITINGS OF AYAZ ISHAKI IN RESIMLI PERŞEMBE (1927–1928)

Elif Neslihan Doğan

ABSTRACT

This study examines the transformation in the function of travel and travel writing in the aftermath of the First World War, shaped by changing political borders, movements of migration and exile, and emerging agendas of modernization. Focusing on texts published in the Turkish press during the early Republican period (1923–1930), the study aims to trace how travel writing acquired new meanings in a postwar world.

While prewar travel narratives largely emphasized descriptive observation, curiosity, and cultural exoticism, postwar travel writing increasingly became intertwined with issues of identity, necessity, passport regimes, social discipline, and modernization. As a representative case that renders this transformation visible, the study centers on the journal *Resimli Perşembe* and the travel writings of Ayaz İshaki published in the journal between 1927 and 1928.

İshaki's observations on Japan, as well as on Finland, Estonia, Lithuania, Poland, and Afghanistan, go beyond the mere depiction of places visited. Instead, they construct comparative frameworks through which competing visions of modernization, debates on civilization, and quests for identity circulating within the Turkish-language press are articulated.

The texts are analyzed through qualitative content analysis and a generic/functional reading, structured along the axis of modernization. The analysis focuses on themes such as modernity, representations of women and children, regimes of cleanliness and the body, religion, perceptions of architecture and space, and the organization of public order. The study concludes that travel writing in the early Republican press increasingly functioned as a medium of experiential knowledge transfer and as a guide to modernization in the postwar world. The case of Ayaz İshaki, in particular, renders this transformation especially visible,

both in terms of historical context-exile, diaspora, and the legacy of the national struggle- and narrative strategies.

Keywords: Travel Writing, Travel Culture, Early Republican Press, Resimli Perşembe, Ayaz İshaki, Modernization.

ÖNSÖZ

Bu tez, Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında seyahat kültüründe yaşanan değişimi anlamaya yönelik bir çalışmadır. Çalışmanın temel amacı, seyahatin yalnızca bireysel bir deneyim ya da edebî bir konu olmadığını, aksine dönemin siyasal ve toplumsal koşullarıyla birlikte değişen tarihsel bir pratik olduğunu ortaya koymaktır. Bu nedenle gezi yazıları, değişen seyahat anlayışını ve gezgin tipini incelemek için uygun ve anlamlı bir kaynak olarak değerlendirilmiştir.

Ayaz İshaki'nin *Resimli Perşembe* dergisinde yayımlanan gezi yazıları, bu dönüşümü gözlemlemek açısından özellikle önemli örnekler sunmaktadır. İshaki'nin metinlerinde gezgin, savaş öncesi dönemin daha serbest dolaşan gezgininden farklı olarak, ülkesinden zorla çıkarılmış, sınırlar, pasaport uygulamaları ve bürokratik engellerle karşılaşan bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum hem seyahatin anlamındaki değişimi hem de gezginin dünyayı algılama ve yorumlama biçimindeki dönüşümü görünür kılmaktadır.

Bu çalışmada Ayaz İshaki'nin metinlerinin seçilmesinin temel nedeni, bu yazıların erken Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan yeni seyahat pratiklerini ve gezgin tipini açık ve anlaşılır bir biçimde yansıtmasıdır. Çalışma boyunca gezi yazıları, modernleşmeyi doğrudan anlatan metinler olarak değil, değişen seyahat kültürünün bir sonucu ve göstergesi olarak ele alınmıştır.

Araştırma sürecinde karşılaşılan başlıca güçlük, dönemin süreli yayınlarının bazı eksik sayılarına ulaşımda olmuştur. Ayrıca İshaki dergide yazılarına devam edeceğini belirtmesine rağmen diğer sayılarda yazılara ulaşılamamıştır. Yine bunun nedenine dair bir bulguya ulaşılamamıştır. Bununla birlikte düzenli basın taramaları ve literatür incelemeleri sayesinde çalışma tamamlanabilmiştir.

Ocak, 2026 Elif Neslihan Doğan

İÇİNDEKİLER

ÖZET **5**
ABSTRACT **6**
ÖNSÖZ **8**
KISALTMALAR **11**
GİRİŞ **12**
BİRİNCİ BÖLÜM **20**
1. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK BASININDA GEZİ EDEBİYATI **20**
İKİNCİ BÖLÜM **31**
2. BİR SEYYAH VE SEYAHAT YAZARI OLARAK MUHAMMED AYAZ İSHAKİ **31**
2.1. AYAZ İSHAKİ İDİLLİ'NİN BİYOGRAFİSİ **31**
2.2. DÖNÜŞEN BİR YÜZYILIN AYNASINDA AYAZ İSHAKİ'NİN DÜNYASI **36**
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **42**
3. AYAZ İSHAKİ'NİN *RESİMLİ PERŞEMBE*'DEKİ GEZİ YAZILARININ TRANSKRİPSİYONU **42**
3.1. RUSYA'DAN KAÇARAK ÇİN VE JAPONYA'DA AYLARCA DOLAŞAN BİR MUHARRİR GÖRDÜKLERİNİ ANLATIYOR **42**
3.2. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 1 ..... **45**
3.3. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? - 2 ..... **48**
3.4. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? - 3 ..... **52**
3.5. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 4 ..... **55**
3.6. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? - 5 ..... **60**
3.7. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? - 6 ..... **63**
3.8. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 7 ..... **70**
3.9. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 8 ..... **74**
3.10. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 9 ..... **78**
3.11. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? -10 ..... **81**
3.12. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 11 ..... **85**
3.13. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 12 ..... **88**
3.14. LEHİSTAN TÜRKLERİ UMUMİ HARPTEN BERİ KIZLARINA KOCA BULAMIYORLARMIŞ! **92**
3.15. HUDUTLARINDA HARP OLMAK ÜZERE OLDUĞU SÖYLENEN LİTVANYA'DA NELER GÖRDÜM? **96**
3.16. ESTONYA REİSİCUMHURU VAKTİYLE ŞİMALÎ RUSYA'DA SÜRGÜN ARKADAŞIM OLAN BİR AVUKATTI **100**

3.17. HARPTEN SONRA RUSYA'NIN ŞİMALİNDE DOĞAN TERÜTAZE, YEPYENİ BİR TÜRK MEDENİYETİ 106
3.18. FİNLANDİYA'DA BİZİ SEVEN, BİZE YARDIMINI ESİRGEMEYEN KIYMETLİ BİR MİLLETTAŞ GRUBUMUZ VAR 110
3.19. FİNLANDİYA'DA BİZİ SEVEN, BİZE YARDIMINI ESİRGEMEYEN KIYMETLİ BİR MİLLETTAŞ GRUBUMUZ VAR 115
3.20. AFGAN KRALİÇESİ SÜREYYA HAZRETLERİ MEMLEKETİNDE KADINI NE HÂLDE BULDU NE HÂLE ÇIKARDI? 120
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....122
4. AYAZ İSHAKİ'NİN *RESİMLİ PERŞEMBE* DERGİSİNDEKİ GEZİ YAZILARININ ANALİZİ.....122
4.1. AYAZ İSHAKİ'NİN JAPONYA GEZİLERİNİN YAZILARININ ANALİZİ 122
4.2. AYAZ İSHAKİ'NİN KUZEY AVRUPA GEZİLERİNİN YAZILARININ ANALİZİ 140
4.2.1. Lehistan: Dil Kaybı, Demografik Erime ve Dinî Kimliğin Son Kalesi140
4.2.2. Litvanya: Küçük Devletin Propaganda Modeli ve Mukayeseli Siyaset141
4.2.3. Estonya: Sürgün Arkadaşlığından Devlet Başkanlığına — Bir Kader Muhasebesi.....142
4.2.4. Finlandiya: Diaspora, Asimilasyon Korkusu ve Alternatif Modernlik142
4.3. AYAZ İSHAKİ'NİN AFGAN KRALI'NIN AVRUPA GEZİLERİ İLE İLGİLİ YAZISININ ANALİZİ 144
SONUÇ 146
KAYNAKÇA.....148

KISALTMALAR

a.e.	Aynı eser/yer
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
haz.	yayına hazırlayan

GİRİŞ

Avusturyalı yazar Moritz Hartman, 1851 tarihli Güney Fransa gezisi günlüğünde, yolculuğu insanın en güzel ve en masum tutkularından biri olarak nitelendirir.[1] On dokuzuncu yüzyılda Sanayi Devrimi ile demiryolları ve buharlı gemiler ulaşımda devrim yaratarak mesafeleri akıl almayacak derecede kısalttı, yolculuğu hızlandırdı ve daha geniş kitlelere erişilebilir hâle getirdi. Trenler, seyahati hem ucuzlatarak "demokratikleştirdi" hem de örgütlü turizmin temellerini attı. Buharlı gemiler ise kıtalar arası ulaşımı mümkün hâle getirdi.[2]

Yeni ulaşım biçimleriyle birlikte seyahat, yalnızca elitlerin ayrıcalığı olmaktan çıkıp modern dünyanın günlük ve kültürel bir deneyimine dönüştü. Bu dönemde imparatorlukların içinde ve ülkeler arasında geçişlerde pasaport ve vize işlemleri bugünkü kadar net değildi. İngiltere'de Büyük Tur geleneği başladı. Maddi anlamda feraha ulaşan insanların gezip görme isteği arttı. Buna paralel olarak kaplıca, deniz, sağlık ve dinlenme odaklı gezi biçimleri yaygınlaştı[3]. Rehber kitaplar, acenteler ve paket turlar seyahati ticarileştirdi. Gezi yazımında ve edebiyatında da bu dönemde büyük bir artış gözlendi.[4]

Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte, her alanda olduğu gibi insanların gezme alışkanlıkları da köklü bir değişim geçirdi. Turizmin ritmi kesildi, sınırlar sıkılaştı. Sansür, denetim ve kıtlık insanların seyahat etme alışkanlıklarına ciddi bir darbe vurdu. Öte yandan seyahat, insanların keşif, macera ve yeni yerler görme arzusunun ötesinde, savaşın yarattığı toplumsal yıkım, ekonomik çöküş ve ahlaki sarsıntı ortamında bambaşka bir anlam kazandı. Savaş öncesinde yalnızca belli bir zümreye has olan seyahat, savaş yıllarında büyük kitlelere mal oldu. 1914 yazında seyahat etmek, milyonlarca insan için zorunlu hâle geldi. Cepheye sevk edilen askerler, savaş olmasa adını bile duymayacakları coğrafyalara gittiler. Böylece seyahat çok geniş kitlelerin deneyimlediği bir pratiğe dönüştü. Bu hareketlilik modern çağın seyahat kavramını kökten değiştirdi. Gezginliğin keyif, keşif ve özgürlükle özdeşleşen anlamı, yerini zorunluluk, göç ve tanıklık kavramlarına bıraktı.[5]

---

[1] Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, çev. Jasmin Traub, haz. Zehra Aksu Yılmazer, (Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1998), 112.
[2] Winfried Löschburg, a.g.e., 112.
[3] John Urry, *Turist Bakışı*, çev. Enis Tataroğlu ve İbrahim Yıldız (Ankara: BilgeSu Yayıncılık, 2009), 19.
[4] **Muhsin Önal**, "19. Yüzyılda İngiltere'den Osmanlı Devleti'ne Seyahat Etmenin Altın Kuralları", *History Studies*, 15/1, (2023), **57-82**.
[5] Mustafa Göleç, "Dünya "Görüş"ü Olarak Savaş: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'ye ve Türkiye'den "Seyahat"ler", *Tarih Dergisi*, 73, (2021), 219.

Savaş sonrasında haritalar değişti, toplumlar içlerine kapandı.[6] Sınırlar daha net çizildi. Pasaport ve vize işlemleri sertleşti. Ayrıca yaşanan ekonomik bunalımın da etkisiyle seyahat yeniden tanımlandı. Savaş, seyahatin sonunu getirmedi ama onu dönüştürdü. Seyahatler zamanla yeniden başladı. Fakat artık bürokratik, temkinli ve daha amaç yüklü bir hâle geldi. Bir yandan sağlık ve tatil turizmi az da olsa devam etti, ama öte yandan sürgünler, mülteciler, esir değişimleri ile kongre ve örgütlenme amaçlı seyahatler öne çıktı.

Savaş, sadece sınırları değiştirmekle kalmadı, seyyahın kimliğini de değiştirdi. 19. yüzyılın romantik gezgininin yerini, 20. yüzyılda hayatta kalmaya çalışan, vatanını kaybeden ve dünyayı "turistik bir manzara" olarak değil, "politik bir laboratuvar" olarak inceleyen sürgün aydınlar aldı. Seyahat onlar için artık bir keyif değil, yıkılan dünyalarını anlamlandırma çabası hâline geldi. Bu dönemde üretilen gezi yazılarının temas ettiği konular da değişti. Yazıların muhtevasının değişmesiyle birlikte, mukayese ve muhasebe ön plana çıktı.

Eski seyyahlar "Ne kadar ilginç!" diyerek anlatırken, savaş sonrası Ayaz İshaki gibi aydınlar "Biz neden yıkıldık, onlar nasıl ayakta kaldı?" sorusuna cevap aramak için seyahat etti. Seyahat bir eğlence değil, bir medeniyet hesaplaşmasına dönüştü.[7] Seyahat, bireyin dünyayı ve kendini tarttığı eleştirel bir gözlem pratiğine dönüştü ve özellikle yerinden edilen aydınlar için öğrenme, kıyaslama ve toplumsal örgütlenme aracı hâline geldi. İşte bu çalışmada Ayaz İshaki, sadece bir seyahat yazarı olarak değil, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı bu "yeni seyahat" türünün (zorunlu, politik ve mukayeseli seyahat) kristalize bir örneği olarak ele alınacaktır.

Bu bağlamda I. Dünya Savaşı, seyahat tarihinde keskin bir kırılma anı oldu. Savaş öncesinde "dünyayı gezmek" bir ayrıcalık ve statü göstergesiyken, savaş sonrasında milyonlarca insan için "yola düşmek" bir hayatta kalma refleksine dönüştü. Seyahatname türü de bu travmatik dönüşümden nasibini aldı. Artık yazılanlar, egzotik diyarların tasviri değildi. Yıkılan imparatorlukların, değişen rejimlerin ve yeni kurulan ulus-devletlerin sancılı doğum süreçlerinin tanıklığı hâline geldi. Seyahat eden kişi artık bir "gezgin" (flâneur) değil, bir "tanık" ve çoğu zaman bir "sürgün"dür. Bu bağlamda tez, savaş sonrası dönemde ortaya çıkan zorunlu ve politik dolaşımın ürettiği "tanık-sürgün" bakışının, erken Cumhuriyet basınında modernleşme tartışmalarına mukayeseli bir gezi yazısı dili olarak nasıl tercüme

[6] Mustafa Göleç, a.g.m., 244.
[7] Mustafa Serdar Palabıyık, *Travel, Civilization and the East: Ottoman Travellers' Perception of "the East" in the Late Ottoman Empire* (PhD diss., Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2010), 105.

edildiğini Ayaz İshaki örneğinde incelemektedir. Bu incelemenin odak noktasını ise Ayaz İshaki'nin *Resimli Perşembe* dergisinde (1927–1928) yayımlanan gezi yazıları oluşturmaktadır.

Çalışmanın temel amacı, bu metinler üzerinden erken Cumhuriyet dönemi aydınının dünyaya bakışını ve moderniteyle kurduğu ilişkiyi çözümlemektir. Tez, Ayaz İshaki'nin seyahati yalnızca fiziksel bir yolculuk olarak değil, medeniyetleri anlama ve öğrenme çabası olarak gördüğünü ortaya koymayı hedefler. Yazar, Japonya gibi ülkelerde gördüğü "iyi" örnekleri (eğitim sistemi, temizlik, kadınların konumu) kayda geçirdi ve bunları kendi toplumunun eksikleri için birer reçete olarak sundu. Bu yönüyle seyahat, İshaki için pasif bir izleme eylemi değil, aktif bir toplumsal terbiye aracıydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın derinden etkilediği imparatorluklardan biri de Rusya'ydı. Savaşın getirdiği ekonomik çöküş, askerî yenilgiler, toplumsal huzursuzluklar ve 1917'de patlak veren Bolşevik Devrimi, Romanov hanedanını devirdi. İmparatorluk toprakları üzerinde Sovyetler Birliği'nin temelleri atıldı. Ancak devrim, özgürlük vaat eden bir dönüşüm olmaktan çok, kısa sürede merkeziyetçi ve baskıcı bir rejime dönüştü. Yeni yönetim, özellikle Rusya bünyesindeki Türk-Tatar ve Müslüman topluluklar üzerinde ağır bir denetim kurdu. Dinî kurumlar kapatıldı, Türkçe yayınlar yasaklandı, aydınlar sindirildi. İşte bu atmosferde, başlangıçta Bolşevik Devrimi'ne destek veren Rusya'daki Müslüman entelektüellerin çoğu gibi Ayaz İshaki de büyük bir hayal kırıklığına uğradı ve ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Sürgün yıllarında farklı ülkelerde yaşamını sürdürdü ve bu süreçte hem bir yazar hem de bir gezgin olarak düşünsel üretimini devam ettirdi.[8]

Ayaz İshaki'nin zorunlu olarak ülkesini terk etmesi ve sürgünde bir hayat sürdürmesi, yalnızca onun kişisel kaderi değildi. Aynı dönemde farklı coğrafyalara dağılan pek çok Rusyalı Müslüman entelektüelin ortak yazgısıydı. Rusya'dan göç eden Müslüman aydınlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilmî kurumlarının kuruluşunda, çeşitli bilim dallarının gelişiminde ve özellikle tarih ile dil alanındaki çalışmalarda önemli roller üstlendiler.

Bu kuşağın diğer temsilcileri olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Sadri Maksudi Arsal, Türkiye'ye geldikten sonra[9] Rusya Müslümanlarının millî örgütlenme faaliyetlerinin odağını da buraya taşıdılar. Rusya'dan gelen Müslüman aydınlar, Türkiye Cumhuriyeti'nin resmî kültür politikalarının şekillenmesinde ve Türk milliyetçiliğinin düşünsel temellerinin

[8] Mert Can Baba, *Rusya Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Ayaz İshaki'nin Faaliyetleri*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 26.
[9] Mert Can Baba, a.g.t., 65.

güçlenmesinde etkili oldular. Kültür politikalarında aktif görevler alarak Türk tarih yazımı, Türk dili ve Türk kültürü üzerine yapılan araştırmalara öncülük ettiler.[10] Bu çerçevede Ayaz İshaki'nin *Resimli Perşembe*'de yayımlanan seyahat metinleri de yalnızca bireysel gözlemler değil, aynı zamanda Türk modernleşmesinde etkili olan dönem münevverlerinin zihin yapısını anlamaya imkân tanıyan belgelerdir.

Ayaz İshaki, Bolşevik İhtilali sonrasında fikirleri nedeniyle maruz kaldığı baskılar ve siyasî takibatlar sonucunda ülkesinde barınma imkânını yitirdi. Bu süreçte defalarca Rusya Devleti tarafından sürgüne gönderildi ve yaşamının büyük bir kısmını zorunlu yolculuklar içinde geçirdi. Ancak İshaki, bu mecburi seyahatleri yalnızca bir kaçış ya da sürgün olarak değil, aynı zamanda bir mücadele ve örgütlenme alanı olarak değerlendirdi. Gittiği ülkelerde dağınık hâlde yaşayan Türk ve Tatar topluluklarını bir araya getirmeye ve onları millî bilinç etrafında örgütlemeye çalıştı.[11]

Zorunlu olarak başlayan bu seyahatler, onun entelektüel kimliğinin ve zihinsel yapısının gelişmesine ve dönüşmesine katkı sağladı. Ayaz İshaki, gezdiği yerlerde gözlemlediklerini yalnızca siyasî bir mücadelenin parçası olarak değil, aynı zamanda bir yazar ve entelektüel duyarlılığıyla kaleme aldı. Elimizdeki metinlerin önemli bir kısmını oluşturan Japonya seyahati yazılarından anlaşıldığı üzere, İshaki gittiği ülkenin toplumsal yapısından eğitim sistemine, basın hayatından şehir düzenine, parklarından okullarına, kadınların ve çocukların toplum içindeki rollerinden dinî inanışları ve ritüellerine kadar hemen her alanda dikkatli gözlemler yaptı ve bunları kaleme aldı.

Özellikle Japonya örneğinde ülkenin modernleşme süreci ve toplumsal disiplini onu derinden etkiledi. "Japonlar bunu başarabiliyorsa biz neden başaramayalım?" sorgulamasına satırlarında sıklıkla yer verdi. Ayaz İshaki'nin bu sorusu, 1927 Türkiye'sinin ruhuna tam olarak denk düşer. Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin radikal modernleşme hamlelerini gerçekleştirdiği bir dönemde *Resimli Perşembe* sayfalarında yayımlanan bu yazılar, Türk okuyucusu için yalnızca egzotik bir gezi notu değil, aynı zamanda "Doğulu bir milletin kendi kimliğini koruyarak nasıl modernleşebileceğinin" somut bir kanıtı olarak okunur. Dolayısıyla İshaki, Japonya'yı anlatırken aslında dolaylı yoldan yeni Türkiye'nin modernleşme projesine de bir ayna tutar.

---

[10] Ümmet Erkan, "Rusya'da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı", *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12/27, (2019), 767.

[11] Selda Şahin, *Ayaz İshakî Hayatı ve Fikirleri*, (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 36.

İshaki'nin metinlerinden onun yalnızca bir siyasetçi değil, aynı zamanda çağının ruhunu kavramaya çalışan bir edebiyatçı ve gezgin olduğu anlaşılır. Bu metinlerin, gezilerin hemen ardından değil, daha sonraki yıllarda Türk basınında, özellikle *Resimli Perşembe* dergisinde yayımlandığı görülür. Dolayısıyla bu yazılar, hem dönemin Türk basınında gezi yazısı türüne güzel bir örneklik teşkil eder hem de İshaki'nin şahsında dönemin münevverlerinin zihin dünyasını anlamak bakımından kıymet taşır. Bu çalışma, erken Cumhuriyet dönemini yalnızca siyasal ve askerî gelişmeler üzerinden değil, gezi yazıları aracılığıyla da inceleyerek dönemin entelektüel tarih yazımına yeni bir katkı sunmayı amaçlar.

Ayaz İshaki hakkında bugüne dek pek çok araştırma yapıldı. Özellikle onun siyasî ve fikrî yönü, milliyetçilik anlayışı ve edebî kimliği üzerinde duruldu. Ancak İshaki'nin hayatının büyük bir kısmını sürgünde ve farklı ülkelerde geçirdiği, bir gezgin olduğu gerçeği çoğu kez göz ardı edildi. Oysa İshaki, 1919'da Ufa'da kurulan İdil-Ural Millî Meclisi tarafından Versailles Konferansı'na delege olarak gönderildikten sonra ülkesine dönemedi ve yaşamının otuz beş yılını Fransa, Almanya, Türkiye, Polonya, Finlandiya, Japonya, Mançurya, Çin ve Kore gibi ülkelerde sürgün ve seyahat hâlinde geçirdi.[12] Bu süre boyunca gittiği ülkelerde Tatar topluluklarını örgütledi, konferanslar verdi, dernek ve yayın faaliyetleri yürüttü. Bulunduğu bölgelerin sosyal, siyasî, ekonomik ve coğrafi özelliklerini en ince detayına kadar yazdı. Hatip Minnegulov, İshaki'nin "Yul Hetirelerê" (Yol Hatıraları) olarak adlandırdığı metinleri, içerik ve yapı bakımından seyahatname türünün önemli örnekleri arasında gösterir.[13]

Bu tez, Giriş ve Sonuç bölümleri dışında dört ana bölümden oluşmaktadır. Çalışma, gezi yazısı türünün genel özelliklerinden başlayarak Ayaz İshaki'nin düşünce dünyasına, oradan da *Resimli Perşembe* dergisinde yayımlanan gezi yazılarının incelenmesine uzanan aşamalı ve bütünlüklü bir yapı üzerine kuruldu.

Birinci bölümde, gezi yazısı ve seyahatname türleri ele alındı, bu iki türün ne anlama geldiği, tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığı ve aralarındaki temel farklar açıklandı. Bu çerçevede seyahatnamenin tarihsel gelişimi, farklı dönemlerde geçirdiği değişimler,

[12] Mustafa S. Kaçalin, "İdilli, Muhammed Ayaz İshakî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 21 (İstanbul: TDV, 2000), **474-476**

[13] Çulpan Zaripova Çetin, "Kazan Tatar Aydını Ayaz İshaki'nin İslam Memleketlerinde Adlı Yol Hatıralarında Kudüs", *Dini, Tarihi ve Edebi Açıdan Kudüs*, 1 (2018), 348.

tanınmış seyyahlar ve klasik seyahatname örnekleri üzerinde duruldu. Ayrıca Cumhuriyet dönemi Türk basınında gezi yazısı türünün yeri ve önemi değerlendirildi, dönemin gazetelerinde ve dergilerinde yayımlanan bazı gezi yazıları örnek olarak ele alındı.

İkinci bölüm, çalışmanın odağında yer alan Ayaz İshaki'nin hayatına ve düşünce dünyasına ayrıldı. "Dönüşen Bir Yüzyılın Aynasında Ayaz İshaki'nin Dünyası" başlığı altında, yazarın yaşadığı dönemin tarihsel ve toplumsal koşulları incelendi. Bu bölümde özellikle modernleşme süreci, modernite anlayışı, milliyetçilik düşüncesi ve ulus-devlet fikrinin oluşumu gibi konular ele alınarak, İshaki'nin fikir dünyasının bu gelişmelerle nasıl şekillendiği açıklandı.

Üçüncü bölümde, araştırmanın temel kaynaklarını oluşturan ve *Resimli Perşembe* dergisinde 1927-1928 yılları arasında yayımlanan Ayaz İshaki'ye ait gezi yazılarının transkripsiyonu yer aldı. Bu bölümde söz konusu metinler, asıllarına bağlı kalınarak Latin harflerine aktarıldı ve sonraki bölümde yapılacak incelemeler için okunabilir ve düzenli bir metin hâline getirildi.

Dördüncü ve son ana bölüm, tezin çözümleme bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde transkripsiyonu yapılan gezi yazıları tematik bir yaklaşımla incelendi. İshaki'nin seyahatleri sırasında aktardığı gözlemler, "modernlik", "kadın", "temizlik", "çocuk", "din", "medeniyet" ve "mimari" gibi başlıklar altında değerlendirildi. Bu başlıklar aracılığıyla, yazarın gezi yazılarında dönemin düşünce yapısını, modernleşme anlayışını ve toplumsal değişimi nasıl ele aldığı ortaya konulmaya çalışıldı.

Bu tezde metin merkezli nitel bir içerik analizi yapıldı. Ayaz İshaki'nin 1927–1928 yıllarında *Resimli Perşembe* dergisinde yayımlanan gezi yazıları, tarihsel bağlamına uygun olarak dönemin insanının modernleşme, temizlik, kadın ve din meselelerine bakışını ortaya koymak amaçlandı. Bu bağlamda 1923-1930 yılları arasında yayımlanan süreli yayınlar eksiksiz biçimde tarandı. Yine aynı dönemin Türk basınına ilişkin hazırlanmış tüm tezler, kaynakçalar, indeks çalışmaları ve kataloglar incelendi. Müteferrika veri tabanı, Millî Kütüphane, Atatürk Kitaplığı (Taksim) ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi gibi kurumsal arşivlerden yararlanılarak belirtilen yıllar arasında yayımlanan hemen hemen tüm dergilerin içerikleri gözden geçirildi.

Bu tarama sonucunda erken Cumhuriyet döneminde basında yer alan gezi yazıları tespit edildi. Elde edilen veriler ışığında çalışmanın kapsamının Ayaz İshaki'nin gezi yazılarıyla sınırlandırılmasına karar verildi. İshaki'nin Türk basınında yayımlanmış tüm

seyahat yazılarına ulaşmak amacıyla yapılan arşiv taramalarında *Resimli Perşembe* dergisinde 1927-1928 yıllarında yayımlanan yazılar belirlendi ve bunların tamamı eksiksiz biçimde tespit edildi.

Tespit edilen metinlerin transkripsiyonları yapıldı, ardından ayrıntılı biçimde içerik analizi gerçekleştirildi. Transkripsiyon sürecinde Müteferrika veri tabanı, üniversite kütüphanesinin dijital arşivleri ve süreli yayın koleksiyonlarından sağlanan metinler esas alındı.

Araştırma sürecinde yalnızca metinlerin transkripsiyonu ile yetinilmedi, aynı zamanda bu metinlerin üretildiği tarihsel, entelektüel ve toplumsal bağlamı anlamak için sosyolojik, edebî ve felsefî metinler okundu. Bu çerçevede Ayaz İshaki'nin yaşadığı dönem, içinde bulunduğu Rusya Müslüman entelektüel çevresi, sürgün deneyimi ve dönemin hâkim düşünsel akımları incelendi.

İshaki üzerine yazılmış tüm yüksek lisans ve doktora tezleri, monografiler ve biyografik çalışmalar tarandı. Bunun yanı sıra dönemin entelektüel atmosferini yansıtmak amacıyla İshaki'nin çağdaşı olan Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ve Sadri Maksudi Arsal gibi isimlerin biyografileri de gözden geçirildi.

Özellikle temizlik, hijyen, modernlik ve kamusal düzen kavramlarının analizinde Norbert Elias, Michael Foucault ve Alain Corbin gibi yazarların teorik yaklaşımlarından yararlanıldı. Modernleşme, disiplin ve medeniyet ilişkileri bu çerçevede değerlendirildi. Benzer şekilde modernite ve milliyetçilik tartışmalarında Marshall Berman, Anthony Giddens ve Eric Hobsbawm gibi düşünürlerin çalışmaları dikkate alındı.

Bu çalışmanın kapsamı, erken Cumhuriyet döneminde Türk basınında yayımlanan gezi yazıları arasından Ayaz İshaki'nin *Resimli Perşembe* dergisinde 1927-1928 yılları arasında yayımladığı metinlerle sınırlandırıldı. Araştırmanın bu şekilde daraltılmasının temel nedeni, İshaki'nin söz konusu dergide yayımlanan gezi yazılarının büyük çoğunluğuna metin olarak erişilebilir olması ve bu yazıların yazarın düşünsel ve kültürel dünyasını bütünlüklü biçimde yansıtan özgün bir örnek teşkil etmesidir.

Tarama çalışmaları sonucunda *Resimli Perşembe*'nin 1927-1928 yılları arasındaki tüm sayıları incelendi ve Ayaz İshaki imzasını taşıyan gezi yazılarının tamamına ulaşıldı. Aslında yazı dizisinin devam edeceği okuyucuya ilan edilmiştir ancak bilinemeyen bir nedenden dolayı yazılar kesintiye uğramıştır. Bu durumun nedenine ilişkin açıklamalar, ileride yapılacak araştırmacılara bırakıldı. Araştırmanın kapsamı yalnızca *Resimli*

Perşembe'deki gezi yazılarıyla sınırlı tutulmakla birlikte, metinlerin anlaşılmasında yazarın yaşam öyküsü, entelektüel çevresi ve içinde bulunduğu tarihsel koşullar da dikkate alındı.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK BASININDA GEZİ EDEBİYATI

Seyahat, insanlık tarihi boyunca sadece bir yer değiştirme eylemi olmadı. İnsanın dünyayı algılama, ötekini tanıma ve nihayetinde kendini tanıma sürecinin bir parçası hâline geldi.[14] Winfried Löschburg'un ifadesiyle, "seyahatin tarihi, insanlığın tarihidir." Avcı-toplayıcı topluluklardan modern turizme kadar uzanan süreçte seyahat, bir yandan merakın, öğrenme isteğinin, keşif tutkusunun ve özgürlük arzusunun ürünü oldu. Diğer yandan ticaret, siyaset, inanç, bilim ve sanatın gelişmesinde belirleyici bir rol oynadı. Eski çağlarda yolculuk kimi zaman kutsal bir görev, kimi zaman da bir macera olarak görüldü. Orta Çağ'ın hac yolculuklarından Rönesans'ın bilgi gezilerine, Aydınlanma'nın eğitim seyahatlerinden 19. yüzyılın romantik keşiflerine kadar her dönemde farklı anlamlar kazandı.

Günümüzde ise seyahat, yalnızca fiziksel bir yer değiştirme değil, kültürel, toplumsal ve psikolojik bir deneyimdir. İnsan, yola çıkarak hem "dış dünyayı" hem de "iç dünyasını" keşfeder. Bu nedenle seyahat, edebiyat, tarih, sosyoloji ve psikoloji gibi alanlarda ortak bir kavram olarak insanın anlam arayışını temsil eder.[15]

Seyahat eylemi temelde aynı olsa da ona yüklenen anlamlar çağdan çağa, kültürden kültüre büyük değişiklik gösterdi. Batı dillerindeki *travel* kelimesinin "travail" (çaba, acı, doğum sancısı) kökünden gelmesi, Sanskritçe "yât-ana" kelimesinin "cezalandırma, eziyet" anlamına gelmesi ve aynı kökten türeyen "yâ-tave" (seyahat etmek) fiilinin seyahatin zorluğunu ve meşakkatini vurgulayan bir kökene sahip olması dikkat çekicidir.[16] Çincede "seyahat" kavramı "yürümek" ile aynı fiil üzerinden ifade edildi. "Kai" (geçip gitmek) fiilindeki "kal" kökü, Tibetçedeki "çags-pa" ve "gro-ba" kelimelerinde olduğu gibi seyahat ile yürümeyi bir arada karşılamaktadır.[17] Ancak kelimelerin kökenindeki bu "zahmet" ve "rahmet" ayrımı, eylemin yazıya dökülmesiyle ortak bir zeminde buluşur: merak ister acı çekerek ister ferahlayarak yapılsın, yolculuğun yazıya dönüşmüş hâli olan seyahatname, bu deneyimin kalıcı hâle getirilme çabasıdır.

[14] Winfried Löschburg, Seyahatin Kültür Tarihi, 7.
[15] Winfried Löschburg, a.g.e., 7.
[16] Kayahan Özgül, "Demir Asa Demir Çarık", Hece Dergisi, 174/175/176 (2011), 12.
[17] Kayahan Özgül, a.g.m., 15.

Buna karşılık İslam ve Doğu kültür dairesinde seyahat, cevelan veya seyir kavramları akmak, rahatça hareket etmek ve mânevî bir ferahlamayı (inkişafı) ifade eder.[18] Seyahatname, Arapçadaki "gezmek, gezi" anlamına gelen *seyahat* ile Farsçadaki "risale, mektup" anlamlarına gelen *nâme* kelimelerinin birleşmesinden meydana geldi. *İslam Ansiklopedisi*'ne göre seyahatname, çeşitli amaçlarla yapılan seyahatler dolayısıyla kaleme alınan eserlere verilen ortak isimdir. Arap edebiyatında, Kur'an'da ve hadislerde *rîhle* kelimesi "göç, yolculuk, gezi ve seyahat" anlamlarında kullanıldı.[19] Kaynaklarda, Arapçada *seyahat* kelimesinin de kullanılmasına rağmen ilim tahsili için yapılan yolculuklara genellikle *rîhle* dendiği belirtilir.[20]

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı *Yazın Terimleri Sözlüğü*nde "gezi" kavramı, "gezi türü" maddesi altında verilmiş ve bir yazarın gezip gördüğü yerlerle ilgili bilgi, gözlem ve deneyimlerini aktardığı edebî bir tür olarak tanımlanmaktadır. Bu tür yazılar, yazarın kişisel izlenimlerini, elde ettiği bilgileri ve seyahat sırasında edindiği deneyimleri kapsayan metinlerdir. Bu farklı kültürlerde seyahat kavramının çağrıştırdığı anlam çeşitliliği, seyahatnamenin yalnızca gezilip görülen yerleri anlatan metinler olmadığını, aynı zamanda seyahat etmenin toplumsal, kültürel ve psikolojik boyutlarını da barındırdığını göstermektedir. Kavramın bu çok katmanlı anlam dünyası, seyahatname türünün zaman içinde nasıl evrildiğini anlamak için bir çıkış noktası oluşturmaktadır.

Orhan Şaik Gökyay'a göre seyahatname, "yazarın bir toplumu tüm yönleriyle tanıtma çabasının yanı sıra aralarındaki farklılıkları sergileme çabasıdır." Böyle düşünüldüğünde seyahatnameler, edebiyatın konusu olduğu kadar tarih, coğrafya ve sosyoloji gibi farklı disiplinlerin de konusudur. Bu metinler her dönemde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Kimi zaman bir elçinin raporu olan sefaretname, kimi zaman dinî bir metin, kimi zaman da anlatıcının yalnızca hatıra olsun diye kaleme aldığı ancak yapısı itibarıyla seyahatname kategorisine giren metinlerdir. Dolayısıyla seyahatname, yalnızca gezilip görülen yerlerin aktarıldığı metinler değildir. Aynı zamanda bir çağın zihniyetinin, medeniyet algısının ve kültürel farklılıkların gözlemlenebildiği tarihî belgelerdir.[21] Peki,

[18] Mürsade Meryem Kılıç *Yeni Türk Edebiyatında Bir Edebî Tür Olarak Gezi*, (Mersin: Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans, 2020), 15.
[19] Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 2009), c.37,13-16
[20] Yasemin Dinç Kurt, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Gezi Türünün Gelişimi*, (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008),7
[21] Orhan Şaik Gökyay, "Türkçe'de Gezi Kitapları", *Türk Dili* (Gezi Özel Sayısı), 258 (1973), 457-467.

kelime kökenlerindeki bu "zahmet" ve "keşif" ikilemi, tarih boyunca yazılan metinlere nasıl yansıdı?

Seyahatname türünün kökleri, insanın yer değiştirme eylemini kayıt altına alma arzusuna kadar uzanmaktadır. Ancak bu kayıtlar başlangıçta modern anlamda bir gezi yazısından ziyade birer güzergâh rehberi veya envanter niteliğindeydi. Modern öncesi dönemde seyahat, bir merak unsurundan çok ticaret veya inanç gibi işlevsel zorunlulukların kaydını tutma amacı taşıyordu. Türün bilinen ilk örneklerinden sayılan ve MÖ 1481 yılında Mısır Kraliçesi Hatşepsut'un emriyle Punt Ülkesi'ne (bugünkü Somali kıyıları) yapılan ticari seferi anlatan rölyefler, seyahatin "ticari ve siyasî" envanterini tutma amacını taşımaktadır.[22] Benzer şekilde 333 yılında Bordeaux'dan Kudüs'e yapılan hac yolculuğunu anlatan *Itinerarium Burdigalense*, gezginin iç dünyasını veya gözlemlerini değil, yalnızca durakları ve mesafeleri kaydeden kuru bir "yol haritası" (*itinerarium*) geleneğini temsil etmektedir.[23] Gezi türü geçmişte belirli bir sınıflandırmaya tabi tutulmamış, zamanla sınırları belirginleşmiş bir edebî tür hâline gelmiştir.

Rönesans ve keşifler çağında ise seyahat, artık bireysel bir macera olmaktan çıkıp yeni dünyaları tanımanın ve bilgi edinmenin bir yolu hâline gelmiştir. Marco Polo ve John Mandeville gibi figürler, seyahatnamenin Batı edebiyatındaki klasik örneklerini oluşturmaktadır ve eserleri, seyahatin bireysel maceradan yeni dünyaları tanıma ve bilgi edinme aracına dönüştüğü dönemin öncüleri olarak kabul edilmektedir.

Marco Polo, Faslı gezgin İbn Battûta ile Orta Çağ'ın en büyük iki seyyahından biri olarak anılmaktadır.[24] Marco Polo, 13. yüzyılda İstanbul, Kırım, Buhara, Çin, İran, Doğu Türkistan, Hindistan ve Azerbaycan gibi birçok bölgeyi gezerek Orta Çağ'ın en büyük keşif yolculuklarından birini yapmıştır. Bu metinler, dönemi, dönemin insanını, coğrafyasını ve gezilen bölgelerdeki etnik ve siyasî ortamı öğrenmek açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Marco Polo'nun eserleri, diğer seyyahlar için büyük bir ilham kaynağı olmuş ve insanlara gezip görecekleri yerler hakkında kılavuzluk etmiştir.[25] Marco Polo'nun seyahatnamesi, gezdiği toprakların coğrafyası, kültürü ve ticari potansiyeli hakkında sunduğu detaylı

[22] Winfried Löschburg, Seyahatin Kültür Tarihi, 8.
[23] Carl Thompson, *Travel Writing* (New York, Routledge, 2011), 38.
[24] Winfried Löschburg, Seyahatin Kültür Tarihi, 39.
[25] Carl Thompson, *Travel Writing, 39.*

bilgilerle adeta bir pencere görevi görmüş ve Batı dünyasının "bilinmeyen" Doğu'ya yönelik merakını ve keşfetme arzusunu tetiklemiştir.[26]

Buna karşılık seyahatname tarihi yalnızca gerçekçi gözlemlerden ibaret değildir. 14. yüzyılda kaleme alınan John Mandeville'in eseri, Polo'nun gözlemci tavrının aksine türün fantastik ve kurgusal yönünü temsil eder. Gittiği yerlerin coğrafî özelliklerini anlatırken araya serpiştirdiği efsanevi unsurlar, dönemin okurunun "mucize" beklentisini karşılamıştır.[27] Mandeville, Hindistan, Çin (Cathay), Etiyopya ve Mısır dâhil olmak üzere neredeyse bilinen tüm dünyayı gezdiğini iddia etmektedir.[28] Şahsen tanıdığını öne sürdüğü yerler arasında Türkiye, Küçük ve Büyük Ermenistan, Tartarya, Suriye, Arabistan, Yukarı ve Aşağı Mısır, Libya, Chaldea, Amazonia ve çeşitli Hindistan bölgeleri yer almaktadır.[29]

Batı'da olduğu gibi Doğu külliyatında da seyahatnâme ve gezi yazısı türüne pek çok örnek bulunmaktadır. Bunlardan en bilineni, İbn Battuta'nın Çin ve Sumatra bölgelerini, İspanya, Hindistan, Orta Afrika ve Güney Rusya'yı bölge insanının yaşam ve inanç biçimlerini anlattığı *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâl ve'l-Acâibi'l-Esfâ*r (Garip Seferler ve Tuhaf Örneklerle Karşılaşanların Armağanı) adlı eseri ile İslam âleminin sosyal, ekonomik ve tarihî durumu hakkında bilgi verdiği "*Rıhle*" adlı eserleridir. "Seyahat etmek için seyahat eden" İbn Battûta, Marco Polo'dan çok daha fazla yer görüp yazdığı hâlde, yazdıklarının kıymeti ancak çok sonraları anlaşılmıştır.[30]

Doğu seyahatname geleneğinin en özgün ve gerçekçi örneklerinden biri, 10. yüzyılda (921-922) Abbasi Halifesi el-Muktedir tarafından İtil (Volga) Bulgarları hükümdarına gönderilen heyette kâtip ve danışman olarak yer alan İbn Fadlan'ın kaleme aldığı *er-Riḥle* (veya *Risâle*) adlı eseridir. İbn Fadlan, Bağdat'tan başlayıp Orta Asya steplerine uzanan bu zorlu yolculukta yalnızca diplomatik bir rapor sunmakla kalmamış, Oğuzlar, Peçenekler, Başkurtlar, Hazarlar ve özellikle o dönemde ticaret için nehir kıyılarında bulunan Rus (Viking) toplulukları hakkında eşsiz etnografik kayıtlar düşmüştür. Onun anlatısı, dönemin "acayip ve garip şeyler" (*ʿacâʾibü'l-maḫlûḳāt*) edebiyatının fantastik unsurlarından büyük ölçüde arınmış olmasıyla dikkat çekmektedir. Şahit olduğu defin törenlerini, temizlik

[26] Emine Gürsoy Naskali, *Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı*, *Elginkan Vakfı 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (24–25–26 Nisan 2019)*, (İstanbul: Elginkan Vakfı, 2019), 494.
[27] Nandini Das ve Tim Youngs (ed.), *The Cambridge History of Travel Writing* (Cambridge: Cambridge University Press, 2019), 61.
[28] Carl Thompson, *Travel Writing, 38.*
[29] Joan Pau Rubiés, *Travellers and Cosmographers: Studies in the History of Early Modern Travel and Ethnology*, (Aldershot: Ashgate Variorum, 2007), 11.
[30] Winfried Löschburg, Seyahatin Kültür Tarihi, 39.

alışkanlıklarını, inanç ritüellerini ve sosyal hiyerarşiyi tüm çıplaklığıyla ve tarafsız bir "katılımcı gözlemci" titizliğiyle aktarması, onu modern antropolojik seyahatnamenin öncülerinden biri hâline getirmiştir.[31]

Seyahatname ve seyyahlık denince şüphesiz akla ilk gelen isim Evliya Çelebi'dir. Bugüne kadar pek çok araştırmaya konu olmuş ve hâlen de olmaktadır.[32] Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* adlı eseri, 17. yüzyıl Osmanlı dünyasını birçok yönüyle anlatan eşsiz bir kaynaktır. Bu yönüyle seyahatnameler hem bireysel hem de kolektif hafızanın korunmasına katkı sağlayan önemli yazılı kaynaklar arasında yer almaktadır.[33]

Pîrî Reis, bir dünya haritasının yanı sıra Akdeniz kıyı sularının kapsamlı bir tanımını ve haritalanmasını içeren *Kitâb-ı Bahriye*'nin de yazarıdır.[34] *Kitâbü'l-Bahriye*'nin amacı, tüm Akdeniz limanlarını, rüzgârlarını ve akıntılarını Osmanlı denizcileri için tarif etmektir.[35] Gökyay'a göre bu eser, bir yandan bir "deniz atlası", diğer yandan da bir "Akdeniz seyahatnamesi" olarak kabul edilir.[36] Pîrî Reis, *Kitâb-ı Bahriye* adlı eserinde özellikle Akdeniz kıyıları, bölgenin coğrafyası, bu bölgede yaşayan halklar ve fırtına anında sığınılacak noktalar gibi bilgiler vermiştir. Her ne kadar esasen bir seyahatname biçiminde olmasa da Pîrî Reis'in yolculukları sırasında şehirleri ve halkları betimlemesi, eseri seyahatname türüne yaklaştırmaktadır.[37]

Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ* adlı eseri, Osmanlı coğrafyası hakkındaki en kapsamlı eserlerden biridir.[38] *Cihannümâ*, Japonya'dan Irak'a, İspanya'dan Kuzey Afrika'ya uzanan geniş coğrafyaları anlatması bakımından bir coğrafya kitabı olarak da kabul edilmektedir. Hatta Orhan Şaik Gökyay, *İslam Ansiklopedisi*'nde *Cihannümâ* için Osmanlı'da yayımlanan ilk sistematik coğrafya kitabı olduğunu belirtir. Ancak eser, kullandığı teknik bakımından bir gezi kitabı niteliği de taşımaktadır.[39]

---

[31] Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlân" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV, 1999), 19/. 478-479.
[32] Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15/37 (2008), 153.
[33] Hüseyin Yazıcı, "Seyahatnâme", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 37 (İstanbul: TDV, 2009), 9.
[34] Emine Gürsoy Naskali, *Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı*, 66.
[35] Mustafa Serdar Palabıyık, Travel, *Civilization And The East: Ottoman Travellers' Perceptıon Of The East' In The Late Ottoman Empire*, (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 89.
[36] Yasemin Dinç Kurt, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Gezi Türünün Gelişimi*, 17.
[37] Mustafa Serdar Palabıyık, Travel, *Civilization And The East: Ottoman Travellers' Perceptıon Of The East' In The Late Ottoman Empire*, 89.
[38] Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", 147-158.
[39] Mürsade Meryem Kılıç *Yeni Türk Edebiyatında Bir Edebî Tür Olarak Gezi*, 39.

Pîrî Reis ve Seydi Ali Reis ile denizcilik ve coğrafya bilimi ekseninde gelişen, Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ*'sı ile sistematik bir yapı kazanan Osmanlı seyahat algısı, 18. yüzyıla gelindiğinde kabuk değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimin en somut aracı, elçilerin gittikleri ülkelerdeki izlenimlerini aktardıkları "sefaretname" türü olmuştur. Çelebi Mehmed'in "bu kâfirlerin cenneti dünyadadır" şeklindeki gözlemi, seyahatnamenin artık yalnızca coğrafî bilgi veren bir metin olmaktan çıkıp iki medeniyet arasında mukayeseli bir kültür okumasına dönüştüğünün ilk işaretidir. Bu "mukayese", ilerleyen yüzyıllarda Tanzimat aydınlarının ve nihayetinde Ayaz İshaki'nin metinlerinin de temel meselesi hâline gelmiştir.

19.yüzyıldan sonra seyahatname türünde büyük bir artış olmuştur. Bu seyahatnamelerde Avrupa geniş bir yer kaplamaktaydı. Tanzimat döneminde dışa açılmanın nispeten kolaylaşması sonucu pek çok meslekten insan seyahate çıkabilmiştir. Hatta dünyanın en uzak köşelerine gitmiş ve gezdikleri yerleri kaleme almıştır. Devlet adamları, askerler, memurlar, edebiyatçılar ve doktorlar bu dönemin önemli seyyahları arasında yer almaktadır. Bu kişilerin tefrika ettiği yazıların bir kısmı kitaba dönüşmüş, bir kısmı ise yayımlandıkları gazete ve dergilerde kalmıştır.[40]

Babasının baskısından bunalan ve Abdülaziz tarafından dinî irşat için Ümit Burnu'na yollanan hocasıyla birlikte giden Ömer Lütfi, 18 Mayıs 1862'de yola çıktıktan 17 Ocak 1863'e kadar süren gemi seyahatini tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır. Seyahatnamenin Avrupa ile ilgili kısmında en fazla yer tutan şehir Londra'dır. Ömer Lütfi, Londra'nın kentsel özellikleri ile Londra halkının sosyal ve kültürel yaşamını oldukça ayrıntılı biçimde aktarmaktadır. Ayrıca Ümit Burnu'nun coğrafyası, halkın yaşam şartları, dilleri ile sosyal ve kültürel durumlarına da seyahatnamesinde ayrıntılı şekilde yer vermiştir.[41]

19. yüzyıl seyahatnameleri, sadece gidilen yerlerin rotasını değil, oradaki sosyal yaşamı ve kültürel dokuyu da detaylandıran "gözlemci" bir kimliğe bürünmüştür. Bu dönemin dikkat çeken örneklerinden biri, Mühendis Faik tarafından kaleme alınan *Seyahatnâme-i Bahr-i Muhît* (1868) adlı eserdir.[42] Basra'ya gönderilen geminin rotası üzerindeki Brezilya'yı ve özellikle Rio de Janeiro'yu ayrıntılı biçimde anlatan Faik, buraya

[40] Baki Asiltürk, *Türk Edebiyatında Avrupa Seyahatleri (1839-1923)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 1997.), 16.
[41] Yusuf Yıkmaz, "On Dokuzuncu Yüzyılda Güney Afrika'da Bir Osmanlı Alimi Ebubekir Efendi", *Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 14 (2019), 241
[42] Baki Top, *Cenap Şahabettin'in Suriye Mektupları*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1991), 7.

ayak basan ilk Türklerden biri olması sebebiyle yerel halktan büyük ilgi görmüş ve eserinde çarşıda gezerken yüzlerce kişinin kendisini takip ettiğini aktarmıştır.[43]

Benzer bir gözlem titizliği, 1878'de II. Abdülhamid tarafından Hindistan'a gönderilen Şirvanlı Ahmet Hamdi'nin notlarında da karşımıza çıkmaktadır. İstanbul'dan Bombay'a uzanan yolculuğunda Hindistan, Svat ve Afganistan coğrafyasını inceleyen Hamdi, bölge halkının dinî yaşayışından giyim kuşamına, bitki örtüsünden yemek kültürüne kadar pek çok detayı kayıt altına almıştır. Her iki seyyahın da temel gayesi, Osmanlı coğrafyasına uzak bu beldeleri ve kültürleri imparatorluk merkezine tanıtarak bir nevi kültür elçiliği yapmaktır.[44]

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki (tren, uçak, telgraf) gelişmeler, yazarların izlenimlerini henüz "sıcağı sıcağına" basına aktarmasına ve seyahati modern hayatın dinamik bir parçası olarak sunmasına imkân vermiştir.[45]Cumhuriyet döneminde de hem gezilerin sayısı hem de gezilen yerlerin çeşitliliği artmıştır. Bu artış Cumhuriyet'te birdenbire ortaya çıkmış değildir. II. Meşrutiyet sonrasında süreli yayınların çoğalması ve okur kitlesinin genişlemesi, gezi anlatılarını kitap formunun yanı sıra gazeteye, dergiye ve tefrikaya da taşımış, ulaşım imkânlarındaki gelişmeler ve savaş yıllarının yarattığı zorunlu hareketlilik, "yolculuk" temasını modern hayatın parçası hâline getirmiştir. Böylece geç Osmanlı döneminde güçlenen bu zemin üzerinde Cumhuriyet'le birlikte gezi yazıları hem nicelik hem de işlev bakımından yeni bir ivme kazanmıştır. Dış dünyayı tanıtmanın yanına, Anadolu'yu tanıma, tanıtma ve yeniden kurulan ulusal tahayyülün parçası hâline getirme hedefi eklenmiştir.[46]

Erken Cumhuriyet döneminde gezi yazıları, yalnızca bireysel izlenimlerin aktarıldığı edebî metinler olmaktan çıkarak, basının kamusal işleviyle doğrudan ilişkili bir yazın türü hâline gelmiştir. Özellikle 1930'lu yıllarda gazetelerin Anadolu'ya yönelen muhabirleri aracılığıyla yayımlanan gezi yazıları, yeni kurulan cumhuriyet rejiminin taşradaki yansımalarını görünür kılmayı, kamu hizmetlerinin işleyişini yerinde gözlemlemeyi ve merkez ile taşra arasında bir bilgi dolaşımı sağlamayı amaçlamıştır. Bu bağlamda gezi

[43] Mustafa Serdar Palabıyık, *Travel, Civilization And The East: Ottoman Travellers' Perceptıon Of 'The East' In The Late Ottoman Empıre*, (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010), 124.
[44] Baki Asiltürk, *Türk Edebiyatında Avrupa Seyahatleri (1839-1923)*, 142.
[45] Wolfgang Schivelbusch, *Demiryolu Seyahatinin Tarihi: 19. Yüzyılda Mekân ve Zamanın Sanayileşmesi*, çev. Çiğdem Canan Dikmen (İstanbul: Kırmızı Kedi, 2022), 70.
[46] Emine Gürsoy Naskali, "Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı", (İstanbul), Elginkan Vakfı, 2019, 685.

yazıları, bir yandan okurun "yurdu tanıma" ihtiyacına cevap verirken, diğer yandan estetik bir deneyim sunmaktan çok, toplumsal ve iktisadî gerçekliğin tespiti, taşranın sorunlarının merkeze aktarılması ve yeni rejimin vaatleri ile mevcut koşullar arasındaki mesafenin ortaya konulması işlevini üstlenmiştir.[47] Bu dönemde Halide Edip'in 1924'teki Avrupa seyahatine dair izlenimlerini Vakit'e göndermesi, gezi anlatısının basın aracılığıyla okurla buluşmasının tipik örneklerindendir. Ahmet Haşim'in *İkdam'da* yayımlanan "Bize Göre" yazıları ve Paris izlenimleri ise modern gündelik hayat gözlemlerini edebî bir dikkatle birleştiren şehirli gezi yazısı çizgisini temsil eder. Aynı yıllarda gazetelerin muhabirleri de belirli güzergâhlara gönderilerek Anadolu'ya dair "yerinde gözlem" üretmiş, Talât Mümtaz Yaman'ın 1930'da *Vakit'te* 26 tefrika hâlinde yayımlanan seyahat mektupları bu basın pratiğinin somut bir örneğini oluşturmuştur. *Resimli mecmualar* hattında ise gezi yazısı daha popüler, daha görsel bir form kazanmış, *Resimli Perşembe* gibi dergiler bu üretimin önemli mecralarından biri olmuştur.

Bu hat üzerinde hem Avrupa'ya dönük şehir gözlemleri hem de Anadolu'ya yönelen muhabir gezileri erken Cumhuriyet gezi yazınının temel iki damarını oluşturur. Bütün bu siyasal ve toplumsal dönüşüm atmosferinde, dönemin aydın çevresini temsil eden yazar ve şairler Anadolu'ya yönelmiş, Anadolu'yu keşfetme, tanıma ve kamusal alana tanıtma işlevini üstlenen bir yazı pratiği gelişmiştir. Bu süreçte Falih Rıfkı Atay'ın öncülüğünde gezi yazıları gazete ve dergi sayfalarında yayınlanmış, bir kısmı daha sonra kitap formunda da dolaşıma girmiştir. Falih Rıfkı Atay, Ahmet İhsan Tokgöz, Reşat Nuri Güntekin, İsmail Habip Sevük, Celal Nuri İleri, Şükûfe Nihal, Cenap Şahabettin gibi isimler bu dönemin dikkat çeken isimlerindendir. Öte yandan seyahat sürelerinin kısalması, ulaşım güvenliğinin artması ve özellikle demiryolu ağının genişlemesi, "yurdu tanıma" amaçlı seyahat yazınını hem mümkün kılmış hem de teşvik etmiştir. Böylece teknoloji ve zihniyet dönüşümü eşzamanlı ilerlemiş, Anadolu "yurt", Anadolu'da yaşayan "halk" ise yazarların önünde yeni ve yoğun bir tema alanı olarak belirginleşmiştir. Anadolu'yu önce yerinde tanımak, ardından onu "bilinmeyen" olmaktan çıkararak okura görünür kılmak, dönemin kültürel gündeminde önemli bir vazife olarak görülmüştür.[48] Nitelik ve nicelik bakımından ortaya koyduğu

[47] Yasin Kayış, "Vakit Gazetesi Muhabiri Talât Mümtaz (Yaman) Bey'in Kastamonu, Sinop ve Zonguldak Kıyı Şeridindeki Gezi İzlenimleri (1930)" *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 8/16, (2022).
[48] Naskali, "*Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı*", 685.

metinler dikkate alındığında Falih Rıfkı Atay'ın ise gezi yazısının sembol isimlerinden biri olduğu söylenebilir.[49]

Bu yönelim, gezi yazısında Anadolu'yu yerinde gözleme dayalı bir anlatının güçlenmesine ve okur nezdinde Anadolu'ya dair bir tahayyülün kurulmasına imkân vermiştir. Bu bağlamda Reşat Nuri Güntekin, görevi sebebiyle gittiği Anadolu'yu gezdi ve gezi notlarını *Anadolu Notları* adlı eserinde yayımladı. Sadri Ertem'in *Kıyılardan Stepe: Bir Vagon Penceresinden* (1934) adlı eseri ise Anadolu'nun bozkırlarını, insanlarını, köylerini, kazalarını ve tren yollarını bütünüyle bir Anadolu coğrafyası olarak sergilemesi bakımından önemli eserlerdendir.[50] Erken Cumhuriyet'te belirginleşen bu meyil, 1930'lu yıllarla birlikte farklı yazarlar ve yeni anlatı biçimleriyle genişleyerek devam etmiştir.

Tüm bu tarihsel örnekler, seyahatnamenin yalnızca bir edebî tür değil, aynı zamanda bir dünyayı anlama ve anlamlandırma biçimi olarak geliştiğini göstermektedir. Seyahat metinleri, farklı dönemlerde farklı işlevler üstlenmiş; kimi zaman coğrafî bilgi aktaran metinler, kimi zaman kültürel karşılaşmaların kaydı, kimi zaman da medeniyet tasavvurlarının tartışıldığı düşünsel zeminler hâline gelmiştir.

Barbara Korte'ye göre seyahat metinleri tarih boyunca üç aşamaya ayrılır: objektif değerlendirmelere dayanan klasik dönem, romantizmin etkisiyle ortaya çıkan öznel ve ilginç anlatımlar dönemi son olarak da modern çağın bilgilendirici ve rehber niteliğindeki metinleri. Ancak "objektiflik" kavramı dönemden döneme ve kültürden kültüre değişkenlik gösterir. Çünkü insanın gördüklerini aktarırken kullandığı referanslar çoğu zaman kendi zihnindeki kültürel, tarihsel ve psikolojik kabullerle sınırlıdır. Dolayısıyla objektif sayılan bilgiler bile gerçekte, algı ve tahayyülün etkisi altında şekillenmiş öznel anlatımlardır.[51]

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişen ulaşım olanakları, dünyaya açılan yeni perspektifler ve gazeteciliğin gelişimi, seyahatnamelerin daha bireysel ve güncel anlatılara dönüşmesine yol açtı. Eskiden uzun süren keşif yolculuklarının ürünü olan seyahatnameler, zamanla daha kısa ve öznellik taşıyan gezi yazılarına evrildi. Özellikle gazetelerde ve dergilerde yayımlanan bu metinler, yalnızca gezginin gözlemlerini değil, aynı zamanda kişisel deneyimlerini, duygularını ve anılarını da içeren bir tür hâline geldi. İşte bu dönüşüm, seyahatname ile gezi yazısı arasındaki farkları belirginleştirirken türün günümüzde nasıl şekillendiğini de gözler önüne serdi.

---

[49] Mürsade Meryem Kılıç *Yeni Türk Edebiyatında Bir Edebî Tür Olarak Gezi*, 47.
[50] Mürsade Meryem Kılıç a.g.t., 48.
[51] Kayahan Özgül, "Demir Asa Demir Çarık", 6.

Seyahatnameler zamanla "gezi yazısı" adını aldı. Bilgilendirici ve edebî yönleriyle öne çıkan bu yazılar, genellikle keşif ve tanıtım işlevlerine hizmet ederken karşılaştırma yöntemini de sıkça kullandı.[52] Gezi yazısı, seyahatnamelerde olduğu gibi bir gezginin gittiği ve gördüğü yerlerin coğrafî, toplumsal ve kültürel özelliklerini, sosyal, siyasî ve ekonomik gözlemlerini aktardığı bir yazı türüdür. Ancak gezi yazıları seyahatnameye göre daha kısa, daha güncel ve daha kişisel olabildi ve genellikle dergi, gazete ve bloglarda yayımlandı. Gezi yazıları, gidilen yerlerin doğal ve fiziksel özelliklerini anlatarak coğrafî bir kaynak, toplumların geleneklerini, inanışlarını, kültürel kodlarını, mimarisini, sosyal yapısını, şehircilik anlayışını, giyim kuşamını ve ekonomik sistemlerini ele alarak antropolojik, sosyolojik ve tarihî bir kaynak, yazarın izlenimlerini edebî bir dille aktarması sebebiyle de edebî bir kaynak niteliği taşıdı.[53] Geçmişte seyahat etmek çok nadir rastlanan ve önemli bir olaydı. Günümüzde ise hayatın bir parçası hâline geldi ve insanlar iş seyahatleri, aile ziyaretleri, kültürel veya sportif faaliyetler ile dinlenme ve tatil gibi çeşitli nedenlerle seyahat ediyorlar.[54]

20 yüzyılda "flâneur gezgin" (boş gezen) diye anılan gezi metinlerini yazan yeni bir gezgin tipi ortaya çıktı. Mağazalarda, kafelerde, vitrinlerde gezen ve otellerde karşımıza çıkan bu gezginler, aslında modern hayatın bir çıktısıydı.[55] Seyahatname (gezi yazısı), yalnızca bireylerin gözlemlerini aktardıkları metinler değil, aynı zamanda dönemlerinin kültürel kimliğini, zihniyetini ve yaşanan gelişmeleri yansıtan önemli metinlerdi. Özellikle 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında Osmanlı'dan dünyanın farklı bölgelerine gönüllü ya da mecburi olarak seyahat eden münevverlerin yazdıkları seyahatname ve gezi yazılarında, dönemin dünyasına, toplumların ekonomik, siyasî ve sosyal yaşantılarına dair pek çok ipucu bulunmaktadır.

Bu metinlerde özellikle Batı'da bir çığ gibi büyüyen "ilerleme" ve "medeniyet" düşüncelerine dair ciddi gözlemler yer alır. Ancak bu aydınlar, yalnızca gördüklerini kaydetmekle kalmadı. Aynı zamanda kendi toplumlarının Batı karşısındaki konumlarını sorguladı ve ilerleme, medeniyet ile kimlik meselelerini tartışmaya açtı. Bu yönüyle seyahatnameler, sadece "gezilip görülenlerin anlatıldığı" metinler değil, aynı zamanda anlama, yorumlama ve düşünme çabasını barındıran entelektüel metinlerdir.

---

[52] Seda Öztürk, "Ahmet Haşim'in Gezi Yazılarında Avrupa Algısı", *Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı*, Elginkan Vakfı 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (İstanbul, 2019), 420.
[53] Sedat Maden, "Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları", 148.
[54] Winfried Löschburg, *Seyahatin Kültür Tarihi*, 7.
[55] Mürsade Meryem Kılıç, *Yeni Türk Edebiyatında Bir Edebî Tür Olarak Gezi*, 50.

Bu çerçevede erken Cumhuriyet basınında gezi yazısı, bireysel izlenim aktarımının ötesinde, "yurdu tanıma", modernleşme pratiklerini görünür kılma ve merkez ile taşra arasında bilgi dolaşımı üretme işlevleriyle kamusal bir tür hâline gelmiştir. Gazete tefrikaları Anadolu'yu yerinde gözlemleyen "tetkik" anlatılarını öne çıkarırken, resimli mecmualar görsel imkânlarıyla daha geniş bir okur kitlesine seslenen ve karşılaştırmaya elverişli bir gezi anlatısı zemini oluşturmuştur.

Bu bağlamda *Resimli Perşembe*, erken Cumhuriyet basınında gezi yazısının hem popüler hem de düşünsel boyutunu bir arada taşıyan önemli bir mecra olarak öne çıkar. Dergide 1927–1928 yıllarında yayımlanan Ayaz İshaki imzalı gezi yazıları, özellikle Japonya örneği üzerinden modernleşme, medeniyet, din, kadın ve toplumsal düzen gibi meseleleri mukayeseli bir perspektifle ele alması bakımından dikkat çekicidir. İshaki'nin metinleri, seyahati yalnızca mekânsal bir hareket olarak değil, modernleşme tartışmalarının yürütüldüğü bir düşünsel alan olarak kurgular.

Bu nedenle izleyen bölümde, söz konusu gezi yazılarının üretim koşullarını ve söylemsel yapısını sağlıklı biçimde çözümleyebilmek amacıyla Ayaz İshaki'nin yaşam öyküsü, entelektüel çevresi ve içinde bulunduğu tarihsel bağlam ele alınacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BİR SEYYAH VE SEYAHAT YAZARI OLARAK MUHAMMED AYAZ İSHAKİ

2.1. AYAZ İSHAKİ İDİLLİ'NİN BİYOGRAFİSİ

Ayaz İshaki, tüm ömrünü milletinin bağımsızlığı ve birleşmesi idealine adamış, bu uğurda sürgüne gönderilmiş, hapislerde yatmış ve hayatı boyunca sevdiklerinden ayrı bir yaşam sürdürmüş olan; düşünür, aktivist, yazar, siyasetçi ve seyyah kimliklerini bir arada taşıyan, çok yönlü bir entelektüeldir.

Rus mezâliminden kaçarak çıktığı bu zorunlu yolculuklar sırasında, keskin bir gözlem gücü ve kuvvetli kalemi sayesinde seyahatname niteliği taşıyan metinler kaleme almıştır. İshaki, gezdiği bölgelerin coğrafi konumu, toplumsal yapısı, siyasal düzeni, kültürel ortamı ve ekonomik işleyişi hakkında önemli bilgiler aktarmıştır. Bu metinlerde, kadının toplumsal konumundan çocukların eğitimi ve rolüne, mimariden sanata, teknolojik gelişmelerden eğitim sistemine, temizlik anlayışından dinî pratiklere, yemek kültüründen gündelik yaşama kadar pek çok konuya değinmiştir. Gittiği ülkelerin toplumsal dokusunu ayrıntılı biçimde çözümleyen bu yazılar, seyahatname türü içinde değerlendirilmelidir.

1878 yılında Kazan ilinin Çistay ilçesinin Yevşirme köyünde doğan İshaki, Tatar halkının millî bilincini uyandırmada ve ona özgüven kazandırmada gerek yazılarıyla gerekse diğer çalışmalarıyla büyük katkılar sağlamıştır. Bu yönüyle yalnızca üretken bir entelektüel değil, aynı zamanda Tatarların gözünde millî bir kahramandır.[56] Türk-Tatar halkı için verdiği mücadelesini ömrünün sonuna kadar bırakmamıştır.[57]

Ayaz İshaki hem anne hem de baba tarafından hocalar sülalesinden gelmektedir.[58] Aile, İshaki'den önce doğan iki-üç çocuğunun ölmesi nedeniyle ona büyük umutlar bağlamıştır.[59] 12 yaşına kadar babasının medresesinde eğitim gören İshaki, küçük yaşlarda Kur'an okumayı öğrenmiş, 1890'dan sonra da eğitimine Çistay'daki Zakir Hazret Medresesi'nde devam etmiştir.[60] 1893 yılında Kazan'daki Âlâm Hazret Medresesi'ne

---

[56] Derya Hamiye Erbirsin, *İdil-Ural Muhacir Siyasi Edebiyatın Yana Milli Yul ve Ayaz İshaki'nin Siyasi Söylemi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 26-27.
[57] Derya Hamiye Erbirsin, a.g.t., 20.
[58] Ahmet Kanlıdere – Yaşar Çağbayır, *Sosyalizmden Türkçülüğe: Kazanlı Ayas İshakî (1878–1954)*, (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019), 18.
[59] Derya Hamiye Erbirsin, *İdil-Ural Muhacir Siyasi Edebiyatın Yana Milli Yul ve Ayaz İshaki'nin Siyasi Söylemi*, 21.
[60] Mert Can Baba, "Rusya Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Ayaz İshaki'nin Faaliyetleri" (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2020), 9.

başlamış ve burada aldığı eğitim tüm hayatını şekillendirmiştir.[61] Dönemin medrese eğitiminde münazara önemli bir yer tutmaktadır. Muallimler bir konuyu talebelere verir ve saatlerce bu konuyu münazara etmelerini isterlerdi. Bu münazara kültürü, İshaki'nin ileride kaleme alacağı polemik yazılarına ve tartışmacı üslubuna doğrudan yansımıştır.[62]

1897 yılında eğitim aldığı medresede öğretmenliğe başlayan İshaki, burada Rusça öğrenmenin gerekliliğini fark etti. Kazan Türklerini Ruslaştırmak için kurulan ve Kazanlılar tarafından boykot edilen Rus–Tatar öğretmen okuluna gitmeye karar verdi. [63] Bu okulların kurulma amacı, Rusya Müslümanlarını asimile etmektir. Ancak düşünülenin aksine, bu okullarda eğitim alan gençler Ruslaştırma politikasına karşı çıkmış ve Rusya Türklerinin bağımsızlık mücadelesinde önemli görevler üstlenmişlerdir.[64]

İshaki öğretmen okulunu bitirdikten sonra üniversiteye gitmeye karar verdi. Ancak babasının ısrarlarına dayanamaz ve 1903 yılında köyüne imam oldu. Burada evlendi. Kısa süre sonra imamlık yapmak istemediğinin farkına vardı ve görevinden ayrıldı.[65] Kazan'a yerleşti. 15 Ağustos 1905 tarihinde Nijni-Novgorod yakınlarında bir vapurun güvertesinde düzenlenen Rusya Müslümanları İttifakı'nın ilk kurultayına katıldı.[66] 1905 İhtilali sonrasında ortamın rahatlamasını fırsat bilen İshaki, köy köy dolaşır ve insanları örgütlemeye çalıştı. İhtilalci sosyalistlerle yakınlaştı. Çarlık rejimi için tehdit unsuru hâline gelmesi nedeniyle tutuklandı ve Duma seçimlerine katılması engellendi.[67]

Hapisten çıkınca, türlü zorluklara rağmen Mayıs 1906'da arkadaşları Fuat Toktar, Şakir Muhammediyar, Said Remiev ve Hüseyin Abuzer ile *Tan Yıldızı* adlı gazeteyi çıkarmayı başardı. İshaki ve arkadaşları, Rusya Müslümanlarının dinî–millî özerklik elde etmesini, okulların bağımsız olmasını, imamların askere alınmamasını ve zorla Hristiyanlaştırılan Tatarların dinlerine dönmesine engel olunmamasını talep etmektedir. Gazetede yazdığı yazılar gençler arasında ilgiyle takip edilirdi. Ancak sert üslubu başına yine bela açmış ve 16 Kasım 1907'de gazete kapatılmış, İshaki de hapse atılmıştır. O

[61] Ahmet Kanlıdere – Yaşar Çağbayır, *Sosyalizmden Türkçülüğe: Kazanlı Ayas İshakî (1878–1954)*, 18.
[62] Ahmet Kanlıdere – Yaşar Çağbayır, a.g.e.19
[63] Mert Can Baba, *Rusya Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Ayaz İshaki'nin Faaliyetleri*, 9-12.
[64] Selda Şahin, "*Ayaz İshakî'nin Hayatı ve Fikirleri*" (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 9.
[65] Mustafa S. Kaçalin, "İdilli, Muhammed Ayaz İshakî", 475.
[66] Ahmet Kanlıdere – Yaşar Çağbayır, *Sosyalizmden Türkçülüğe: Kazanlı Ayas İshakî (1878–1954)*, 24.
[67] Mert Can Baba, *Rusya Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Ayaz İshaki'nin Faaliyetleri*, 21.

hapisteyken arkadaşları *Tavış* adlı bir dergi çıkarmaya başlar. Fakat o da kısa sürede kapatılmış ve artık yeni bir dergi çıkarmak imkânsız hâle gelmiştir.[68]

1907'de yeniden tutuklandı ve Arhangelsk'e sürgün edildi. 1908'de sosyalist arkadaşlarının yardımıyla hapisten kaçtı ve St. Petersburg üzerinden İstanbul'a geldi. Burada geçirdiği dört ay, fikir dünyasında büyük değişikliklere yol açmıştır. "Türkçülük" fikriyle ilk kez burada tanıştı ve bu düşünceleri ülkesine taşıdı. Sahte bir pasaportla yeniden ülkesine döndü. Dönüş yolunda *Tanin* gazetesinin muhabirliğini de üstlendi.[69]

1910 yılında İstanbul'a gelen İshaki, "Tatar Edebiyatı" başlıklı bir konferans verdi. Bu konferansta Osmanlı aydınlarını sert bir biçimde eleştirdi. Osmanlı'daki edebiyat ve aydın çevrelerinin Türkçülüğünü özellikle çok yüzeysel bulduğunu ifade etmiştir.[70]

Ayaz İshaki, İstanbul'daki temaslarının ardından 1910'da St. Petersburg'a dönerken tekrar yakalandı ve yeniden Arhangelsk'e sürgün edildi. Bu kez Mezen kasabasında kaldı. 1911'de yeniden İstanbul'a geldi. Bu dönemde *Züleyha* ve *Sünnetçi Baba Şekird Abıy* adlı hikâyelerini yazdı. Sürgün cezası bitince, İshaki 1913'te Petersburg'a döndü.[71] Petersburg'a dönmeden önce Bahçesaray'a uğramış ve Gaspıralı İsmail'in misafiri olmuştur. [72]

Petersburg'a geldiğinde, Tatarların maddî ve manevî yardımlarıyla *İl* isimli gazeteyi çıkarttı. (1913)[73] Bir yıl sonra buradaki baskılardan bunalan İshaki, gazeteyi Moskova'ya taşıdı. Gazete, adeta Rusya Türklerinin millî yayın organı hâline gelmiştir.[74] Ayaz İshaki, *İl* gazetesinde bu kongrede tartışılan ortak Türk dili konusunda kendi düşüncelerini yazdı. Bu yazılar hem onun kültürel birliği savunduğunu hem de entelektüel birikimiyle sürece müdahil olduğunu göstermiştir.[75]

1914'e gelindiğinde, Rusya'da yeniden mutlakiyetçi baskılar yoğunlaşmış ve özellikle Rus olmayan halklar üzerinde siyasî ve kültürel kontrol artırılmıştır. Basın özgürlüğü kısıtlanmış, millî kimlik arayışlarına baskı uygulanmaktadır. Bu ortam, Müslüman temsilciler arasında dağınıklığa yol açmış ve "İttifak" gibi girişimlerin sönümlenmesine neden olmuştur.[76]

---

[68] Ahmet Kanlıdere – Yaşar Çağbayır, a.g.e., 30.
[69] Ahmet Kanlıdere – Yaşar Çağbayır, a.g.e., 33.
[70] Ahmet Kanlıdere – Yaşar Çağbayır, a.g.e., 35.
[71] Selda Şahin, *Ayaz İshakî Hayatı ve Fikirleri*, 20.
[72] Ahmet Kanlıdere – Yaşar Çağbayır, *Sosyalizmden Türkçülüğe: Kazanlı Ayas İshakî (1878–1954)*, 36.
[73] Selda Şahin, *Ayaz İshakî Hayatı ve Fikirleri*, 21.
[74] Selda Şahin, a.g.t., 20.
[75] Mert Can Baba, *Rusya Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Ayaz İshaki'nin Faaliyetleri*, 11.
[76] Selda Şahin, *Ayaz İshakî Hayatı ve Fikirleri*, 21.

Bu baskıcı ortamda bile Müslüman temsilciler mücadeleyi sürdürmüş ve özellikle Duma'daki Müslüman Fraksiyon Başkanı Kutluğ Muhammed Tevkilev ile diğer temsilcilerin çabalarıyla 15 Haziran 1914'te Petersburg'da IV. Bütün Rusya Müslümanları Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongrede esas gündem dinî meseleler olsa da eğitim, kültür ve ortak bir Türk dili oluşturulması gibi önemli konular da ele alınmıştır. Ayaz İshaki'nin *İl* gazetesinde kaleme aldığı yazılar, o dönemde Rusya Türkleri arasında kültürel birlik ve ortak bir Türk edebî dili oluşturma fikrinin ciddi bir karşılık bulmaya başladığını göstermektedir. Ancak bu fikrî canlanma uzun soluklu olmaz. Rus makamları, gazetenin siyasal etkisinden duyduğu rahatsızlık sebebiyle *İl* gazetesini 27 Mart 1915 tarihinde kapatmıştır.[77]

20. yüzyılın başında İdil-Ural coğrafyasında yaşayan Türkler, Çarlık Rusya'sına karşı siyasal ve kültürel bir mücadele yürütürken, aynı zamanda dünya çapında büyük dönüşümlere yol açacak gelişmeler de yaşanmıştır. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı, yalnızca Avrupa devletleri arasında değil, Rusya'nın iç dinamikleri üzerinde de ciddi etkiler yaratmıştır. Bu savaşın ortaya çıkışını tek bir nedene indirgemek mümkün değildir. 1815'ten itibaren gelişen sanayileşme süreci, sömürgecilik faaliyetleri ve büyük devletler arasındaki rekabet, küresel ölçekte bir çatışmanın zeminini hazırlamıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın gölgesinde yaşanan en önemli gelişmelerden biri de şüphesiz Bolşevik İhtilalidir. Fransız İhtilali'nden itibaren etkili olan fikir akımlarının yanı sıra Rusya'daki köylü ve işçi sorunları da bu devrimin arka planında yer almaktadır. Ayaz İshaki, dönemin toplumsal yapısına ilişkin değerlendirmelerinde, Çarlık yönetiminden yalnızca üç sınıfın -toprak sahibi soylular, tüccarlar ve din adamları- memnun olduğunu, halkın büyük çoğunluğunun ise mevcut düzene karşı ciddi bir memnuniyetsizlik içinde bulunduğunu vurgulamıştır. Rusya, "milletler hapishanesi" durumundadır ve başta Rus olmayan halklar olmak üzere rejimden memnun olmayan geniş kitleler vardır. Bu kesimler içinde "Defatizm" akımı geniş bir taban bulmuştur.[78]

Ayaz İshaki, 1917'de Moskova'daki Bütün Rusya Müslümanları Kongresi'nde aktif rol aldı. İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının millî-medenî muhtariyet ilanında Sadri Maksudi'yle birlikte etkili oldu. Aynı yıl Petersburg'da *İl* gazetesini yeniden çıkarttı. Gazete 1918'e kadar çeşitli adlarla yayımlanmaya devam etti. Başlangıçta sosyalist fikirleri savunan İshaki, zamanla milliyetçi bir çizgiye kaymış ve Tatar halkının millî haklarını

[77] Selda Şahin, a.g.t., 22.
[78] Alsu Kamalieva, *Romantik Milliyetçi Ayaz İshakî*, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2009), 156.

savunmaya başlamıştır.[79] Ancak İdil-Ural bölgesinin Bolşevikler tarafından işgaliyle gazetesi kapatılmış ve sürgün hayatı başlamıştır.[80]

20. yüzyıl, Rusya'da yaşayan topluluklar ve Tatar halkı açısından önemli değişimlerin ve zorlukların yaşandığı bir dönem olmuştur. Tüm gençliği Çarlık Rusya'sının zulmü ve baskıları altında geçen İshaki, Bolşevik Devrimi'nden sonra işlerin daha da kötüye gitmesiyle büyük bir hayal kırıklığına uğramış ve düzelmeye dair inancını yitirmiştir. İdil-Ural Eyaleti tarafından seçilen delege olarak Paris Barış Konferansı'na gönderilen Ayaz İshaki, bir daha ülkesine dönemedi.[81]

O devirde Avrupa'ya giden alışıldık yolların kapalı olması sebebiyle Mançurya, Kore ve Japonya üzerinden Paris'e geçti. (Mart 1920) Ardından Berlin'e ulaştı.[82] 1919 yılının Nisan ayında Mançurya'nın Harbin şehrinden Japonya'ya geçen İshaki, burada yaklaşık dört ay boyunca Avrupa'ya gitmek için vize almaya çalışmıştır. Ancak vize alamayınca Harbin'e geri dönmek zorunda kaldı.[83] İshaki, Japonya'da bulunduğu süre boyunca düzenli günlük tutmuş ve bu notlarında hem Japon toplumunun gündelik yaşantısına hem de ülkenin siyasal ve kültürel yapısına dair dikkat çekici gözlemler kaleme almıştır.

İshaki'nin Japonya'daki bu süre zarfında tuttuğu günlükler, uzun yıllar sonra 2018 yılında Tataristan'da yayımlanmıştır. Bu günlüklerde Japon eğitim sistemi, kültürel yapı, şehir yaşamı, kadınların konumu, teknolojik gelişmeler ve temizlik anlayışı gibi pek çok konuya değinmiştir. Ayrıca Tatar millî hareketinin taktikleri ile İshaki'nin diasporadaki mücadelesine ilişkin değerlendirmelere de yer verilmiştir. Özellikle Tokyo'da bulunduğu 26 Nisan-6 Mayıs 1919 tarihleri arasında yaptığı görüşmeler ve katıldığı etkinlikler ayrıntılı biçimde aktarılmıştır.

İshaki'nin Japonya'daki gözlemlerini yansıtan bu yazılar, yalnızca bir Tatar entelektüelinin erken 20. yüzyıldaki Japonya tasavvurunu değil, aynı zamanda Japonya üzerinden şekillenen Batı, modernite ve medeniyet anlayışını kavramak açısından da son derece değerli birincil kaynaklar olmuştur [84]

---

[79] Mert Can Baba, *Rusya Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Ayaz İshaki'nin Faaliyetleri*, 15.
[80] Derya Hamiye Erbirsin, *İdil-Ural Muhacir Siyasi Edebiyatın Yana Milli Yul ve Ayaz İshaki'nin Siyasi Söylemi*, 37-39.
[81] Mert Can Baba, *Rusya Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Ayaz İshaki'nin Faaliyetleri*, 115.
[82] Mustafa S. Kaçalin, "İdilli, Muhammed Ayaz İshakî", 476.
[83] İshakiy Bulgar Gayaz, "*Gayaz İshakıy Yaponiya Turynda 1919 Elgy Kündelek Hatıraläre Bueynça*," *CyberLeninka*, 1919, https://cyberleninka.ru/article/n/gayaz-ishakyy-yaponiya-turynda-1919-elgy-k-nd-lek-hatir-l-re-buencha (erişim: 13 Temmuz 2025).
[84] İshakiy Bulgar Gayaz, a.g.m.,

İshaki, 1919-1954 yılları arasında Tatar Türklerini bir araya getirmek ve sönmeye yüz tutan millî bilinci yeniden canlandırmak amacıyla Fransa, Türkiye, Finlandiya, Japonya, Mançurya, Çin, Kore ve daha birçok ülkede durmaksızın seyahat etti. Ancak onun faaliyetleri yalnızca gezmekle sınırlı kalmadı. Gittiği yerlerde edindiği gözlemleri en ince ayrıntısına kadar kayda geçirmiş ve kapsamlı hatıratlar kaleme almıştır.[85] Bununla birlikte, bulduğu her fırsatta gazete çıkarmış, toplumuna seslenmenin ve onlara ulaşmanın hayati önemine inanmış ve fikrî mücadelesini sürdürmüştür.

Tanınmış Tatar edebiyatçısı ve akademisyeni Hatip Minnegulov, 1999 yılında yayımladığı *İshaki Muhacirlikte* adlı çalışmasında Ayaz İshaki'nin *İslam Memleketlerinde* başlıklı gezi-hatırat metnini Arap alfabesinden Kiril alfabesine aktardı. Minnegulov bu monografide, İshaki'nin eserlerini yalnızca edebî, tarihî ve siyasî yönleriyle değil, aynı zamanda seyahatname türünün önemli örneklerinden biri olarak da değerlendirmektedir.[86]

Ayaz İshaki'nin bu gezi-hatırat yazılarının Osmanlıca süreli yayınlarda da yer aldığını görmekteyiz. Özellikle Sertellerin çıkardığı *Resimli Perşembe* dergisinde yayımlanan metinlerde, Kore, Japonya, Finlandiya, Estonya, Litvanya, Letonya ve Afganistan gibi gittiği ülkelerin toplumsal yapısından siyasî düzenine, teknolojiden günlük hayata kadar hemen her alandaki gözlemlerine yer vermektedir.

2.2. DÖNÜŞEN BİR YÜZYILIN AYNASINDA AYAZ İSHAKİ'NİN DÜNYASI

19. yüzyılın sonlarına doğru dünya, büyük bir zihinsel ve toplumsal dönüşüm geçirdi. Modernite, başlangıçta insanların zihin dünyalarındaki değişimleri tanımlayan bir kavramken, zamanla toplumsal bir içerik kazandı.[87] 17. yüzyılda bilimsel temelleri atılan ve 18. yüzyılda Aydınlanma düşüncesiyle sistemleşen modernite, önce Avrupa'da ortaya çıktı, ardından tüm dünyayı etkisi altına aldı ve toplumsal yaşamın, düşünce dünyasının ve örgütlenme biçimlerinin dönüşümünü ifade eden bir kavram hâline geldi.[88] Modernite bir yandan insanlığa özgürleşme, ilerleme ve bireysel haklarda iyileşme vadederken, diğer yandan köklü kırılmalara, belirsizliklere ve çeşitli krizlere de yol açmıştır.

[85] İbrahim Çelik, ed., *Dinî, târihî ve edebî açıdan Kudüs*, (İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018), 345
[86] Mustafa S. Kaçalin, "İdilli, Muhammed Ayaz İshakî", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, c. 21 (İstanbul: TDV, 2000), 476.
[87] İsmail Coşkun, "Modernleşme Kuramı Üzerine", *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3/1 (1989), 289-291.
[88] Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, çev. Ersin Kuşdil (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010), 36.

Marx'ın ifadesiyle, modern çağda "katı olan her şey buharlaşır". [89] Giddens'a göre modernlik, geleneksel toplum düzeninden radikal bir kopuşu ifade etmiş ve kapitalizm, endüstriyel üretim, gözetim mekanizmaları ile askerî güç gibi temel unsurlar üzerine inşa edilmiştir. Modernliğin dinamizmi ise zaman ve mekânın sıkışması, toplumsal sistemlerin yerinden edilmesi ve bilginin sürekli olarak kendini sorgulaması şeklinde açıklanmıştır.[90]

Marshall Berman, modernliği tarihsel bir süreç içinde üç safhaya ayırır. İlk safha, 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar uzanan dönemdir ve bu dönemde insanlar moderniteyi yeni yeni algılar. İkinci safha, özellikle Fransız Devrimi sonrasında bireysel hak ve özgürlükler alanında yaşanan gelişmelerle birlikte modernliğin toplumsal bir bilinç hâline geldiği dönemdir. Üçüncü safha ise modernliğin 20. yüzyıldan itibaren tüm dünyaya yayıldığı, etkilerinin sanat, düşünce ve gündelik hayatın her alanında hissedildiği dönemdir. Ancak bu genişleme, modernitenin her dilde ve toplumda farklı biçimlerde yorumlanmasına ve zamanla özgün bağlamından uzaklaşmasına da yol açar. [91]

Modernliğin bu küresel etkisi yalnızca Batı Avrupa ile sınırlı kalmamış. Çevre imparatorluklarda da farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Modernitenin etkileri 18. ve 19. yüzyıllarda Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nda da belirgin bir şekilde gözlemlenir. Her iki imparatorluk da benzer modernleşme süreçlerinden geçer. Modernleşme hamleleri büyük ölçüde tepeden inmeci biçimde uygulanır ve yönetilen halklar tarafından ciddi tepkilerle karşılanır. [92]

Rus modernleşmesi, I. Petro döneminde büyük bir ivme kazanır. Ancak bu süreç, Rusya'daki Müslüman topluluklar için aynı zamanda zor bir dönemin başlangıcını oluşturur.[93] Devlet görevlileri ve misyonerler Müslümanlara karşı kısıtlayıcı, hatta zaman zaman hasmane bir tutum sergiler.[94] Modernleşme hamleleri II. Katerina döneminde de devam eder. Fakat Alman asıllı ve Aydınlanma düşüncesine yakın bir hükümdar olan Katerina, Müslüman tebaaya yönelik daha ılımlı bir politika izler. Bununla birlikte devlet, dinî yapılanmayı tamamen serbest bırakmanın kendi otoritesi açısından riskli olabileceğini

[89] Marshall Berman, *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, çev. Bülent Peker, Ümit Altuğ (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 35.
[90] Mehmet Bayır, "Giddens ve Habermas: Modernite Temelinde Yapısal Bir Karşılaştırma", *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi*, 7 (2021),
[91] Marshall Berman*, Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, 29.
[92] Ümmet Erkan, "Rusya'da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı", 759.
[93] Mehmet Erkan Kıllıoğlu, "Çarlık Rusyasında Ceditcililik/Yeni Usul Hareketi", *Journal of Awareness*, 4/1 (2019), 69.
[94] Mustafa Özgür Tuna, *Rusya İmparatorluğu'nun Müslümanları: İslam, İmparatorluk ve Avrupa Modernitesi (1788-1914)*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2022), 61.

fark eder ve toplumsal denetimi sürdürebilmek için ulemayı devlet himayesi altına alma yoluna gider. Katerina'nın uygulamaya koyduğu bu dinî müsamaha siyaseti sonucunda Orenburg Mahkeme-i Şer'iyesi (Müftülük) kurulur.[95] Başlangıçta yerel halk bu yapıyı tanımaz. Ancak zamanla kurum işlerlik kazanır ve Çarlık yönetimi ile Müslüman toplum arasındaki ilişkiler büyük ölçüde bu din adamları aracılığıyla yürütülür. Din adamları unvanları bakımından devlete bağlı olur. Ancak geçimleri için devlete değil, halkın verdiği sadaka ve hediyelere dayanır. Bu durum onlara görece bir bağımsızlık sağlar.[96]

Rusya'da modernleşme hamlelerine bağlı olarak ekonomik, idarî ve teknolojik alanlarda derin bir dönüşüm yaşanır. Finans, tarım, taşımacılık ve sanayi gibi sektörlerde görülen hızlı gelişme özellikle ülkenin batı kesiminde, yani "Avrupa Rusya'sı" olarak adlandırılan bölgede yoğunlaşır. Ancak bu süreç Ural Dağları'nın doğusuna geçince etkisini büyük ölçüde yitirir. İdil-Ural Müslümanları tam da bu iki farklı dünyanın kesişiminde bulunur. Özellikle ticari faaliyetleri nedeniyle Petersburg gibi merkezlere giden Tatar tüccarlar, burada tanık oldukları toplumsal ve teknolojik gelişmeleri kendi bölgeleriyle kıyaslamaya başlar. Bu karşılaştırmalar onlarda giderek artan bir inkıraz korkusu doğurur. Modern dünyanın gereklerine ayak uydurmadıkları takdirde kültürel ve ekonomik açıdan geri kalacaklarının farkına varırlar. Bu kaygı, özellikle toplumun okuryazar kesiminde, dış dünya ile temas hâlindeki tüccar ve aydın zümrede daha belirgin hâle gelir. Böylece "bu geri kalmışlıktan nasıl kurtulabiliriz?" sorusu bu gruplar arasında temel bir fikrî arayışa dönüşür.[97]

Aynı dönemde İslam dünyasının genelinde de benzer bir sorgulama süreci ortaya çıkar. Orta Asya'dan Osmanlı topraklarına uzanan geniş bir coğrafyada, Batı'daki askerî, bilimsel ve kültürel ilerlemelerle kıyaslandığında geri kalındığı artık açık bir gerçek olarak kabul edilmektedir. Bu inkırazdan çıkış yolları dönemin entelektüel çevrelerinde yoğun biçimde tartışılır. Aydınlar iki temel eğilim etrafında toplanır. Bir kesim kurtuluşu geçmişin saf inanç ve kültürel değerlerine dönüşte arar. (Kadimciler) Diğer kesim ise Batı'nın bilimsel ve teknik birikimini kendi kültürel kökleriyle uyumlu biçimde benimsemenin zorunlu olduğuna inanır. (Ceditçiler)[98]

[95] Mustafa Özgür Tuna, a.g.e., 62.
[96] Mustafa Özgür Tuna, a.g.e., 81.
[97] Mustafa Özgür Tuna, a.g.e., 23.
[98] Mehmet Erkan Kıllıoğlu, "Çarlık Rusyasında Ceditcililik/Yeni Usul Hareketi", 66.

Bu modernleşme tartışmaları aynı zamanda ulus-devletlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırlar. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında modernleşme süreci, imparatorlukların çözülmesi ve ulus-devletlerin güç kazanmasıyla birlikte çok uluslu imparatorlukların yerini giderek tek uluslu devletlere bırakır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa ve Amerika'da artan göç hareketleri, ekonomik bunalımlar ve toplumsal gerilimler yabancı düşmanlığının doruğa ulaşmasına yol açar. Bu durum yalnızca alt sınıflarda değil, liberal çevrelerde de hızla yaygınlaşır. Özellikle orta sınıflar, tanımadıkları yabancı grupları bir tehdit olarak görür ve buna bağlı bir reaksiyon geliştirir. Max Weber gibi eleştirel de olsa liberal geleneğe yakın aydınlar dahi bu siyasî ve toplumsal atmosferden etkilenir. Böylece modernleşmeye paralel biçimde gelişen kitlesel hareketlilik, milliyetçiliği yalnızca bir devlet ideolojisi olmaktan çıkarır ve orta sınıfların ve toplumun geniş kesimlerinin benimsediği bir düşünce hâline getirir.[99]

Aynı şekilde yabancı bir ülkeye göç eden bireyler de kendilerini koruyabilmek ve yeni toplumsal koşullara uyum sağlayabilmek için kendi cemaatlerine ve dillerine daha sıkı sarılır. Bu süreç ulusal kimliklerin güçlenmesine yol açar. Milliyetçilik soyut bir ideoloji olmaktan çıkar ve gündelik ilişkiler ağı içinde somutlaşan bir pratik hâline gelir. Göçmenlerin modernleşmenin ve kapitalizmin yarattığı hızlı dönüşümlere karşı gösterdikleri tepkiler milliyetçi düşünceyi daha da besler ve bazı topluluklarda bu gerilim çok daha keskin biçimde yaşanır.[100]

Dil, bu bağlamda öylesine merkezi bir önem kazanır ki yalnızca gündelik yaşamda konuşulması değil, edebiyattan kamusal alana kadar her düzlemde varlık gösterebilmesi için yoğun siyasal mücadeleler yürütülür. Böylece dil, salt bir iletişim aracı olmaktan çıkar ve ulusal kimliğin en belirleyici ve en güçlü sembollerinden biri olur.[101]

Ekonomik sıkıntılar özellikle orta sınıfın yaşadığı belirsizlikleri derinleştirir. Bu kesim ekonomik bozulmanın sorumluluğunu giderek daha fazla "yabancılara" yükler. Bunun sonucunda toplumda belirgin bir yabancı düşmanlığı ve antisemitizm yükselir. Bu eğilimler milliyetçi ve aşırı sağ ideolojilerin zeminini güçlendirir. Böylece milliyetçilik bazı örneklerde yalnızca yabancı karşıtlığına indirgenmiş bir tutuma dönüşürken, kimi ulusal hareketlerde ise ulus inşasının ve ulusal kurtuluş mücadelesinin asli bir parçası olarak

[99] E.J. Hobsbawm, *İmparatorluğu Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan (İstanbul: Dost Kitabevi, 2010), 170-171.
[100] E.J. Hobsbawm, a.g.e., 173.
[101] E.J. Hobsbawm, a.g.e., 176.

yorumlanır. Nihayetinde milliyetçilik ile vatanseverlik modern dönemde kitleleri harekete geçiren en güçlü duygusal ve ideolojik dinamiklerden biri hâline gelir. [102]

İdil-Ural bölgesinin doğusu ile batısı arasındaki belirgin gelişmişlik farkı, İshaki için modernliğin somut ve gözlemlenebilir bir tezahürü olur. Bu ayrışmayı dikkatle gözlemleyebilen bir aydın olarak İshaki, milliyetçiliğin yalnızca siyasî bir ideolojiden ibaret olmadığını, modern çağda kültürel bir diriliş ve kolektif kimlik inşası hareketine dönüştüğünü kavramıştır. Döneminin çok ilerisinde düşünebilen bir entelektüel olarak modernleşme süreçlerini eleştirel bir bakışla değerlendirirken, bu süreçlerin toplumsal dönüşüm ve ilerleme için sunduğu imkânların da farkındadır.

Ayaz İshaki, diasporadaki Türkleri örgütlemenin ve onların milliyetçi duygularını canlı tutmanın halkının gelecekte var olabilmesi için hayati önem taşıdığını düşünmektedir. Ona göre Türkler ancak birlik ve beraberlik içinde hareket edebildikleri takdirde Rusya'nın baskıcı politikalarına karşı kendi millî benliklerini ve kültürel kimliklerini koruyabilirlerdi. Bu inançla gittiği her ülkede aynı amaç uğruna çalışır. Bulduğu her fırsatta gazeteler çıkarır, toplantılar tertip eder ve halkını bilinçlendirmek için yılmadan çabalar.

İshaki bütün bunları yaparken ailesinden ve sevdiklerinden uzak, uzun yıllar süren bir sürgün hayatı yaşar. Bireysel anlamda büyük fedakârlıklar gösterir. Gittiği ülkelerde yalnızca doğayı, şehirleri ve yapıları değil, toplumların yaşam tarzlarını, kültürlerini, siyaset ve ekonomi alanındaki düzenlerini de dikkatle gözlemler. Hangi kararların hangi sonuçlara yol açabileceğini öngörebilen güçlü bir gözlemci olarak sürekli çözüm arayışında olur. Memleketinden sürüldüğünde büyük bir fakr u zaruret içinde olmasına rağmen mücadelesine bir an bile ara vermez. Hayatı boyunca ilkelerinden taviz vermeyen, namuslu bir entelektüel olarak yaşar.

1925'te Maarif Vekili Hamdullah Suphi Tanrıöver'in girişimiyle Türkiye'ye getirilen İshakî, iki yıl boyunca *Türk Yurdu*'nda yazılar yayımlar ve aynı dönemde yoğunlaşan dil ve alfabe tartışmalarına müdahil olarak alfabe değişimi ya da Arap harflerinin ıslahı yönündeki görüşlerini açıkça savunur.[103] Bir dönem çalışmalarını Türkiye'de sürdürmeyi arzular. Ancak dönemin kırılgan siyasî atmosferi ve Ankara'nın Sovyetler Birliği ile geliştirdiği dostane ilişkiler buna imkân tanımaz. Bu sebeple Türkiye'de uzun süre kalamaz ve Almanya'ya geçmek zorunda kalır. Burada *Millî Yol* dergisini yayımlar ve

[102] E.J. Hobsbawm, a.g.e., 176.
[103] "İDİLLİ, Muhammed Ayaz İshakî", TDV İslâm Ansiklopedisi, erişim 18 Mart 2025, https://islamansiklopedisi.org.tr/idilli-muhammed-ayaz-ishaki.

mücadelesine kaldığı yerden devam eder. Bu yönüyle Türkiye onun için her zaman hem bir umut kapısı hem de derin bir hayal kırıklığının sembolü olur.[104]

1927'den sonra Berlin ve Varşova'da ikamet eden İshakî, Varşova Üniversitesi Şarkiyat Bölümü'nde Türk dili hocalığı yaparken diasporadaki İdil-Ural Türklerinin birliğini sağlamaya dönük temaslarını sürdürür. 1932'de Kudüs'teki Müslüman topluluklar kongresine Kuzey Türklerinin temsilcisi olarak katılır. 1933-1938 arasında Çin, Mançurya, Kore, Japonya, Arabistan ve Finlandiya'ya seyahat ederek buralardaki Kazan Tatarlarının teşkilatlanması için çalışır. 9-12 Mayıs 1934'te Kobe'de İdil-Ural Muhacirleri Kongresini toplar ve 1935'te Mukden'de *Millî Bayrak* adlı haftalık gazeteyi kurar. 1936'da yeniden Varşova'ya dönen İshakî, 1930-1939 arasında faal olan Promete teşkilatına katılır. 1939'da Rus Alman anlaşması sonrasında Varşova'dan çıkarılmasıyla *Millî Yol* da kapatılır. 1940'ta Türkiye'ye yerleşen İshakî, 1953'te Münih'te *Millî Bayrak* adıyla yeniden bir dergi çıkarma girişiminde bulunur. 22 Temmuz 1954'te Ankara'da vefat eder ve vasiyeti gereği İstanbul Edirnekapı Şehitliği'ne defnedilir.[105]

Ayaz İshaki'nin bu dönemde geliştirdiği milliyetçilik anlayışı yalnızca siyasî bir direniş biçimi olmayıp, aynı zamanda kültürel bir yeniden diriliş ideali taşır. Onun gezi yazıları bu düşünsel mirasın hem bir yansıması hem de taşıyıcısı niteliği taşır. Modernleşme, kimlik ve medeniyet tasavvuruna ilişkin gözlemleri çağının ötesine uzanan bir bilinçle kaleme alınır. Bu sebeple burada çizilen tarihsel ve entelektüel çerçeve, İshaki'nin gezi yazılarındaki modernlik, kimlik arayışı ve kültürel eleştiri boyutlarını anlamak için sağlam bir zemin teşkil eder.

[104] Ahmet Kanlıdere - Yaşar Çağbayır, *Sosyalizmden Türkçülüğe Kazanlı Ayaz İshakî (1878-1954)*, 88-89.
[105] TDV İslâm Ansiklopedisi, "İDİLLİ, Muhammed Ayaz İshakî".

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AYAZ İSHAKİ'NİN *RESİMLİ PERŞEMBE*'DEKİ GEZİ YAZILARININ TRANSKRİPSİYONU

3.1. RUSYA'DAN KAÇARAK ÇİN VE JAPONYA'DA AYLARCA DOLAŞAN BİR MUHARRİR GÖRDÜKLERİNİ ANLATIYOR[106]

Japonya'ya Ayak Basmadan Evvel Kore'yi Ziyaret Ettik. Koreliler Ne Kadar da Bize Benziyorlar! Matem Tutarken Beyaz Elbise Giyiyor, Bütün Günlerini Sokak Köşelerinde Sigara İçerek Geçiriyorlar.

"Hepsi beyaz elbiseler giymişlerdi. Sorduk, 'Ölen padişah için matem tutuyorlar,' dediler."

(Şimal Türklerinin kıymetli ve güzide muharriri Ayaz İshaki Bey bu nüshadan itibaren gazetemize Japonya ve Çin'deki seyahat hatıralarını neşre başlamıştır. Ayaz İshaki Bey, takdime ihtiyaç göstermeyecek kadar bütün Türk âlemince tanınmış bir muharrirdir. Bolşevik hükûmetinin tesisinden sonra bütün Tatar mütefekkirleri gibi o da vatanını terk edip hicrete mecbur olmuş, Çin ve Japonya tarikiyle dünyayı dolaşarak nihayet memleketimize gelmiştir. Bir Tatar muharririnin Japonya'da gördükleri, hepimiz için faydalı

[106] Ayaz İshaki, **"**Rusya'dan Kaçarak Çin ve Japonya'da Aylarca Dolaşan Bir Muharrir Gördüklerini Anlatıyor" *Resimli Perşembe*, 104.

ve meraklı malûmatı cami olacak kadar zengindir. Bu hatırat şimdi Aksa-yı Şark'ın bütün cihanı meşgul etmesi cihetiyle ayrı bir alakayı haizdir. Çin ve Japon işlerini anlamak itibarıyla da bu hatıratın kıymeti vardır. Karilerimize bu hatıratı dikkatle takip etmelerini tavsiye ederiz.)

Tam yedi sene evvel Harbin (Günümüzde Çin'in Heilongjiang Eyaletinde yer almaktadır) şehrinden soğuk bir günde paltolarımıza sarılarak yola çıkmıştık. Üç gün süren yorucu bir yolculuktan sonra Kore'nin merkezi olan Seul şehrine vardık. 1919 senesi 13 Nisan'ıydı. İstasyonun etrafında muhtelif ağaçlar rengârenk, başka ağaçlar yemyeşil yapraklardan yeni yazlık elbiselerine bürünmüşlerdi. Avrupa usulünde yapılan istasyondan çıktıktan sonra gözümüze çarpan ilk şey bütün ahalinin beyaz elbiseler giymiş olmasıydı. Tek tük siyah elbise giymiş Japonlar bu beyaz denizin içinde küçük adalar gibi kayboluyor, tekrar meydana çıkıyorlardı. İstasyonun etrafında bir tek arabacı yoktu. Yalnız meydanlıkta birkaç yüz rikşa küçük arabalarıyla yolcu bekliyorlardı. Dört beş otomobil Avrupalı yolcuları istikbal ediyordu. Yerli yolcular rikşalara biniyorlardı. Bu arabaların atları yoktu ve yalın ayaklı at vazifesini gören arabacılar arabayı çekiyorlardı. Bu rikşaların arabaları güzel, yolcu için kolay ve ucuz olduğu hâlde biz onlara binemedik. Bizim terbiyemiz, kendi cinsimizi at ve eşek olarak kullanmaya müsaade etmiyordu. Pahalı olmasına rağmen otomobili tercih ettik. Şoföre ilk sorduğumuz sual, şehrin bütün ahalisinin neden beyaz elbiseler giydikleri oldu. Arabacı, "Bizde matem var, imparatorumuz vefat etti." deyince şaşırdık. Filhakika bundan birkaç hafta evvel Kore'nin son imparatorunun Japonya'ya memleketi verdikten sonra vefat ettiğini gazetelerde okumuştum. Yalnız bunlarda matem renginin beyaz olduğunu bilmiyordum. Rus imparatorunun öldürüldüğünü büyük bir bayramla karşılayan bizim gibi insanlara Korelilerin kral öldü diye matem tutmaları garip gözüktü. Benî beşerin seviyelerinde, telakkilerinde ne tuhaf farklar var. Bizim sevindiğimize onlar ağlıyorlardı. Çayımızı içtikten sonra bir rehberle şehri gezmeye çıktık. Şehrin büyük caddelerini, şayanı temaşa yerlerini geziyoruz. Seul bir Şark şehri. Tarzı mimarisi Çin tarzı. Şehir her taraftan büyük hisarla ihata edilmiştir.

Burası, şehri saran surları, dar sokakları, ahşap ve küçük evleriyle İstanbul'a o kadar benziyor ki! Yalnız biraz daha küçük ve biraz daha fakir. Sokaklara, nehirlerin sahillerine kadınlar, çoluk çocuk, bir sürü insan toplanmış, dedikodu yapıyorlar. Erkekler, cadde başlarında yere oturmuşlar, uzun çubuklarla tütün içiyorlar. Hepsinde umumi bir atalet, göze batan bir tembellik var. Kadınların elbiseleri bizim memleketteki Kırgız kadınının elbisesine

çok benziyor. Hepsinin başında bir takke ve takkenin ucuna süslü bir püskül takılmış. Bazıları İdil sahilinde olduğu gibi yeşil çapanla (bir nevi cübbe) başlarını örtmüşler. Uzaktan insan seyrettiği vakit bundan yirmi otuz sene evvelki Kazan kadınlarının elbiselerini hatırlıyor. Yalnız bunlarda İslamiyet'in (setr-i avret) diye tarif ettiği fikir olmamalı. Kadınlarının ekserisinin memeleri tamamen açık. Eski devirlerde buradaki kadınlarda hicap da varmış. Fakat şimdi zaman bozulmuş, hicap kalkmış, dediler. Erkeklerin elbiseleri de bizim memleketteki Başkurt elbisesine çok benziyor. Yalnız başlarındaki hasır şapkalar kendilerine mahsus formdadır. Bunların bazıları bizim şemsiyeler kadar büyük, bazıları Avrupalıların silindirleri gibi yüksek.

Şehirde dikkati celbedecek en güzel ve büyük bina kralların saraylarıdır. Şimdi Kore Japonya'ya tabi olduğundan son kralın vefatıyla sülale de kesildiğinden bu sarayların kıymeti yalnız tarihidir. Duvarlarla çevrilmiş murabba şeklindeki avlunun içinde, Çin tarzı mimarisinde gayet yüksek bir bina. Asıl saray buymuş. Bunun arka tarafında, bir küçük daire içinde küçük saraylar, bunlar harem daireleriymiş. Bütün sarayın etrafını gayet büyük bir bahçe ihata etmiş. Suni bir göl içinde bir kabul dairesi. Bütün binalar gayet ince, güzel, zengin yapılmış. Yalnız bu saraylarda hiçbir hayat eseri yok. Bunlarda ne yaşayan var ne oturan.

Saray bahçesinin bir tarafına Japonlar, Avrupa tarzı mimarisinde muazzam bir bina vücuda getirmişler ve buraya Kore'nin asar-ı atîka ve sanayi-i nefîsesini toplamışlar. Müzeyi geziyoruz. Burada, bu memlekette bir vakitler gayet yüksek bir medeniyet yaşadığına şahit oluyoruz. Envâ-ı fil dişinden, taştan yapılmış heykeller, resimler, eski kitaplar meyanında Uygur hurufatıyla Türkçe yazılmış parçalar buluyoruz. Ve bizim medeniyetimizin birkaç asır mukaddem buraya kadar tesir ettiğine şahit oluyoruz. Bitmiş, sönmüş medeniyetlerin bakâyâsı beni daima meyus ediyor ve bunun için de eski harabeleri seyirden hoşlanmam. Fakat bu meyusiyet arkadaşlarıma da tesir etti. Biz kendimizi mezâristanda gibi hissediyoruz ve şu histen kurtulmak için süratle sokağa koşuyoruz. Rehber bizi şehrin haricine götürdü. Üç dört kilometrelik seyahatten sonra otomobil durdu. Önümüze büyük bir kayaya yapılmış Buda'nın büyük bir heykeli çıktı. Heykel beyaz kireçle badana edilmiş ve dudaklarına Fransız kadınlarından fazla koyu kırmızı boya sürülmüş. Göğsünden aşağıda, kırmızı renkte, ay tarzında bir nakış var. İki tarafında da koyu kırmızı renkte öküz boynuzu gözüküyor. Bu boynuz, İstanbul'un eski camilerindeki aylara çok benziyor. Kim bilir belki bu öküz boynuzu vaktiyle bizim Türklerde mukaddes addedilen boynuzun aynıdır. Bunun kutsiyetinin belki

bizim hepimiz için müşterek bir efsanesi vardır. Eski Türk tuğlarında tesadüf edilen şu boynuz belki camilerin minarelerine çıkmış, nihayet değişe değişe ay şeklini almış. Ve birkaç şairin fantezisiyle yıldızla da tezyin edilerek ay yıldızlı Türk sembolü olmuştur.

Kore'nin Buda'sı da şeklini değiştirmeden muhafaza edilmiştir. Heykelin muhafızları elbise itibarıyla İstanbul'da tesadüf edilen dervişlere çok benziyorlar. Bu muhafızlar Kore'nin mukaddes heykeli Buda'nın muhafızıymışlar. Bu heykel Kore'yi düşmandan muhafaza ediyormuş. Kendisi insan eliyle yapılmış değil, büyük Nuh vaktinde su dağları kaldırdığı, taşları saman gibi sürüklediği vakit şu dağ yarılmış, şu Buda heykeli bugünkü kireciyle badanalı, kırmızı dudaklı olduğu hâlde yoktan zuhur etmiş.

Koreliler, Moğol zümresine mensup oldukları hâlde bunlar Japon ve Çinlerden çok farklıdırlar. Evvela bunlarda renk tamamen sarı değil, aralarında tamamen bembeyaz renkliler de vardır. Saniyen yüz göz itibarıyla da Avrupai simalara tesadüf ediliyor. Ekserisi bizim Başkurtları hatırlatıyorlar. Kore musikisini dinlemek için bir kahveye giriyoruz. Nağmelerinde bizim İdil sahili musikisinin ahenkleri pek çok. Kendileri şair bir millet olsa gerek. Büyük bir gaşy içinde üç telli udu dinliyorlar. Seul şehri İstanbul'un Mevlevi dervişlerinin dans elbiseleriyle sokağa döküldükleri hissini bırakıyor. Bu müşahedelerimiz kafamızda birçok sualler ve fikirler uyandırıyor ve bizi çok düşündürüyor. Ertesi gün sabah trenle Japonya'ya doğru seyahat için erkenden yatağa giriyoruz.

3.2. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 1[107]

14 Nisan akşamı Kore şibh-i ceziresinin sonunda Koran Şehrindeyiz. Buraya bizi Japonya adalarına götürecek olan vapur bekliyor. Şimdiye kadar Japonya'nın muhtar bir vilayeti Kore'de seyahat ediyorduk. Şimdi bizzat Japonya'ya gidecek olduğumuzdan yeni baştan pasaport muamelesi başlıyor. Japonya'da bu üzücü bir iş. Japon memur bin bir çeşit, suallerle yolcuyu çok üzüyor. Büyük babanın büyük babası kim ve nere oturuyor gibi akla hayale gelmez izahat istiyor. Yolcunun hatasını tutmak için olsa gerekir ki şu sual birkaç defa tekrar ediyor ve asabi insanlara çok dokunuyor. Biz, Japon konsoloshanesinden aldığımız nakışlı Japon dosyasını verince her yerde olduğu gibi işlerimizi süratle gördüler. Yalnız bizimle bir trenle hareket eden Yahudi'nin muamelesi çok uzun sürdü. Japonlar Rusya'dan memleketlerine Bolşevik hareket gelmesinden çok korkuyorlar. Her bir

[107] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 1" *Resimli Perşembe*, (26 Mayıs 1927),

Yahudi'yi komünizm ajanı addediyorlar. Bunun için onlara karşı çok dikkatli davranıyorlar. Nihayet vapura yerleştik. Biletlerimiz yemekli olduğu halde geç kaldınız diye bize yemek vermediler. Üçümüzü iki kişilik bir kompartmana yerleştirdiler. Görülüyordu ki Rusyalı olmamızın zararını görmeye başlıyoruz. Akşam yemeği için istasyonda kutulara doldurulmuş Japon yemekleri aldık. İnce çıralardan yapılmış bu kutuların, birisinin içinde tuzsuz yağsız pişmiş pirinç, diğerinin içinde envâ-i turşu, öbüründe balık vardı. Her bir kutunun içine çıradan yapılmış kalem uzunluğunda çatal makamına kaim çubuklarla kâğıt peçeteler konulmuş. Bu çubuklar bize hem kaşık hem çatal hem de bıçak vazifesi gördüler. Yanımızdaki Japon yolcularının ne tarzda yediklerini görerek onları takliden bizde şu çubuklarla yemeğe başladık. Onların elinde iyi bir kaşık ve çatal vazifesi gören bu çubuklar bizim için hiçbir işe yaramadı. Pirincimiz dökülüyor, turşunun suyu, balığın yağı akıyor, biz kendi adetimizce parmakların yardımına müracaat etmeye mecbur oluyorduk. Yemeklerin lezzetleri biraz garip fakat üçümüz de büyük iştah ile yiyoruz.

Cüceler Memleketinde

Sabah erken vapurumuz Japonya'nın Kore şibh-i ceziresine en yakın mıntıkası olan Sisinasaki limanına dahil oldu. Burada gümrük ve pasaport muamelesinden sonra Tokyo'ya hareket etmek üzere trene bindik. Hava burada tamamıyla ilk bahar, meyve bahçeleri, tarlalar, bostanlar yeşillik içinde portakallar mandalinalar daha ağaçlarında. Tabiat fevkalade zengin her taraf bahçe, her taraf çiçek. Burada bizi hayrette bırakan şey temizliktir. Trenin vagonları bugün fabrikadan çıkmış gibi tertemiz. Yalnız vagona mahsus bizim için yapılmış gibi yepyeni. Yalnız vagonların pencereleri iskemleleri bizim için biraz alçak. Japon milleti kısa boylu olduğu için tabii bunları kendi ihtiyacına göre yapmış. Trenin sürati, Rusya trenlerinden çok fazla. Geçtiğimiz köy ve şehirlerin tarz-ı mimarileri kendilerine mahsus tabiatla mütenasip hafif şeyler. Orada biz Rusya'da, Almanya'da olduğu gibi ağır ağır binalara hiç tesadüf etmiyoruz. Ekseriyeti iki üç katlı ahşap evler, bütün evlerin etrafında bahçeleri var. Sanki çocuk ve eşyası oyuncaktan ibaret çocuklar memleketindeyiz.

Bizim tren arkası kesilmeden şehirden köye, köyden şehre giriyor ve daima bir sokaktan geçiyor. Fakat biz bunların hangisi köy, hangisi şehir olduğunu takrir edemiyoruz. Pek çok elektrik tramvaylarına tesadüf ediyoruz ve bütün evlerin elektrikle mücehhez olduğunu görüyoruz.

“Japonlar evine misafir geldiği zaman böyle diz çöküp … birbirlerini selamlarlar.”

Bura Nasıl Temiz?

Trendeki yolcu Japonlar gayet nazik, gayet temiz hepsinin de başları açık, hemen de hiç kimsenin başında serpuş yok. Bütün trende Avrupa elbisesinde bir yolcuya tesadüf etmedik. Yalnız memurlar Avrupavâri giyinmişler. Kadınların üstlerinde önü açık bir entari, ayaklarında bembeyaz çoraplarla süslü püslü ağaç takunya var. Gezdikleri ve iskemleye oturdukları vakit bacakları tamamen açılıyor. Avrupa’da kapanması çok lazım olan yerleri tamamen meydanda kalıyor. Yakalarının alt tarafı tamamen açık, oradan Japon kadını çocuğa meme veriyor ve daima oraları açık bırakıyor. Bunlar süslü ve ziynetli yerleri kuşaklarıdır. Belden biraz yukarıda her Japon kadını geniş bir ipek kuşak bağlar. Bu kuşağın uzunluğu zenginliğiyle mütenasip olmak üzere bazısında on arşın bazısında yirmi otuz arşın olur. Kuşağın rengi Avrupa kadınının şapkası gibi modaya tabii. Bu kuşak beş on defa kadını kuşandıktan sonra arka taraftan süslü bir tarzda bağlanıyor. Kadının göğsünü tamamen kapatıyor. Bu kendine göre bir nevi tesettür imiş. Japonlarda göğsünü meydana çıkarmak bir nevi laubalilikmiş. Japon kadının en dikkat ettiği saçı, tuvaletidir.

Altı Saatte Bir Saç Tuvaleti

Önü koyu, kara, biraz sert saçı daima gayet muntazam ve hususi bir tarzda taranır, başının tepesine doğru toplanır. Onlarda saç toplamak büyük bir sanattır. Bir kadının saçını yapmak için berberler, asgari altı saat vakit sarf ederler. Ve her bir saçı ayrı ayrı

birleştiriyorlar. Bunun için Japon kadını akşamları yatağa girdiği vakit saçını çözmez, başını katiyen yatağa dokundurmaz. Fakat boynuna mahsus yapılmış ayaklı bir kalıba sokar ve başı yere dokunmadan uyur. Japon kadının ikinci dikkat ettiği şey kendisinin, yüzünün, boynunun beyazlığıdır. Malûmattır ki Japonlar sarı ırka mensubudurlar. Bunların ten rengi sarımtıraktır. Japon kadını tabiatının bu oyunundan hiç de memnun değildir. O bunu tamir etmekle meşguldür. Bunun yegâne çaresi pudradır. Bundan dolayı Japonya'da pudra çok sürülen çok terakki tamim etmiş bir şeydir. Yeni pudra keşfeden bir Japon gayet çabuk milyoner olmuş. Fakat bunu kullanılmasında Japon kadının kendine göre bir usulü vardır. O güya badana yapar gibi suda ezilmiş pudra ile yüzünü, boynunu ve açık yerlerini ağartır. Bembeyaz olur. Fakat sıcakta terleyince bu badana bozulup, Japon kadınını çok gülünç vaziyete sokar. Kadınlar gayet zarif ve incedir. Erkeklere karşı münasebetleri tâzimkârânedir.

Erkek Japonların milli elbiseleri iç tarafta bir fanila ve de kız hamamlarında yanız setr-i avret için kullanılan küçük bir dondan ibarettir. Ekserisi siyah ipekten yapılmış Buharalıların çapanı gibi geniş bir cübbe giyerler. Ayakta çorap ve takunya, saç kesilmiş, hem de mutlaka boyanmıştır. Baş çıplaktır.

Japonya'da beyaz saçlı erkeğe tesadüf etmek hemen de mümkün değildir. Burada her berber, erkek saçı kendisine sormadan siyaha boyar. Biz yanımızdaki Japonlarla konuşuyoruz. Bazıları tek tük İngilizce bazıları da Rusça biliyorlar. Biz çehre itibariyle bunlara yabancı geliyoruz. Fakat bizim derimizin beyaz olması bize istisnai bir vaziyet veriyor. Derinizi hangi ilaçla beyaz yaptınız diye soruyorlar.

(Mabadı gelecek nüshamızda)

3.3. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? - 2[108]

Bu bizim tabii rengimiz dediğimiz zaman inanmıyorlar. Kanaat tam hasıl etmek için ellerimizi kâğıt mendille ovuşturuyorlar.

-Siz hangi millettensiniz?

-Türk.

-Siz kardeş memleketsiniz.

[108] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 2" *Resimli Perşembe*, (2 Haziran 1927),

Adi yolcuların bunu bilmesi garip geliyor. Kadınların bizim memleketin kadınları ve onların elbiseleri hakkında malûmat istiyorlar ve kadınlarımızın resimlerini görmek istiyorlar. Biz de mecmualardan kadın artistlerin takkeli resimlerini gösteriyoruz. Mecmua elden ele geziyor.

-Bunların da renkleri beyaz mıdır?

Sualini soruyorlar, ahbap oluyoruz. Yolda geçerken gördüğümüz şehirlerin, dağların isimlerini söylüyorlar. Bize yemekler ikram ediyorlar. Biz de kendimizle beraber getirdiğimiz Tatar böreklerini takdim ediyoruz. Trenimiz ikide bir, tünele girip çıkıyor. Japonya çok dağlı olduğu için tünelleri o kadar çoktur ki gündüzleri böyle vagonlarda elektrik lambaları hiç sönmez. Bu tünellerin ekseriyeti kısa olduğu halde birkaç tanesi bir iki kilometre sürer. Şimale doğru gittikçe hava ısınıyor. Tarlalar yemyeşil yalnız pirinç tarlaları daha ekilmemiş bu tarlalarda amele su içerisinde çalışıyor.

Japonlar sapan sürdükleri vakit ne at kullanıyorlar ve ne de öküz. Bu işler hep insan eliyle yapılıyor. Bir günden fazla seyahat ettiğimiz halde biz burada ne ata ne ineğe ve ne başka hayvana tesadüf etmedik. Japonya'da hayvanlar çok az olsa gerekir.

Tokyo'ya 150-200 kilometre mesafede önümüze gayet yüksek bir dağ çıktı. Bunun tepesi bembeyaz karla mesturdur. Bu, Japonların mukaddes addettikleri, Şimdiki halde faaliyette olmayan "Fuci" yanar dağıdır. Japonlar buna takdisen "Fuji San" diyorlar. Dağın yüksekliği iki bin metreden fazladır. Burası Japonların hac gibi ziyaret yerleri imiş. Fakat kışları bunun tepesi gayet soğuk olduğundan buraya ancak Temmuz nihayeti ile Ağustos'un bidayetinde gidilebilirmiş. Bu dağ Tokyo'ya kadar gözden kayıp olmuyor. İşte Tokyo' da yine trenimiz Avrupa tarafında yapılan büyük bir istasyonun önünde durdu. Dehşetli bir gürültü kulaklarımızı uğuldatıyor. Binlerce takunyanın asfalt kaldırıma dokunmasından gelen bu bağırtı bizi ürkütüyor. Binlerce rikşalar arasından bin bela ile otomobil bularak otele gidiyoruz.

Japonya'da İlk Millî Cidal

Biz şarkın Almanları sayılan Japonların payitahtları Tokyo'dayız. Kuş bakışı, şehirde hiçbir fevkaladelik yok. Adi bir şark şehri, İstanbul'un ikinci bir şekli. Eski devirlerde Japonya'nın merkez hükümeti, "Kyoto" şehri imiş. Japonya'nın imparatoru, Japonya'nın ahval ve âdetine göre tadil ve tefsir edilerek Budizm'in reisi, zıllullah, halifesi imiş. Avrupa'nın on dokuzunca asırda başlayan müdahalesi ve bu müdahalelere karşı açılan muharebelerde mağlubiyetten sonra Japonya'da kapitülasyon usulü kurulmuş ve Japonya Avrupa'nın

sermayesine karşı bir müstemleke halini almış. Bundan müessir olan Japonya'nın Samuray'ları (asilleri) kendi zaaflarının sebeplerini aramaya başlamışlar. Bir taraftan dini idare diğer taraftan tekniğin kurûn-ı vustâ (orta çağ) olması göze çarpan sebeplerin en büyük ve mühimleri olarak tespit edilmiş ve bu manileri kaldırmak için hamiyetli gençler çalışmaya başlamışlar.

Dinî İdareye Hücum

Amerika, İngiltere mekteplerinde teknik tahsil eden gençler, altmışıncı senelerde, dinî hükûmete karşı bir ihtilal yapmışlar ve o vaktin veliahdını kaçırmışlar ve hükümeti din erbabının elinden kurtarmak için payitahtı Tokyo'ya nakletmişler. Laik hükûmet idareyi elde eder etmez büyük bir millî program tespit etmiş. Bunda milletin harsı, medeni terbiyesi, askeri, siyasi iktisadi ıslahatı gibi halkın sıhhati, temizliği de büyük bir yer tutmuş. Bunun tatbikatı olarak şehirler sıhhi dairelere taksim edilmiş. Haftanın bir gününde daire, ikinci gününde diğer bir daire evleri, avluları sokakları temizlemek mecburi bir vazife addetmiştir. Her gün zabıta ya o dairede ya bu dairede evleri sokakları yıkatmış, temizletmiş, bugün bu kanunun üzerinden elli sene geçmiş bulunuyor. Kanun unutulmuş, hükmünü kaybetmiş fakat Japon kadını onu âdet edinmiştir. Bunun için yaş sokaklarda gezdiğiniz vakit, bütün mahalle sokaklarının ve o sokaklardaki evlerin yıkandığına, temizlediğinde, badana yapıldığına şahit olursunuz.

Müteharrik Duvarlı Evleri

Sokaklar burada da başka şark şehirlerinde olduğu gibi dar, evlerin ekseriyeti iki, üç katlı ahşaptır. Fakat bunların yapısı İstanbul'daki evlerden daha hafiftir. Evleri odalara taksim için Japon mimarları müteharrik kâğıt duvarlar kullanıyorlar. Bu duvarlar istenildiği vakit toplandığından bir evi birkaç ayrı ayrı odalara taksim edebildiğiniz gibi büyük bir salon haline müşkülâtsız olarak kalb edebilirsiniz. Mahalle içlerinde taştan yapılmış büyük apartmanlar yok derecesinde azdır. İşlek mahallelerde, pazarlarda yedi, sekiz katlı Kaba Amerikan usulünde yapılmış binalar pek çok. Fakat bunlar burada vişne çiçekleri arasında tabiata ne kadar uymuyor ne kadar yabancı kalıyor.

Hükûmetin Otelinde Seyahat

Bizim indiğimiz otel hükümet tarafından himaye gören, ecnebilere Japon medeniyetini ameli bir muhitte göstermek için yani propaganda, kıyas ile yapılan bir oteldir. Fiyatı Tokatlıyan'ın yarısı derecesindedir. Bütün hizmetçileri Japon'dur. Fakat temizlikte

İsviçre otellerinden, hiç de dûn değildir. Yemekleri İngiliz usulü o kadar iyi ve boldur ki, burada yemek düşkünleriniz mide hastalığına tutulmaması imkân haricindedir.

Japonya'da Hırsızlık Yoktur

Otelde birkaç yüz yolcu ecnebi yaşadığı halde orada kilitli konsol ne de komodin ve ne de başka bir şey vardır. Biz kilitli bir konsol istedik. Hizmetçiler bir şey anlamadık şeklinde cevap verdiler. Müdür ile hususi olarak görüştüğümüz vakit, hiç lüzum yok, burada bir şey kayıp olmaz dedi.

Pisliğin Para Ettiği Memleket

Bizim otelin önünde Almanların Ştatbahnları gibi yüksek bir köprü var. Bu köprünün üstünden trenler geçiyor. Bu trenler o kadar çoktur ki biz hayatımızda bu kadar çok trene tesadüf etmedik. Beş dakikada kaç tren geçtiğini saymak istedik. Sayımız otuzu geçtikten sonra şaşırdık. Bu trenler nereye gidiyor? Ve ne taşıyorlar? Evvela bu trenlerin Avrupalılara gösteriş yapmak için mahsus yapılan manevralar zannettik. Fakat derhal bu fikrin hata olduğuna kail olduk. Trenden geçerken gündüzleri bazı yerlerde elektrik lambalarının sönmemiş olduğunu görmüştük. Sebebi sorduk: burada şelaleler çok olduğundan elektrik kuvveti gayet ucuzmuş, hem de bütün Japonya'nın bütün köylerine kadar dağılırmış.

Elektrik kumpanyası her eve -köyde ve şehirde- helalar terâkümâtına mukabil elektrik veriyormuş. Aynı zamanda eğer bir ailenin nüfusu fazlası, elektrik vermekle kalmayarak üstüne para da veriyormuş. Bunun için, kiralık oda tutulacağı zaman, ev sahibi kiracıya evde mi yoksa başka bir yerde mi def-i hacet edeceğini sorar ve ona göre icar istermiş. Sokaklar da o kadar kalabalık ki bütün şehirler, kadını, erkeği sokağa dökülmüş zannı hasıl oluyor. Ahali dalga gibi bir taraftan diğer bir tarafa geçiyor, dükkanlara mağazalara giriyoruz. Büyükçe mağazaların döşemelerine hasırlar serilmiş. Her müşteri mağazaya, camiye girer gibi takunyası çıkararak çorapla giriyor. Avrupalılara lastiklerden yapılmış hususi ayakkabı veriyorlar. Biz de bu lastikleri kunduralarımıza geçirerek içeriye girdik. Mağazalar tertemiz, burada göze çarpan şey satış memurlarının çokluğudur. Rusya'da iki üç kişi ile idare edilen dükkanlarda on on beş insan çalışıyor. Büyüklerinde elliden yüze kadar çıkıyor. Sebebini sorduk, Japonya'nın şu küçük adalarında altmış milyon insan var, bu nüfus günden güne fazlalaşıyor. Herkes çalışmak istiyor. Kâfi derecede iş yok, bunun için bir kişilik yerde üç kişi çalışıyor ve ekserisi bu işe karın tokluğuna razı oluyor dediler. Eşyalara bakıyoruz, hepsi Japon mamûlatı. Japonya'nın sanayi kendisinin bütün ihtiyaçlarını tatmin edecek seviyeye

gelmiş ve ecnebi memleketlere Çin'e, Rusya'ya Hindistan'a, Mısır'a pek çok mamûlât irsâlât yapabilmiştir. Eşyalara katiyen pahalı da değil.

3.4. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? - 3[109]

Büyük parkları geziyoruz. Bunlar şehrin orta bir yerinde olduğu halde tabii ormanlık hallerini muhafaza edebilmişler. Parklar tamamen vişne çiçeği içinde. Parkların en câlib-i dikkat noktaları çocuk bahçeleridir. Burada yüzlerce, binlerce çocuklar toplanmışlar, mürebbiyelerin idaresinde bin bir çeşit gayet patırtılı oyunlar oynuyorlar. Ve hiç kimseye ehemmiyet vermeden bütün park kendilerininmiş gibi bağırıyorlar, sıçrıyorlar. Hiç kimse onlara müdahale etmiyor.

Bütün hayat sükûnet ve intizamla devam eden Japonya'da çocukların bu patırtısı ilk nazarda terbiyesizlik gibi garip gözüküyor. Yalnız Japonya'da birkaç gün kaldıktan sonra da bunun esbabı anlaşılıyor. Japonya'da çocuklar mukaddestir. Onun terbiyesi için aile, cemaat ve hükümet hepsi çalışmak mecburiyetindedir ve çalışmaktadır. Çocuğa her terbiye verilmektedir. Şehirdeki göze çarpan bütün büyük binaları, bu kimin evi, bu hangi müessesedir, diye sorsanız daima mekteptir, kız mektebidir, ziraat mektebidir, ticaret mektebidir, sanayi mektebidir, falan mektebidir. Güya şu çıplak uzun entarili takunyalı bütün Japonlar ve renkli elbiseli, geniş kuşaklı süslü püslü Japon kadınları yalnız şu çocukları okutmak, terbiye etmek için yaşıyorlar. Güya şu her dakikada hareket eden elektrik trenleri haddi hesabı olmayan kara gözlü, kara saçlı sarı tenli çoluk çocuğu yedirmek, içirmek, giydirmek için koşuyorlar.

Şehirde Asker Yok

Tokyo'da hayretimizi mucip bir şey de hiçbir askere tesadüf etmememizdir. Bütün gün gezdiğimiz halde ne nefere ne zabıtana tesadüf etmedik. Bu memlekette militarizm kalkmış mı? Muharebe vaktinde saf başında fedakârane çalışan bu gençliğin şu vişne çiçeği bahçelerinden, şu ince nazik krizantem gibi sarışın tenli kızlardan hisseleri yok mu?

Rusya'da sokakta, trende tramvayda pis kokulu bitli neferden, külhanbeyi tabiatlı zabıttan bıkmış olan biz de bu askerin yokluğu acayip bir teessür bıraktı. Soruyoruz, var, var, hem de muntazam asker var, diyorlar. Yalnız Japonya'da kışlalar şehirlerde değilmiş. Bunlar mümkün olduğu kadar şehirden uzak yerlerde bulunurmuş. Saniyen zabıtlar, askeri hizmetlerinde üniformalı oldukları halde evlerine geldikleri, sokakta gezdikleri vakit milli

[109] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 3" *Resimli Perşembe*, (9 Haziran 1927),

elbiselerini tercih ediyorlarmış. Miralaylar, generaller çıplak bacaklı takunyalı Japon oluveriyorlarmış.

Şehrin en muazzam binası olan *mikado*ların sarayına doğru gidiyoruz. Saray büyük bir surla ihata idilmiş, duvarın içinde büyük bir bahçe gözüküyor. Sarayın etrafı başka sokaklara nispeten temiz. Duvarların içinde birkaç büyük saraylar gözüküyor. Hepsi gayet mühim, gayet güzel, gayet ince yapılmıştır. Şu kısa boylu, donsuz çıplak ayaklı Japonların şu kadar büyük binalar meydana getirebilmelerine ve şu takunyalı efendilerin bu kadar yüksek zevk sahibi olmalarına insanın taaccüp etmemesi mümkün değildir. Biz bunun esbabı hakkında düşünüyor, konuşuyoruz. Sebep araştırıyoruz. Ve izah cevaplar bulamıyoruz. Arkadaşlardan birisi, "kısmet" diyor. Biz de "kısmet" diye tekrarlıyoruz. Ve rahat rahat yatağımızda giriyoruz: kısmet

Japon Rus Cemiyetinde

Harbin'den getirdiğimiz dosyalar, bizi döne dolaşa "Japon Rus Cemiyeti" ismi verilen ve Japon medeniyetleriyle uğraşan bir müesseseye getirdi. Bu cemiyet güya Rus ve Japon medeniyetleri ile uğraşan bir imiş fakat yakından bakıldığı vakit bunun Rusya'ya ait büyün siyasi, iktisadi meselelerle uğraşan bir müessese olduğunu meydana çıkıyor. Cemiyette Japonya'nın büyük memurları, büyük siyasi simaları aza olarak bulunuyor. Kendilerine mahsus binaları, kendi neşriyatları var. Cemiyetin reisi hariciyede bir şube müdürü "Baron Mikado". Bizimle en çok meşgul olan müessese bu oldu. Bizim için mahsus cemiyetin komitesini topladılar. Ve bizi mezkûr dairenin büyük zevatıyla görüştürdüler. Onlar meyanında sabık nazireler, falanlar da vardı. Bunlar bizim Japonya'ya gelmemizden memnun olduklarını ve Japonların memâlik-i baidede yaşayan uzak akrabalarına daima muavenette bulunacaklarını söylediler. Bundan sonra bizim ahvalimiz hakkında sualler başladı. O vakitlerde Rusya'da Bolşevik kuvvetiyle Sibirya'da toplanan Kral taraftarı Kolçak kuvveti muharebeye devam etmekte idi. Bizim milli kuvvetlerimiz arada kalarak her ikisinden dayak yemek de idi. Bolşevikler bizi ihtilal aleyhtarı diye takip etmekte, Kolçak hükümeti de ihtilalci diye tazyik etmek de idi. Biz buraya gelenler iki hükümetten de takibe uğramış ve her ikisinden de firar etmiş demokrat milliyetçiler idik. Elimizden geldiği kadar Japonlara Rusya'nın şimdiki ahvaliyle ve Rusya'da yaşayan milletlerin, hususiyle otuz milyona baliğ olan Türk kitlesinin siyasi ve iktisadi halini anlatmak istedik. Onlara uzun bir konferans verdik. Kemal-i dikkatle dinlediler. Rusya'nın Türk kitlesinin siyasetinden ziyade

iktisadiyatına ehemmiyet verdiklerine şahit olduk. Uzun uzadıysa mukamelelerin neticesi olarak bizimle ticaret yapsınlar kaziyesine vardık.

Bizde Rusya'nın şimdiki hali, o gibi işlerle uğraşmaya müsait olmadığını söyledik. Fakat meseleyi tamamen anlatamadık. İhtilali görmeyen milletler, kitap ve gazetelerde okumakla ihtilalin ne olduğunu anlayamıyorlar. Bunun için ihtilal memleketinden gelenlere oradaki vakıayı anlatmak gayet ağır oluyor. Tabii bir hayat içinde yaşayanlar hiçbir vakit (Gayr-ı tabii) vaziyetleri muhakeme edecek, onlara kıymet tayin edecek bir terazi bulamıyorlar. Bunun için ihtilal ülkesinden gelmiş olanlar asayişle memlekette oturanlara yarım deli, yarım hayalperest gibi gözüküyor ve onlara karşı olsa olsa şefkat hissi besleniliyor.

Bir Japon Sofrasında

Fakat bu psikoloji farkında biz yanıp gidiyorduk. Baron bizim şerefimize Japon tarzında ziyafet verdi. Yemekler (Araplarda olduğu gibi) hepsi beraber getirildi. Ve alçak masanın üstünde koyuldu. Bir tabakta lahana, pancar, turp gibi turşu diğer tabaklarda ufak ufak parçalara ayrılmış çiğ balıkla çiğ et, üçüncü tabakta kurutulmuş balık çirozu, bir başka tabakta da bizim gördüğümüz tuzsuz, yağsız pişmiş sade pirinç hepsi çok güzel hazırlanmış, çok lezzetli yemeklerdi. Yemekten sonra tamamen bizim memleketteki gibi çay verdiler. Cemiyet bize yardım edeceğini ve şimdi Japonya'ya tanıtmak için mahsus program yapacağını söyledi. Ve mukabilinde Sibirya'da kalan tüccarlara mektuplar yazıp onlarla ticari münasebete girilmesini muavenette bulunmamızı istedi. Biz de vaat ettik. Japonya ile maarifinin birinci basamağı olarak bize bugün tiyatroya gitmemizi söylediler. Biz de bir tercümanla saat beş sıralarında tiyatroya gittik.

Japon Tiyatrosunda

Tiyatronun binası Petersburg'un Aleksandr Nevski tiyatrosuna çok müşabihtir. Güzel, Avrupa'da tarzında taştan yapılmış. Tiyatronun dahili tertemiz ve kalabalık, seyircilerin ekseriyeti Japon kadınları. Tiyatro birkaç kattan mürekkep olup her bir katında ayrı ayrı büfeler var. Koridorlar bir pazar halini almış, orada ufak tefek her şey satılıyor. Yerlerimize oturduk. Zil çalmak adet değilmiş, fakat eski zamanda İstanbul'da yangın vakitlerinde bekçilerin sopa ile vurduğu gibi sahneye bir şey ile vuruyorlar. Ve dehşetli patırtı yapıyorlar. Perde açılıyor. Artistlerin ekserisi Avrupa tiyatrolarında olduğu gibi sahnenin arka tarafından çıkıyor. Fakat büyük artistler halk cihetinden sahneye giriyorlar. Bunun için parterin köşesinden sahneye doğru bir köprü yapılmış. Oradan artist yüzünü

ahaliye çevirip bir şey söyleyerek sahneye giriyor. Tiyatroda o gün temsil edilen dram tarihi bir eser olup mevzu itibariyle ferdin terbiyesine aitti.

Japonya'da erkek kadın sahnede beraber oynamıyorlar. Erkeklerin ayrı, kadınların ayrı tiyatroları varmış. Erkek trubu (Fransızca troupe, tiyatro topluluğu) oynadığı zaman bütün erkek rollerini kadınlar yapıyormuş. Ve bu iki trub birebiriyle rekabet ediyorlarmış. Bize bu gayr-i tabiilik garip geldi. Kadını bu kadar hür ve serbest olan Japonya'daki bu mantıksızlık havsalamıza sığmadı. Milletlerin telakkilerinde ne kadar farklar var!

Bu tiyatro Avrupa usulünde tertip ve taksim edilmiş, Avrupavari sandalyeler, koltuklarla tefriş edilmiş, tarihi piyesler oynuyor. İsmi "imparator" tiyatrosudur. Bunun müdavimleri Tokyo'nun yüksek tabakasıdır. Fakat Hepsi milli elbiseyi lâbistir (giymiştir).

Tiyatroda Kundura Çıkarıyorlar

Bundan başka Tokyo'da daha pek çok tiyatrolar vardır. Bunlar tamamen eski devrin ananesini muhafaza etmiş halk tiyatrolarıdır. Günün birinde bunlardan en büyüğünü gittik. Bu, daha büyük birkaç katlı. Fakat tefrişat Japon usulündedir. Tiyatroya giderken ayakkabılar çıkarılıyor. Hasır serilmiş, tertemiz koridordan salona gidiliyor. Parterde hasır serilmiş, sandalye falan yok. Hasır serilmiş döşeme, sahneden itibaren yavaş yavaş yükseliyor. Ve bu parter satranç tahtasındaki gibi, müsavi murabbalara beş on santimetre yüksekliğindeki ağaçlarla taksim idilmiş. Bir murabbanın içine birkaç minder serilmiş. Bu, bir aile için loca gibidir. Biz de böyle bir murabba aldık. Verilen minderlere oturuyorduk. Sahne açıldı, gürültülü patırtılı bir oyun devam ediyor. Tiyatro dolu, komşu murabbalarda Japonlar aile aile yerleşmişler. İhtiyar genç kadın çoluk çocuk hep beraber. Beraberlerinde yemekler de almışlar. Bir murabbada sahneyi seyri derken yemek yiyorlar, diğerinde bir şeyler içiyorlar, O birinde bir kadın çocuğuna meme veriyor, başka murabbada çocuğunu uyutuyor.

3.5. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 4[110]

Garibi şu ki burada birkaç yüz çocuğun hiçbirisi ne bağırıyor ne de patırtı yapıyor. Geçen gün çocuk bahçesinde kıyamet koparan çocuklar bunlar değil mi idi? Bu ne muamma? Bize çay ve şeker getiriyorlar. Alıyoruz. Sahneye, komşularımıza dikkatle bakıyoruz. Hepsi gayet büyük merakla dinliyorlar. Sahnedeki vakıanın cereyanına ah vahlar ve gözyaşlarıyla iştirak ediyorlar. Bu tiyatro millî tiyatro imiş. Burada tiyatro sabah saat dokuzda açılıyor,

[110] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 4" *Resimli Perşembe*, (16 Haziran 1927),

akşam alafranga, on bire kadar devam ediyormuş. Bunun için bu tiyatroya bütün aile çoluğu çocuğu, yiyeceği ve içeceği ile geliyormuş da bütün gün, bütün akşam burada kalıyorlarmış. Sahnede birbirine müteakip birkaç piyes oynuyormuş. Biz birinci piyes tamam olduktan sonra büyük bir teneffüste yerimizden kalktık. Üst katları geziyorduk. Orada da taksimat aynı tarzda. Fakat bu tiyatroda lokanta, çayhaneler gayet büyük, hem de kalabalık. Koridorlar büyük bir pazar, ramazanda İstanbul'un direkler arası gibi. Satıcı ve alıcıların ekseriyeti Japon kadını. Bunlardan artık yorulduk, ertesi gün Japonya hayatının diğer tarafı görmek niyetiyle evimize döndük.

Japon Musiki Mekteplerinde

Program mucibince bugün musiki mektebine gidiyoruz. Mektep büyük bir bahçenin içerisinde birkaç ağaç evden mürekkep binalar yüksek, pencereleri büyük, dahili gayet temiz, her yeri fevkalade havadardır. Bu evlerin bazıları küçük küçük odalara taksim edilmiştir. Bu odaların birinde bir kız piyanoda egzersiz yapıyor, bir diğerinde bir kız keman çalıyor. Bir başka odada bir kız ud çalıyor. Sınıfların bazısında musikinin nazariyatı hakkında derse devam ediliyor. Bazısında umumi malûmat veriliyor. Mektebin 250 talebesi varmış, büyük bir ekseriyeti kızdır. Yalnız burada kızlar bu vakte kadar bizim tesadüf ettiğimiz Japon kadınlarına elbise, tuvalet itibariyle hiç benzemiyorlar. Evvelâ Japon kadınının alâmet-i fârikası olan yüz boyaması bunlarda yoktur. Göğüslerini erkeklerden muhafaza etmek için kullanılan geniş kuşaklar da yok, hatta takunyaları da yok. Elbiseleri sade fakat temiz. Kızlar güzel değil fakat çirkin de denilmez. Hepsi sevimli, terbiyeli, mülayim. Sınıfları gösterdikten sonra bizi büyük bir salona davet ettiler. Orası küçük tiyatro salonu gibi bir yer. İki yüz kadar talebe yerlerini işgal etmişlerdi. Adeden az olan erkek talebe tam ortada, sağ ve sol cenahlarda kız talebe bulunuyordu. Kürsüde muallim var. Bunlar şimdi hep beraber terennüm edecekler, yavaş yavaş musiki başlıyor. Muallim elle şu büyük grubu idare ediyor. Terennüm başlıyor. Sanki Avrupa şehirlerinden birinde verilen Avrupai bir konserdeyiz, sonra öğrendik ki bu mektebi Almanlar tesis etmişler. Muallimler de Almanmış.

Japon Resim Sergisinde

Mektepten sonra sanayi-i nefise sergisine gittik. Bu her sene Tokyo'da yapılan resim sergisinin yeridir. Sergi gayet büyük bir salonda yerleştirilmiş. Ve büyük binanın duvarlarını beş yüzden fazla resim tezyin etmiş. Bunlar bir sene zarfında Japon ressamları tarafından yapılan resimlermiş.

Yalnız burada teşhir edilen resimlere baktığımız zaman Avrupa resim sergisinde olmadığınızı derhal hissedebilirsiniz. Buradaki renklerin, boyaların kendisine mahsus bir ayrılığı vardır. Bu ayrılık bir taraftan garip gözüküyor diğer taraftan kendisine celp ediyor. Biz bunda Japon ruhunun tecellisini görüyoruz. En muvaffakiyetli resimler kuş resimleridir. Bunlar o kadar güzel, o kadar tabii yapılmışlardır ki şimdi duvarlardan kalkacak da uçacak zannediyorsunuz.

Japon Kütüphanesi

Vaktimiz bol olduğundan Yakın bir yerde bulunan umumi kütüphaneyi ziyaret ettik. Altı katlı kocaman bir bina. Kıraat salonunda binlerce kadın, erkek okuyor, yazıyor, not alıyor. Müvezziler durmadan kitap değiştiriyor, kitap veriyor. Fakat bunlar hepsi sessiz sedasız yapılıyor. Hiçbir yerden öksürük sedası bile gelmiyor. Genç kızlar, genç mektepliler kitapları mütalaaya öyle dalmışlar ki etraflarında ne olduğu görmüyorlar. Gençlerle dolu şu büyük salonda insan kendini kaybediyor. Ve bunların şu çalışmadaki hallerine hayret ediyor. Hususi bir müsaade ile bize kitap mahzenini gösteriyorlar. Bu yangına mukavemet eden bu kesik bir nidadır. Büyük bir intizamla içerisine kitaplar doldurulmuş. Raflar döşemeden tavana kadar kitapla dolu. Kaç bin cilt kitap olduğunu sorduk. Beş yüz bin cilt cevabını verdiler. Demek bu kütüphane Petersburg'un, Paris'in Berlin'in umumi kütüphanesinden daha küçük, fakat İstanbul kütüphanelerinden kıyas edilmez derecede zengindir. Kitapların en büyük kısmı Japonca, kalanları Çince, Korece imiş. Elli bin kadarı Avrupa lisanlarında imiş. Biz Aksa-yı Şark lisanlarına vakıf olmadığımızdan yukarıdan aşağıya doğru yazılan bu kitaplardan tabii hiçbir şey anlamadık. Fakat eski Japonca yazılan bir nebatat kitabını hafız-ı kütüp önümüze koyduğu vakit oradaki bütün nebatatın elle yapılmış renkli resimlerini görüp hayran oluyoruz. Kitap o kadar güzel yazılmış, resimleri o kadar iyi yapılmış ki kitabın yazıldığından birkaç yüz sene geçtiği halde ne bir resim solmuş ne bir yazı rengini kaybetmiş. Ecnebi lisanlardaki kitaplar şubesinde uzunca kaldık. Kitaplara dikkatle bakıyoruz. Ekserisi İngilizce. Türkçe kitaplar yok mu diye sorduk. Bize rafın bir yerinde sıkışmış kalmış bir kitap çıkardılar. Bu da Mısır'da tabedilmiş (Muallim lisanü'l-arab) isminde küçük bir eserdir. Başka? Yok. Japonlar kendileri şarklı oldukları halde İslam şark âlemiyle temasları çok az. Bunlar bu âlemi tanımıyorlar. Türklerle aralarında kan karabeti olduğunu daime söyledikleri halde darülfünunlarda Türkoloji daha bir fen olarak kabul edilmemiştir.

Japonya'da Almanlar

Japon ve Çin uleması tarafından büyük emekle asırlarca vücuda getirilmiş meçhul dillerdeki meçhul manaları ifade eden şu meçhul kitaplar denizi bizi meçhul bir kuvvetle kendisine celp etti. Ve bizi odadan odaya birinci kattan beşinci kata koşturdu. Kütüphaneden çıktığımız zaman yorulmuştuk. Bu ziyaretleri bitirdikten sonra nazarı dikkatimizi celp eden bir mesele üzerinde tevakkuf ettik. Japon resim mekteplerinde hocalık edenler Almanlardı. Bunun bir manası vardı. Alman muallimleri bizi kardeşçe dostça gayet samimi bir surette karşılıyorlar. Aksa-yı Şark'ın bütün sakinlerinin telakkisinde cihan muharebesi, İngiltere'nin talibine karşı Akvâm-ı Şarkıye tarafından yapılmış cihattır. Yalnız bu muharebede Almanlar, şark milletlerine muallimlik ustalık etmişlerdir. Ve bir şark zümresinin kumandanı Türklerdir. Japonlar Çinliler Turanlıların hükûmetleri İngiltere tarafında olduğu halde ruhlarıyla bu taraftadır. Bunun için Japonya hükûmeti Almanya'ya karşı muharip olduğu halde Almanların tesis ettikleri mektepleri kapamamıştır. Efkâr-ı umumiye bunu kabul etmemiştir. Bunun için resmen düşman olan Almanları, Japonlar dost görmüştür. Onları Japon milleti daima himaye etmiştir. Muharebe vaktinde Ural sahilinde, Sibirya'da Aksa-yı Şark'da Almanlar bundan çok istifade etmişlerdir. Buranın yerli Türkü Alman kaçaklarına ev vermiş, para vermiş, onları hükümetten gizlemiş, onların kaçmasına yardım etmiş. Onları himaye etmiştir. Rus polisi, jandarması tarafından takip edilen Alman firarisi daima göz kulakla şimal Türklerinin evini dükkânını, mağazasını, camiini ve mektebini aramıştır. Ve hiç bilmediği halde lisan-ı halle göz göze bakarak bunlarla anlaşabilmiştir. Mütekabilden Rus askerindeki şimal Türk'ünün neferi de birinci imkânda Alman illeri karakollarına, eliyle başına sarık sarar gibi bir işaretiyle kendisinin Türk olduğunu ifham etmiş, sarışın Alman genci de tüfeğini ona karşı istimal etmemiş, şimal Türkü de esir oluvermiştir.

Japonya’nın bugünkü ressam kızlarından biri.

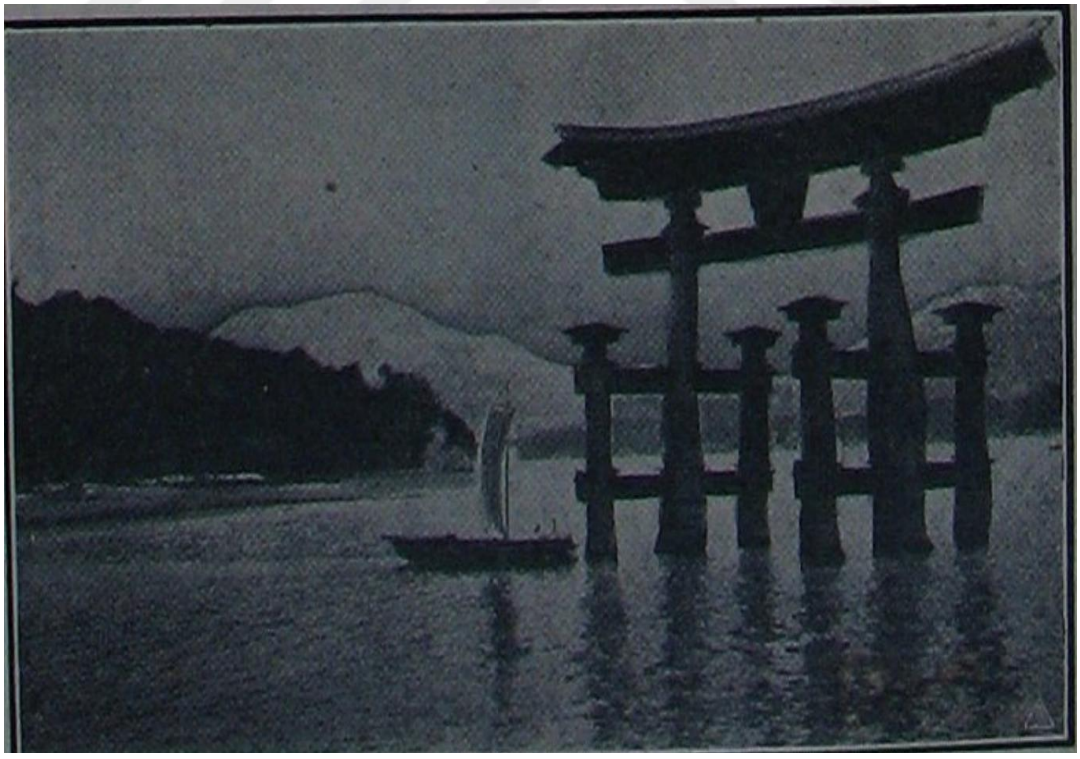

Japonyalıların en ziyade ihtimam verdikleri şey: Eski Muabber Köprüsü.

Japonyalıların tabir ettikleri şurût-ı ma‘bûdî

3.6. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? - 5[111]

Japonlar Niçin Pazarı Kabul Etmişler

Dün Japonlarda hiç beklemediğimiz garabete tesadüf ettik. Pazar olmak münasebetiyle Tokyo'da bütün hükûmet daireleri büyük mağazalar, mektepler kapalı idi. Buda dininde olan benliğini ananesini bu kadar köklü muhafaza eden Japonlar ecnebilerin dinî bayramları olan pazar gününü devlet bayramı olarak kabul etmişler. Çoluk çocuklarının Japon ruhunda terbiyesine o kadar ehemmiyet veren Japonlar onların kalbinde mukaddes bir gün olarak pazar gününü yerleştiriyor. Bu manasız harekete hiçbir sebep bulamıyorum. Biz Şimal Türkleri, Rusya'nın merkezinde yaşadığımız halde ve Rusya hükümeti, pazar gününü bayram olarak kabul ittiği kanunen mecburi kıldığı halde senelerce mücadele ettik. Ve Pazarı bayram olarak kabul etmedik. Halbuki burada Buda dininde olan müstakil Japonya düşman bir medeniyetin din bayramını kabul ediyor. Garip değil mi?

Bir Japon Mektebinde

Bugün erkenden mektepleri gezeceğiz. Bize iptidaiden başlayarak darülfünuna kadar yükselmiş hususi bir mektebi gezdirdiler. Bu mektep Tokyo'nun uzak mahalleler (bikendo) inin birinde büyük bir bahçe içerisinde bina edilmiştir. Mektebin binaları ekserisi ağaçtan

[111] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 5" *Resimli Perşembe*, (23 Haziran 1927),

olmak üzere ayrı ayrıdır. Galiba Japon ruhuna büyük binalar hoş gelmiyor. Nitekim her yerde mekteplerin birkaç ayrı binalardan teşekkül ettiğine şahit oluyoruz. Bir mektebi ziyarete evvela çocuk bahçesinden başladık. Burada altı yedi yaşlarındaki çocuklar bahçe içerisinde muallimlerin idaresinde top oynuyorlar. Topları o kadar büyük ki bir çocuğun topu taşımaya kuvveti kâfi gelmiyordu da iki çocuk idare ediyordu. Çocuk futbolu gibi bir oyun. Çocuklar burada kendilerini o kadar hür hissediyor ve o kadar bağırıyorlar ki kulaklar çınlıyor.

Alfabe Terakkiye Mâni midir?

Birinci sınıfa girdik, burada çocuklar kıraate alıştırılıyor. Yalnız Japon alfabesi gayet ağır olduğundan çocuklar bir sene çalıştıkları hâlde gayet yavaş okuyorlar. Muallimlerden alfabenizde kaç şekil var diye sorduk? Üç bin altı yüz diye cevap verdiler.

-Tamamen okur yazar olmak için kaç sene tahsil lazım?

-Altı senelik iptidaiyi tamam etmek!

-Çocuklara çok ağır gelmiyor mu?

-Bilemiyorum, yalnız bizim alfabemiz bu kadar uzun olduğu halde bugün Japonya'da okuyup yazmak bilmeyen yoktur. Bu cevap bizim sözümüzü kesti. Bizim hurufatımız yalnız otuz dört olduğu halde biz Türklerde okuyup yazmak bilen şüphesiz yüzde yirmiden fazla değildir. İspanya'nın alfabesi garp dünyasının kabul ittiği yirmi dört şekilli Latin alfabesi olduğu halde şüphesiz onlarda da amillerin adedi yüzde yetmişten eksik değildir. Demek ki milletin ilmi terbiyesinin yükselmesinde alfabenin rolü çok az olmuştur. Biz birinci sınıftan altıncıya kadar iptidai mektebin bütün sınıflarını gezdik. Japonya'da altı sınıf iptidai tahsil mecburi, hem de meccani imiş. Hatta kâfi derecede talebesi olmayan küçük ataların çocuklarını mektebe toplamak için maarif nezaretinin hususi vapurları sahillerde geziyor. Çocukları evlerinden mektebe, mektepten eve götürüyormuş. Şimendiferde mektep çocukları için meccani imiş. Altı senelik tahsilde Japon çocuğu tamimiyle lisana hâkim oluyor. Edebiyatı anlıyor, hesap, tarih ve coğrafyada iyice malûmat sahibi oluyor. Fukaranın ekserisi iptidai tahsilden sonra işe başlıyor. Yahut bir sanat mektebine devam ediyor.

Hususi Darülfünunda

Kanunlar mucibince iptidaiyi tamam edenler liselerin birinci sınıflarına kabul ediliyorlar. Bu tahsil mecburi değildir. Fakat gayet ucuz olduğundan orta halliler için şerait müsaittir. Lise beş sınıftır, bunların programı Avrupa liselerine müşabihtir. Yalnız burada İngiliz lisanı dikkatle tahsil ediliyor. Liseyi itmam edenler İngiliz edebiyatına aşina oldukları

gibi serbestçe İngilizce konuşabiliyorlar. Lisenin bütün sınıflarını gezdik. Laboratuvarlarını nebatat ve hayvanat müzeleriyle laboratuvarlarını hayretle seyrettik. Darülfünun kısmına çıkıyoruz. Bizi darülfünun talebesi bekliyor. Bunlar İngilizce, Almanca, Fransızca konuşuyorlar. Ve bize rehber olmalarını teklif ediyorlar. Talebenin gösterdiği teshîlât sayesinde bütün darülfününla muârefe peyda ettik. Evvela üç katlı kütüphaneyi ziyaret ettik. Bunun usul-i mimarisi gayet güzel. Gayet ince yapılmış. Bu bina büyük camilerin minareleri tarzında büyük bir kale ile nihayet buluyor. Bizi en yukarı kata çıkardılar. Oradan geniş bir manzara açılıyor. Bir tarafta kocaman Tokyo şehri, diğer tarafta bir orman, öbür tarafta ayna gibi parlak deniz böyle şehrin patırtısında uzakta olan bu mektepte tahsil daha müsait olmalı ki kütüphaneye girdiğimiz vakit hayretler içinde kaldık. Büyük salonda birkaç yüz genç kitaplara dalmışlar dini bir sukut içinde mütalaa ile meşgul idiler. Kütüphanede elli binden fazla kitap olduğunu söylediler. Bu kütüphanenin bir zengin tarafından hediye edilmiş olduğunu rivayet ediyorlar. Bu darülfünun hususi olduğu halde hükûmet tarafından tanınmış bir ilim müessesidir.

Çocuk Bahçelerinden Doğan Darülfünun

Bu kısımda hukuk, tıp edebiyat ve tarih siyaset, iktisat namlarında beş fakülte mevcuttur. Darülfününun talebesi dört bin kadar varmış. Bunun iki yüzü Çinli, on beş Koreli kalan kısmı tamamen Japon'dur. Görülecek her yeri gezdirdikten sonra bizi müdüre götürdüler. Orada bize otuz darülfünun müderrisi takdim ettiler. Muârefe sonrası musâhebe başlanıyor. Bize çay takdim ediyorlar ve Şimal Türklerinin, Türkistan'ın ilmi hayatı hakkında bin bir çeşit sualler sordular. Elimizden geldiği kadar malûmat verdik. Biz de bu mektep hakkında malûmat istedik. Bundan altmış sene mukaddem bir muallim hususi bir evde birkaç çocuğu talime başlamış, git gide mektep büyümüş ve altmış sene zarfında Japonya'nın en büyük mektepleri sırasına girmiştir. Mektebin kendine mahsus binaları, kütüphanesi, matbaası vardır. Matbaada darülfününun ilmi mecmuaları neşrediliyor. Ve talebeye mahsus gazete çıkarılıyor.

Darülfünun kısmında profların mecmûu altmış zattır. Tahsil ücreti pahalı değil, senede yalnız otuz yen (kâğıt lira ile otuz lira) bütün sınıflarda yedi bin talebesi var. Garibi şu ki şu büyük müessese yalnız üç yüz bin yenle idare ediliyor. Bu kadar kısa bir zamanda şahsi bir teşebbüsle başlayan küçük bir mektebin bu derece terakki itmesi bize pek çok sualler hatırlattı. Ne için İstanbul'da numune-i terakki, Burhan-ı terakki, sebil-i terakki gibi onlarca hususi mektepler yapıldığı halde hiçbirisi ilmi bir mevcudiyet göstermemiş, şu Japon

mektebi kadar şerefli mevki alamamış? Neden bu takunyalı Japonlar senede kırk üç lirayla mükemmel talebe yetiştirebildikleri halde biz Türkler senede iki bin liraya bir talebe yetiştiremiyoruz? (İstanbul Darülfünunun 500-300 talebesinin masrafı dokuz yüz bindir) Buna sebep ne? Düşünüyoruz, düşünüyoruz, cevap bulamıyoruz. Türk milletiyle Japon milleti arasındaki karakter farkları göz önüne geliyor. Türk kavmi umumiyet itibarıyla gayet zeki, her şeyi bir defa gördü mi, sathı olarak anlamış gibi oluyor ve kendi merakını tatmin için daha yeni şeyler arıyor. Buldu mu, onu da yek nazırda anlıyor gibi oluyor, onu bırakıyor. Üçüncüsünü arayıp, bu vakitte birincisi hatırında gaibe oluyor. Bunun için Türk gençliğinin ilmi, sinema filmlerindeki müphem olarak geçen yarım yamalak malûmattan ibarettir. Bu malûmat çok mütenevvidir. Fakat sathîdir. Japon milleti bambaşka bir karakter sahibidir. Evvela Japon bizim murat ettiğimiz manada gaibe denecek derecede ağır zihinlidir. O, her şeyi gayet ağırlıkla anlıyor. Küçük bir hendese meselesinin halli için saatlerce uğraşmaya mecburdur. Ve bu kadar zahmetle elde istediği malûmatı gaibe etmemek için evvela onu tamamen tespit ediyor sonra ikincisine geçer. Bu malûmat fevkalade emekle elde edildiği için devamlıdır ve müsbettir. Ve Japon genci tamamen ona hakimdir. Bu kabilin Japon gencini çok çalışmaya ve eldeki işe büyük itina ile sarılmaya sevk ettiği için Japon sebatkârdır. Meslek edindiği işe karşı sadıktır. Ve her türlü fedakârlığa hazırdır. Bundan dolayı Japonya'da yapılan teşebbüslerin ekseriyeti ağır yollardan geçtiği halde iyi neticeye vasıl oluyor, tam bir mevcudiyet ibraz ediyor. Neden bizim de böyle mekteplerimiz yok diye kendi suallerimize kendimiz cevap arayarak ağır düşüncelerle mektepten ayrıldık.

3.7. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? - 6[112]

Japonya yalnız son asırda kendisini tanıttığı için umûmen Türk âleminin, husûsen şimâl-i Türkînin bilmediği bir memlekettir. Şimâl-i Türkînin faal ticârî, Çin'in içerisine sokulduğu, Filipin adalarına kadar ticârî sahasını genişlettiği halde Japonya ile ticârî münâsebet tesîs edememiş, Japonya'ya gelip gitmemiştir. Bizden on sene mukaddem buraya birinci olarak seyyah Abdü'r-Reşit Efendi İbrahim isminde bir zat gelmiş ve Japonya'da epeyce seyahat ederek Japonları Müslüman etmek fikrini şimâl-i Türk matbuatının müzâkeresine koymuştur. Bundan sonra aynı Reşit Efendinin teşebbüsü ile İstanbul'dan Tokyo'ya dört Türk talebesi tahsîle gönderilmiş, fakat bunlar muhârebe devrinde memleketle

[112] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 6" *Resimli Perşembe*, (30 Haziran 1927),

münâsebeti tesîs edemediklerinden berbat bir hale gelmişler ve ekserisi Japonya'yı terk ederek vefât etmişlerdir. Yalnız bir tanesi orada ekmekçilik yapan Ermeni İvan'ın himâyesi altında derslerine devam edebilmiştir.

Binaenaleyh bir heyet şeklinde gelmemiz Japonya için yeni bir vak'aydı. Bunun için Japon matbuatı geldiğimiz günden itibaren bizim hakkımızda makaleler yazmış ve resimlerimizi alarak Japon kâriine tanıtmaya çalışmıştır. Bu meselede Tokyo'nun büyük gazetelerinden "Honşi Şinbon" gazetesi başkalarına nispeten bizimle daha fazla uğraşmıştı. Bunun bir muharriri tercüme-i hallerimizi almış, bizimle müâlakatlar yapmış, şimâl-i Türkî hakkında türlü türlü makaleler neşretmişti. Bu gazete bize pek çok meselelerde rehberlik de etmişti. Bir gün gazetenin bir muharriri bizim şerefimize idârehânede çay ziyâfeti verileceğini söyledi ve bizden vaat aldı. O gün muharrirle idârehâneye gittik. Bu bizim birinci defa olarak bir Japon gazete idârehânesini ziyâretimizdi. Bizi misâfir odasına kabul ettiler. Mükemmel bir çay masası kurulmuştu. Masanın etrafında beş altı muharrir ve bir kadın vardı. Biz bunların hepsiyle tanıştık. Bunlar gazetenin muharrirleri bu kadın da Japonya'nın tanınmış bir muharriresiydi. Aynı zamanda gazetenin "kadın ve kız" sütununun muharriresiydi. Ortada altmış altmış beş yaşlarında sağlam, dinç, mütefekkir kıyafetli Japon elbiseli bir ihtiyar vardı. Bu "Hoşi Şimbon"un başmuharririydi. Bu muharrir Japonya'nın istiklâline bizzat iştirâk eden bir zattı. Markiz Akuma'nın fikri idâresi altında olan (Moğol ittihâdı) cereyânının tarafdârı ve Markiz Akuma'nın son kabinesinde ticâret nezâretini işgal etmişti. Şimdi yalnız gazetecilikle meşgûldü. Gazetesi bugün reis-i idarede olan gazetecilere ve onların teşkîl ettikleri Hârâ hükûmetine muhâliftir. Buraya toplanan muharrirler Japonya'dan İstanbul'a; Koreli, Çinli, Mançu ve Mağolların dostça yaşayacağı ve Garbın hücumuna karşı (birlik) olacağı bir Cemiyet-i Akvâm yapmak fikrindedirler. Bunun için Rusya'nın içerisinden gelen şimâl Türklerinin vekillerine ayrı bir alâka gösteriyorlar, bizim hakkımızda makaleler neşrediyorlar ve bizimle muârefe peydâ etmek için ziyafetler veriyorlardı. Çayımızı gâyet dostâne içtik. Bin bir çeşit suallere cevaplar verdik. Meclis tamam olmak üzere iken muharrirlerden biri ayağa kalkarak İngilizce bir nutuk okudu.

Hatîp Cengiz'in kurduğu devletin büyüklüğünden ve onun insanî büyük rollerinden bahsettikten sonra şöyle bitiriyordu: "Biz Japonlar sizin bize kardeş olduğunuzu biliyoruz. Büyük Türk milletinin bugünkü hali ne kadar ağır olursa olsun yine Cengiz evlâdı babalarının mirasına nâil olacaklarına ve kendi devletlerini kurabileceklerine emin, yaşasın Türkler, yaşasın Asya birliği." Buna karşı biz İngilizce cevabımızda "Biz büyük milletin

küçük evlatları devletimizi kaybetmişiz. Düşmanlar bize hâkim olmuşlar, lakin bizim ruhumuz daima hür ve müstakildir. Memleketimizde istiklâl fikri için büyük mücadele devam ediyor. Ve şu mücadelelerde biz dost milletlerin yardımına muhtaçtır. Birinci olarak dost kardeş diye tanıdığımız size geldik. Bize muavenette bulunuyorsunuz. Bundan çok mütehassıs olduk. Biz şahsen ehli kalemiz. Gazetenizde Japon arkadaşlarınıza gösterdikleri dostluk bizim şimâl matbuatı için bir şereftir. Bunu unutmayacağız" dedik. Nutuktan sonra bize Rusya'daki Türklerin coğrafi mevkileri hakkında malûmât sordular. Biz de Japon haritasından İdil, Ural, Türkî Kazakistan, Türkistan, Kırım, Azerbaycan'ın mevkilerini gösterdik. Onların nüfus miktarını, derece-i medeniyetini anlattık. Örf âdâtımız hakkında sorulan suallere cevaplar verdik. Muharrir şimâl-i Türk kadınları hakkında verdiğimiz malûmâtı not defterine kaydettikten sonra sordu:

"Sizde güzel kadın ne biçim kadındır?"

Biz bu sual önünde şaşırdık. Herkesin güzellik hakkında ayrı ayrı fikri vardır diyerek kaçamak bir cevap vermek istedik. Lakin muharrire yakamızı bırakmadı. Nihâyet halk edebiyatından güzel kadının tavsifini yaptık. Kara gözlü, uzun kirpikli, mukavves ince kara kaşlı, ince belli, kamış gibi doğru kâmetli, inci gibi beyaz dişli, ay gibi yuvarlak güler yüzlü.

Muharrire:

— Tenin rengi? dedi. Japon kadınının zayıf noktasına iliştiğimizi anladık.

— Bizde ten rengi dâimâ beyazdır. Bizde sarı yoktur.

— Hiç sarışın renk yok mu?

— Kazaklarda Kırgızlarda, Başkurtlarda gâyet nâdir.

Çok merak eden muharriri memleketimize davet ettik.

— İnşallah, memleketinizde işler düzelir düzelmez geleceğim, dedi.

Ev sahipleriyle beraber bizim resimlerimizi aldılar. İdareyi, matbaayı görmek istedik. Gazete hakkında malûmât talep ettik. Bu gazete, anonim şirketi usulünde meydana getirilmiş fikrî bir gazeteydi. Şeriklerin miktarı iki bin beş yüzmüş. Bunlar miyânında Japonya'nın büyük devlet ricâli de var. Birkaç defa sadrazam olan bunların hürriyet mücadelelerinin (Mithat) paşası Markiz Akoma da müessisler meyânındadır.

Gazete idârehânesi dört taraftan caddeye çıkan büyük bir binadadır. Evvelâ mürettiplerin çalıştığı daireye girdik. Birkaç yüz mürettip gazete tertip ediyorlar. Lakin bunların harf kasaları bizim Arap veya Avrupa harfleri için yapılan kasalardan tamamen başkadır. Kasaların yüksekliği iki arşın, genişliği beş arşın, kasalar mâil bir vaziyette

duvarlara yatırılmış. Harf şekilleri büyük büyük murabbalarda muntazam duruyorlar. Kaç şekil var diye sorduk. İki bin altı yüz dediler. Şu iki bin altı yüz şekli terkiple bütün Japon yazısı yazılıyormuş. Buradaki kasaların bizimkilerden bir farkları daha var. Meselâ bir mürettip bütün şekilleri kendisi yapamıyor. Sathî ciheti topladıktan sonra komşusundaki mürettibe veriyor. O şu bin bir çeşit tertibâta daha bir şeyler ilave ediyor. Bazen o da üçüncü bir mürettibe gidiyor. Bir kasada iki bin altı yüz şekil bulundurmak imkân haricinde olduğundan böyle olmuştur diye düşündük. Bir mürettip kaç satır tertip edebilir diye sorduk. Japonların satırları yukarıdan aşağıya doğru olduğu için bunu tespit etmek de epeyce müşkül oldu. Nihâyet bizim Türk mürettipleri saatte otuz gazete satırı toplayabildikleri halde bunların ancak beş altı satır tertip edebildikleri anlaşıldı.

Neden bu kadar zahmet, lâtin alfabesini niçin kabul etmiyorsunuz? diye sual soruyoruz. Hepsi birden: Yok bu bizim kendi alfabemiz... Müşkül olsa da kendi alfabemiz. Neden ecnebi Latin hurûfâtını kabul edelim diye cevap verdiler.

Mürettiplerin maaşlarını sorduk. Yirmi yenden yüze kadar varmış. Makine kısmına geçtik. Orada sekiz rotatif makine durmadan işliyor. Bir odada fotoğrafçılar iş yapıyor, diğerinde çinkograflar resimleri klişeye geçiriyorlardı. Bundan yarım saat mukaddem alınan bizim resimlerimizi gösterdiler.

3.8. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 7[113]

Oradan bir odaya girdik. Burası gazetenin kendine mahsus telgrafhanesi idi. Onun yanındaki odada birçok kadından gelen mektupları açıp okuyorlardı. Girdiğimiz kapının mukabil tarafından çıktık. Orada büyük bir garaj, birkaç büyük küçük otomobil, motosikletler, bisikletler, bunların hepsinde Japonca gazetenin ismi yazılı, bazısı geliyor, bazısı gidiyor, tam bir faaliyet vardı. Gazetenin bütün müstahdeminin sekiz yüz kişi olduğunu söylediler. Gazete, akşam sabah olmak üzere günde iki defa neşrediliyor. Günde üç yüz bin nüsha satılıyormuş. Bu gazete Japonya'nın ikinci üçüncü derecede gazetelerinden addediliyormuş. Birinci derecedeki gazeteler bir milyondan fazla nüsha satarmış. Bizden gazetenin misafirlerine mahsus defterlerine imza atmamızı istediler. Biz de Japonca, Çince,

[113] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 7" *Resimli Perşembe*, (7 Temmuz 1927),

Korece, Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça, İtalyanca, yazılar, imzalar arasına Türkçe birer satır yazıp imzalar atarak vedalaştık.

Mayıs ayı girer girmez bayramlar başladı. 1 Mayıs Japonya'da muharebede ölenler günü (şehitler günü). Bugün Japon ibadethanelerinde hususi ayinler yapılıyor, askeri resmi geçitler oluyor, şehitlerin mezarları ziyaret ediliyor, mektepler hükümet daireleri kapanıyor. Bu Japonların eski ananesi mi yoksa, Katoliklerin matem günlerini taklidi mi yapılıyor bilemedik. Fakat o gün Fransa'da olduğu gibi, bütün insanlarda ve büyün sokaklarda matem hissi hükmü sürüyordu.

5 Mayıs'ta büyük bir milli bayram: Erkek çocuklar bayramı. Japon mitolojisi vacibince erkek çocukların hamisi sazan balığı imiş. Bunun için o gün bütün Japon köylerinde, şehirlerinde evlerin, mağazaların ve dükkanların üzerlerine taştan yapılmış sazan balığı heykeli asılır. Tokyo'nun da bütün sokakları balık heykelleriyle doludur. Bazıları sokağın bir tarafından diğer tarafına yer işgal eder, bazıları beş altı arşın büyüklüğünde bazıları daha küçük. Bu heykeller hava ile doldurulmuş olduğundan şehrin bütün manzarasını değiştiriyor. Bahçelerde grup grup erkek çocuklar, ellerinde büyük kâğıt fenerler olduğu halde o güne mahsus şarkıları söylüyorlar. Her yerde türlü renkte kâğıt fenerler taşıyan yeni elbiseli erkek çocuk gruplarına tesadüf ediyoruz. Her yerde onların kendilerine mahsus nağmeleri işitiyoruz. Bu Asyalı, yeni elbiseli, fener taşıyan çocuk güruhları şehrin manzarasını değiştiriyor. Şehre çocukların hâkim olduğu hissini veriyor. Büyük şehre karnaval rengi veriyor.

Bu bayramın manasını sorduk. Japonlar adalarda yerleştikleri için Japon hayatında balık büyük rol oynuyor. Onların gıdalarının yarısı pirinç ise yarısı şüphesiz balıktır. Bunun için onlar da eskiden balık yarım mukaddes bir şeymiş.

Balığın en kötüsü sazan balığı imiş. Erkek çocuğun sıfat-ı farikası Japon zihniyetinde bahadırlık olduğundan, onların sazan balığı gibi sağlam kuvvetli olmasını istemiş ve sazan balığı erkek çocuğun hamisi gibi telakki etmiş. Şu eski adet bugüne kadar devam etmiş. Kız çocuklarının da kendilerine mahsus günleri ve hamileri varmış, fakat o gün eylülde imiş. Gayet ciddi kıyafetli az gülen çok çalışan Japonların şu çocuk oyuncaklarına bu kadar ehemmiyet vermesi acayip gibi görünüyor, fakat bu adete münevveri, memuru askeri avamı havası hürmet ediyor ve bu bayrama iştirak ediyormuş. Bu çocuk bayramı bir hafta kadar devam etti.

7 Mayıs'ta üçüncü bir bayram başladı. Buna sakala bayramı diyorlar. Japonya'nın veliahdı (Şimdiki Mikado) bugün on sekiz yaşını bitiriyordu. Bu veliaht Japonya'nın müceddid Mikadosunun torunudur. Babası şimdi padişahlık sürüyor. Fakat hasta olduğu için sülale nokta-i nazarından ehemmiyetli olduğu gibi devlet nokta-i nazarında kıymeti vardır.

Bu bayram için Tokyo'da fevkalade hazırlık yapıldı. Kinza'nın iki köprüsünün iki tarafına da tak-ı zaferler dikildi. Bu zafer takları çam dallarıyla örtüldü ve canlı çam ağacı gibi yemyeşil oldu. Tak-ı zaferin en yüksek bir yerine kırmızı güneş renginde büyük bir bayrak astılar. Bayrağın altına mahsus yerleştirilmiş pencere gibi bir yere veliahdın resmini koydular. Sarayın o güne de aynı biçimde bir tak-ı zafer yaptılar. Sokakların iki tarafında telefon direkleri gibi direkler yerleştirildi. Bunların ucunu bir arşın murabba büyüklüğünde tahtadan bir satıh yapıldı. Direkler, kırmızı ak renkli bir taşla yukarı taraftaki satıh menekşe çiçeği ile tezyin idildi. Direklerin arasına ip uzatıldı. Ve bu ipe envâi renkte kâğıt fenerler asıldı. Bütün evler, mağazalar, dükkanlar, bayraklarla doldu. Her yere binlerce envâi renkteki elektrik ampulleri asıldı. Bu hazırlık Tokyo'nun aşağı yukarı her tarafında yapıldı. Fakat her kez olan (Kiza) sokağında ve saray meydanında bu hazırlıklar daha göze çarpacak tarzda işlendi.

Veliahdın geçeceği sokaklar askeri bir kordon altına alınmıştı. Sokağın bir tarafına askeri memurlar diğer tarafına sivil ahali toplanmıştı. Toplar atıldı, askerlere selam dur emri verildi. Uzaktan musiki sesi gelmeye başladı. Birbiri arkasında süvari polisler, süvari askerler arabalar generaller geçti. Bütün etrafı otuz kadar süvariyle muhafaza edilen veliahdın arabası yaklaştı. Arabanın yukarısında veliaht yerleşmiş onun karşısında bir ihtiyar general oturmuştu. Arka tarafından daha süvariler geçti. Ne veliaht halka doğru bir selam verdi. Ne de halk bir hareket yaptı. Cenaze geçerken olduğu gibi sessiz sedasız yolcular geçti. Halk ibadette olduğu gibi sükûnet içinde kaldı. Arka taraftan musiki sesi işitildi. Veliahdın arabası gözden kayıp oldu.

Japon itikadınca mikadolar, Buda'nın yer yüzünde vekilleridir. Yani zıllullahdır. Onlara göz kaldırıp bakmak günah ad olunur. Onlar geçtiği vakit ahali yerlere kapanıyor, secdeye gidiyorlarmış. Şimdi o adetlerde geçmiş. Fakat eski ananeye sadık kalan Japonlar, Avrupa'da Türkiye'de olduğu gibi ne yaşasın diye bağırıyor ne de el çırpıyor. Hatta pencerelerden ve taraçalardan bakmak memnu. Ahali mümkün olduğu kadar gözleriyle veliahdı görmemek için gözlerini yere indiriyor. Bugün bütün hükümet daireleri, mektepler kapalı. Bir taraftan veliaht günü, saniyen erkek çocuk bayramı devam ettiğinden sokaklarda

dehşetli kalabalık var. Akşam olur olmaz Tokyo ziya içinde kalır. Tak-ı zaferin … çam yaprakları arasındaki elektrik ampullerinden ucuna kadar elektrikle tezyin edilen sokaklardaki direklerden kâğıt fenerlerinden evler ve binaların bütün duvarlarından elektrik ziyası akıyor. Tramvayların her tarafı elektrik ampulleriyle tezyin idilmiş. Onlar hareket ettiği zaman sanki bir ateş dağı ilerliyor gibi geliyor. Şu aydınlık içinde birkaç yüz bin erkek, kadın ahali kendisi kaybetmiş gibi geziyor, eğleniyor. Sokaktan parka, parktan bahçeye derya gibi envâi renkli insanlar akıyor. Bu insan denizinin ne haddi ve ne de hesabı var. Meydanlara yerleştirilmiş büyük projektörler, ahali üzerine gönderdiği rengârenk ziyalarla insanları kâh kırmızı kâh pembe, kâh mavi renklere sokuyor. Şu canlı insan denizi her an rengini değiştiriyor, sallanıyor, hareket ediyor.

9 Mayıs'ta daha muazzam bir bayram var. Bugün Japonya'nın payitahtı Tokyo şehrine nakledildiğinin yani Japonya'nın Avrupa medeniyetini kabul etmeğe başladığının ellinci senesidir. Ve şu elli sene zarfında Japon milletinin ne yaptığını ne kadar terakki edebildiğini görmek elbette her Japon için büyük bir milli gurur meselesidir. Bu elli senede Japonya ne yaptı? Bu suale cevap vermek için biner sayfalık bin kitap yazılsa yine azdır. Bu sebeple bunun üzerinde tevkif edecek değilim. Yalnız bir iki cümle ile şunu kaydetmek istiyorum. Japonya elli senelik tecdîd-i âyîn devrinde bir Asya devleti olmaktan çıktı. Almanya kadar garp ve şark milletlerinin hiçbirisine müyesser olmayan muvaffakiyete nail oldu. İşte bugün bu devrin başlangıcıdır.

İdare ediyorlar, ahali itaat ediyor. Samurayların imtiyazları büyük olduğu gibi vazifeleri de gayet ağırdır. Bunlar memleketi dahilen ve haricen muhafaza etmekle muvazzaftır. Bunun için asker teşkilatı da bunların elindedir. Bunlar Türklerin yeniçerilerine müşâbih askeri alaylar teşkil etmişler. 19'uncu asrın yarısında samuraylar ihtilal yapmışlar. Ve memleketi tecdide doğru sevk etmek ve sülaleyi din ehlinin tahakkümünden kurtarmak için payitahtı Budizm'in mukaddes merkezi Kyoto'dan Tokyo'ya nakletmişlerdi. Memlekette usul-i idareyi meşruti vaziyete sokarak kendilerinin sınıf imtiyazlarından vazgeçmişlerdir.

Yukarıdaki resim asri Japon kadınını göstermektedir. Japonya'da her gün değilmiş ve asrileşmiş hayattan bir … asri Japon kadınları

3.9. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 8[114]

Bir gün bizi bilmediğimiz bir adam ziyaret etti. Bu yirmi beş yaşında soylu bir delikanlı idi. Yüzü gözü mülayim, tebessümü samimi, muamelesi teklifsiz. Garibi şu ki bu genç fikrini anlatacak derecede Türkçe konuşuyordu. İsmi Akobu Fuji'dir. Darülfünunu ikmal etmiştir. Bu genç şimdi bir lisede Almanca muallimliği yapmaktadır. İngilizce de iyi biliyor. Kendisine Türkçeyi nasıl öğrenebildiğini sordum. Muharebeden mukaddem Tokyo'ya üç dört Türk talebesi gelmiş, Akobu Efendi de bunlarla ahbap olmuş, bunların delaletiyle Türkçe kitaplar aldırmış. Kendi kendine çalışmaya başlamış, arkadaşları da biraz muavenette bulunmuşlar. Bizim oturduğumuz otelin ekmekçisi olan İvan ismindeki Türkiye Ermeni'si ile de muhaverelerle lisanının kuvvetlenmesine sebep olmuş. Böylece kendi kendine çalışarak edebiyattan anlayacak ve konulacak derece Türkçe elde etmiş, gazetelerde bizim Tokyo'ya geldiğimizi okuyunca ziyaretimize koşmuş.

– Ne maksatla Türkçe lisanına merak ettiniz?

[114] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 8" *Resimli Perşembe*, (14 Temmuz 1927),

- Türkler hakkında tarihte az çok malûmat idindim de Türkçeye ehemmiyet verdim. Şimdi ilmi rüşte Türk lisanı, Türk tarihiyle uğraşıyorum. Bu şarkın iki büyük milletinin marifetine hizmet edebiliyorsam kendimi bahtiyar addedeceğim, yalnız Türkçe iyi ihata için, Osmanlı lehçesinin kâfi olmadığını kani oldum. Şimdi şark şimal Türk lehçesiyle uğraşmak istiyorum.

- Japon lisanı ile Türk lisanı miyarında müşabihte var mu, lisanınız, Ural Altay lisanlarına benziyor mu?

- Aslen Türkçe "su" Japoncası "kara" Japonca "karı", "var" Japonca "ar", Japoncada "Tokyo'da" ben kazana gidiyorum derken "e" edatı Japoncada "be"dir. Bundan başla daha pek çok müşterek kelimem, bazı müşterek kaideler var. Bu lisanlar bir vakitler, İngiliz, Alman lisanları gibi bir esastan mı çıkmışlar, yoksa bu iki lisanla konuşanlar yakın bir komşu olarak yaşadıkları vakit birbirine kelimelerini mi vermişler? Bunu bilmiyorum.

Bu genç alime uzun uzadıya konuştuk. Ve nihayet Japonya öğrenmede bize yardım etmesini rica ettik. O da kabul etti. Ve bundan sonra münasebetlerimiz sıkılaştı. Onlarda bizim ahaliyle ticari münasebet tesisi hevesinde olan Tokyo'nun tacirleri bize ziyafet vereceklerdi. O gencin de orada bizimle beraber olmasını rica ettik. Tayin edilen günde Japon tacirlerinin tayin ittikleri lokantaya gittik. Japonya'daki lokantaların bir sıfat-ı farikası ayrı ayrı odaların çok olmasıdır. Burada Avrupa'da Türkiye'de olduğu gibi umumun önünde yemek yemekten galiba Japon ruhi hoşlanmıyor. O kendi arkadaşlarıyla kendi başına olmayı seviyor. Bunun **için** olsa gerek ki gittiğimiz her büyük lokantaları birçok salonlara, hususi odalara ayrılmış bulduk. Tokyo'nun uzak bir mahallesindeki bu büyük lokantaya girdiğimiz vakit bizi hizmetçi kızlar büyük bir tevazuyla istikbal ettiler ve ayakkabılarımızı çıkardıktan sonra bizi büyük bir oraya götürdüler. Orada bizi davet eden Japonlarla maarife peyda ettik.

Bunların hepsi Japon milli elbisesinde Avrupa ve Amerika tahsili görmüş zengin tacirlerdir. Hasır serilmiş döşemeye bağdaş oturduk. Japonlar bizim kolayca yere oturabilmemize biraz taaccüp ettiler. Bizde memleketimizde halı serilmiş döşemeye de oturduğumuzu anlattık. Japonlarda lokanta ve çayhanelerde hizmetçiler daima genç kızlardır. Bize sarı bir çay getirttiler. Çay, şekersizdi. Tadı biraz bize garip geldi. Bu, bizim kahve gibi bir mukaddimeden ibaretti. Tacirlerle, iktisadiyatı ithalat ve ihracattı ve bizim tacirlerin vaziyeti hakkında uzun uzadıya konuşuldu. Saatler geçiyordu. Nihayet yemek verilmeye başladı. Dünyanın en güzel çorbası olan tatar çorbasına alışanlara Japonların çorbası kuvvetsiz geliyor. Başka yemekleri de o kadar iyi bulmadık. Salçaların envâi çok,

ekserisi bizim bilmediğimiz tatta fakat hepsi kötüler. En ziyade beğendiğimiz yemek balıkları oldu. Bunlar başka bir usulde yapılmış gayet leziz yemektir. Yemeğe başlanır başlanmaz içeriye orta yaşlı iki kadın girdi ve kapının önünde oturdu. Bunlardan birinin elinde gitaraya müşabih bir musiki aleti var. Bunlar selam verdikten sonra envâi renkli süslü püslü milli elbiseli iki Japon kızı geldi, Japonca selam verdikten sonra diz üstü oturdular. Sonra bir şeyler söyleyerek bizim tarafa doğru secdeye vardılar ve secdeyi üç defa tekrar ettiler. Tabii tanrılara mahsus secdeyi bize karşı yapmakla ne biz Allah derecesine çıkıyoruz ne de onlar bizim bendelerimiz, cariyelerimiz derecesine iniyorlar. Bu merasimle sadece bizim her istediğimizi hazır olduklarını gösteriyorlardı. Bunlar adi Japon kızları, hizmetçileri değildi. Bunlar geyşalar, Japonya'nın milli artistleri idi. Elinde ud olan kadın yavaş yavaş bir şeyler çalmaya başladı ve yanındaki ihtiyar kadında boğazının en uzak bir yerinden ses çıkararak şarkı ile ona refakat etti. Kelebek gibi renkli, süslü geniş entarili geyşalar dans etmeye başladılar. Kadının udu ağlıyor, onun yanındaki ihtiyar kadın ağlayışla bir şarkı ile onun kuvvetini artırıyordu. Genç geyşalar hafif ayaklarıyla bin bir çeşit figürler yaparak musikinin manasını, ruhu, tesirini anlatıyorlardı. Onlar yalnız ayaklarıyla değil, büyün vücutlarıyla, yüzleriyle gözlerinin hareketleriyle evrilmeye çevrilmeye bizim önümüzde facialı bir hikâyeyi tecessüm ettiriyorlardı. Biz dinledik, seyrettik. Önümüzde Avrupa operalarında göremediğimiz ince bir palet seyrediyorduk.

Kadın çalmayı kesiyor. Geyşalar sukut ediyorlar. Tekrar secde ederek bir şeyler söylüyor ve çıkıyorlar. Biz el vuruyoruz. Bravo diye bağırıyoruz. Yemek değişiyor. O yemekle beraber bizim otaya yeni geyşalar giriyor. Bunlar da secde ediyorlar. Bunlar da muntazırane udici kadına bakıyorlar. Fakat bunlar gayet gençtirler. Ancak 13-14 yaşlarında çocuklar. Biz şu fırsattan istifade ederek şimdi yaptıkları dansın ne olduğunu ikincisi ne olacağını sorduk.

Birincisi tarihi bir hikâye imiş, udici hikâyenin musikisini çalıyor, ihtiyar kadında şarkısını söylüyor. Geyşalarda hikâyede iştiraki gösterilen eşhasın hareketi, tesiri danslarıyla gösteriyormuş.

Tekrar musiki çalınıyor. Geyşalar dansa başlıyorlar. Bu genç geyşalar birincilerden daha güzel figürler daha ince hareketler yapıyorlar. Bu dansların birkaç defa tekrar ediyorlar. Yemekler devam ediyor. Nihayet geyşalarda duruyor. Ve bizim meclise iştirak ederek bize ev sahabesi rolünü yapmaya başlıyorlar. Tabi olarak musahibe musikiye geçti. Japonlar

bizim şimal Türklerinin şarkısı hakkında sualler sordular ve bizden bir şey teganni etmemizi rica ettiler.

Arkadaşlarından biri meşhur tarihi şarkılardan Aşgazar'ı söyledi. Japonlar kemal dikkatle dinlediler ve iki musiki büyük bir ahenk birliği buldular. Misafirlerden biri Cengiz han hakkındaki tarihi melodiyi oynadı. Ve bizim arkadaş hiçbir şey bilmediği halde sesiyle iştirak etti. Sonra bizim arkadaşın ikinci şarkısına bir Japon birinci defa işittiği halde iştirak etti. Bu ahenk birliği bizi pek derin düşüncelere sevk etti. Demek bizim musikilerimizde müşterek tonlar pek çok ve bizim Şimal Türkleri'nin ruhuyla Japon ruhunda müşterek tesirat yapacak pek çok müşabihler var.

Biz geyşaların kim olduklarını hangi sınıftan çıktıklarını ve ne rol oynadıklarını sorduk. Japonya'da geyşa müessesi çok eskidir. Bu müessese Buda diniyle alakadardır. Buda dininde Hristiyanlar da olduğu gibi manastırlar var. Manastırlardaki lamalara (dervişlere) hizmet için kızlarını manastıra vermek umur-ı hayliden sayılıyor. Ve bu kızların dini vazifeleri yalnız ibadet etmek değil, lamaların cinsi ihtiyaçlarını da temin etmektir. Bu din ehlinde münasebet-i cinsiyye efal-i memnûadan değil, bilakis efal-i hüsniyedendir. Ve kadınların erkeklere takribi kadın için sevaplı bir iştir. Bundan dolayı Japonya'da Buda mabutlarının etrafında daima fuhuş haneler yapılmıştır. Bu müesseselere gitmek bir Japon için aynı derecede Allah'a ibadet telakki edilir. Bu eski manastırlarda kızlara okumak yazmak öğretilmiş, musiki ve dans talim edilmiştir. Git gide bu ayrı bir müessese haline gelmiş, lamaların da aralarında geyşalar mektebi tesis edilmiştir. Bu geyşalar eski devrin artistleri, musiki şinasları dansözleri oldukları gibi Japonya'da kadınlar için mektep olmadığı devirlerde yegâne münevver kadınlar sınıfı teşkil etmişlerdir. Ve bunlar Avrupa'da olduğu gibi "Salonlar" tutmuşlar, siyasi entrikalar çevirmişlerdir. Bugün pek çok Japon büyüklerinin kadınları sabık geyşalardandır. Bu günkü geyşalar mektep terbiyesi görmüş ve yüksek sanatkâr yetiştirmiştir.

Bugün geyşa yalnız artisttir. Ve biraz da kibarca fahişedir. Geyşalar her sınıf ahaliden çıkabilir. Fakat bunlar için güzellik incelik nezaket birinci şarttır. Bunlar şimdiki halde müstakil bir hayat geçiriyorlar. Ve şimdi de az çok siyasi entrikalara, tiyatro ve edebiyata karışıyorlar. Bunlar eski İslam aleminin cariyelerine biraz benziyorsa da tamamen serbesti. Hiç kimsenin tahakkümü altında yaşamazlar.

Tacirlere, bize Japon hayatının yeni bir safhasını gösterdiklerinden dolayı teşekkür ettik ve ayrıldık.

3.10. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 9[115]

Her milleti iyi tanımak için o milletin cins-i latifi iyi bilmek lazımdır. Bir milletin nısfını teşkil eden kadınları ve çocuklara ruh veren anaları tanımladığı takdirde o milleti bilmek katiyen mümkün değildir. Bunun içindir ki Avrupa'nın büyük küçük milletleri, Fransızlar, Almanlar, Anglosaksonlar, Çekoslovakyalara, Finler hakkında yazılan kitapları okuduğumuz vakit, kadın ve terbiye meselelerine pek çok sahifeler ayrıldığını görüyor. Ve kitap vasıtasıyla bu milletler hakkında hakikate pek yakın malûmat edinebiliyoruz. Bilakis kadınları kapalı olan Türkler, Farisiler, Araplar için yazılan eserlerde bu milletlerin hayatları hakkında yarım yamalak malûmat ile pek çok masallara tesadüf ediyoruz. Kitapları hakiki hayatta hiçbir yeri olmayan hayalarla dolu buluyoruz. Bunun içindir ki bugün gerek Avrupa gerek Amerika tarihlerinde Türkler, Araplar, Farisiler hakkındaki malûmat hiç de ilmi bir esasa müstenit değildir.

Japonya Kız Mekteplerinde Gördüklerimiz

Japonya hakkında da iyi fena bir fikir hasıl etmek için tabii Japon kadınını bilmek lazımdır. Japon kadını eski Türk, Arap, Farisi kadını gibi kapalı olmadığından onu sathi bir surette tanımak ağır değildir. Fakat bizi meraka düşüren şey Japon kadınının maneviyatı ve onun çocuk terbiyesindeki vaziyeti, altmış senelik şu büyük tebdildeki rolüdür. Japonya'nın lisanı bilmeyen, örf ve adetlerine aşina olmayan bizler için bu kolay bir mesele değildir. Bunun için bize yegâne yol kadın kız mekteplerini görmek onları iççice tetkik etmek ve oradaki Japon kadınının terbiyesi yollarını öğrenmektir. Bunun için biz rehberlerimizin yardımıyla Tokyo'nun iki büyük kız mektebini ziyaret etmek üzere hususi müsaade aldık. Ve Türkçe bilen Japon genciyle beraber bu mektepleri ziyaret gittik.

Birinci Mektep hükümetin tesis ittiği kızlar mektebi bu mektebin teşkilatı çocuk bahçelerinden başlıyor. Ali darü'l-muallimat kısmıyla tamam oluyor. Bu müessese eski Japon kadınını asri Japon kadınını yapan bir ilim fabrikasıdır. Burada altı yedi yaşındaki Japon kız çocuklarını, çocuk bahçesi, kızlar lisesi sınıflarından geçirerek âli darü'l-muallimata çıkarıyorlar. Oradan bütün kız mekteplerinde muallime olacak malûmatla mücehhez olarak hayata atıyorlar.

[115] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 8" *Resimli Perşembe*, (21 Temmuz 1927),

Mektebin binası gayet büyük, avlusunda büyük bir bahçe var. Odada biri de çocuk bahçesi için meydanlıklar, envâi spor için teşkilatlar var. Mektebin her tarafı temiz, çocuk bahçesini, kızlar lisesini uzun uzadıya tetkik ettik. Buna benzer mektepleri evvelce de görmüştük. Bina-ı Âliyye bundan yeni bir şey yoktur. Dikkatimizi en ziyade darü'l-muallimat celp etti. Burası Japonya'nın kadın mekteplerinin en büyüğü. Mektebin programını sorduk. Avrupa Rusya'daki yüksek pedagoji mektep programının aynıdır dediler. Farkı şu ki bu mektep umul-i esasa istinaden kurulmuştur. Darü'l-muallimata kabul edilmek için liseden şahadetname almak mecburidir.

Sınıflara girdik, her yer tertemiz. Kız talebe bizim bu vakitte kadar gördüğümüz kızlardan biraz farklıdır. Evvela, bunların ne yüzlerinde ne gözlerinde ve ne de dudaklarında boya var. Saniyen elbiselerinde hiçbir süs yok. Ayakkabılarda takunya değil, Avrupa usulünde sade adi fotinler. Aralarında on altı on yedi yaşında kızlara hiç tesadüf edilmiyor. Ekseriyeti yirmiyi geçmiş küçük hanımlar. Tek tük orta yaşlı hanımlarda tesadüf ediliyor. Mektebin büyün tedrisatı ameli tarzda olduğundan nebatat, hayvanat bahçelerine, fizik, kimya laboratuvarlarına büyük ehemmiyet verilmiştir. Mektebin büyün sınıflarında faaliyet var.

Bir sınıfa girdik, burada muallime evvela hanımlara terzilik öğretiyorlardı. Bunlar mektebin çocuklarına çamaşır ve elbise dikiyorlardı. Diğer bir sınıfa girdik, burada nakış dersleri gösteriyorlardı. Biri ipekten bir resmi yapıyor, bir diğeri nakışla insan portresi tersim ediyordu. Üçüncüsü, ipek ipliklerle büyük bir tabloyu yapıyordu. Üçüncü otaya girdik, burada ihtiyarca bir kadın etrafına toplanmış talebeye ameli aşçılık dersi veriyordu. Kızların biri pancardan bir salata yapıyor, bir diğeri balıktan bir yemek hazırlıyor, biri hamur açıyor, bir başkası sebzevattan bir şeyler uyduruyordu. Bizi yemekhaneye indirdiler. Orada yirmi otuz talebe bembeyaz önlüklerle (alyapma) bütün talebe için yemek hazırlıyorlardı.

Yemek salonlarına girdik. Uzun uzun masalar herkese ayrı tabakalarda yemekler konmuş birkaç talebe de bunun idaresiyle meşgulde. Garibi şu ki büyün yemekhanede bir ekmek parçası yok. Japonlarda ekmek yemek adet değildir. Mektepte hiçbir hizmetçi yokmuş. Büyün ihtiyacını, çamaşırını, elbisesini kendileri dikiyor, kendileri yıkıyor, kendileri ütülüyor, kendileri yemekleri hazırlıyormuş.

Bizi terbiye-i bedeniye salonuna götürdüler. Orada otuz kırk kadar müstakbel muallime spor yapıyorlardı. Direklere yüksek merdivenlere çıkıyorlar, kum serilmiş yerde koşuyorlar, elle ayakla başla envâi cambazlıklar yapıyorlardı.

Çocuk bahçesini gezdik, bu hakikaten güzel bir bahçe idi. Açık havada yapılmış bir mektep. Birkaç yüz küçük çocuk gruplara taksim idilmiş, muallimelerin nezareti altında iş yapıyorlardı. Bir köşede bir grup ağaç murabbalardan evler bina ediyorlardı. Bir köşede çamurdan ibadethaneler inşa ediyorlardı. Diğer tarafta top oynuyorlar, bir başka tarafta teganni dersi alıyorlardı. Garibi şu ki bu küçük çocuklar kendilerini çok serbest hissettikleri için o kadar bağırdıkları halde muallimenin bir işareti ile duruyorlar ve bir hareketle sükûnet temin ediliyor. Bunların birinci sınıflarına muallimleriyle beraber grup tarafında alınan resimdekilerini bizim önümüzde dağıttılar. Çocuklar buna o kadar sevindiler, o kadar bağırdılar ki muallimler bile güç durdurabildiler. Talebenin geldiği sene muallimiyle beraber grup halinde bir defa resimlerini çıkarmak Japonya mekteplerinde bir adet imiş. Bu resimler kendilerine hatıra olarak veriliyor, sonra mektebi itmam ettiği zaman bir daha muallimleriyle beraber resim alınarak kendilerine veriliyormuş. Ve bu suretle talebeye amali olarak mektepte ne kadar değiştikleri gösteriliyormuş. Bu mektep bundan kır sene mukaddem maarif vekaleti hesabına yapılmış bir müessesedir. Bütün sınıflarında birkaç. Bin talebe tahsil ediyor. Mektebin leyli, nehari kısımları var. Hariçten gelenler mektepte yatıyorlar. Fakat buradaki iaşe meccani değildir herkes kendi hissesine düşen parayı vermeğe mecburdur. Mektep masarifi kendi yapıyor, sonra talebe başına taksim ediyor ve bilahare talebeden o kadar para alıyor. Eski zamanda hayat ucuz, şimdi dehşetli pahalı imiş. Bir ayda pansiyon mektep masrafı ne kadar oluyor diye sorduk. Müdür çok pahalı çok pahalı dedi, hayat pahalılığından kendi mesul imiş gibi biraz kızarıyor, nihayet bu sene talebe başına ayda yedi (yiyen) den eksik yapamadık dedi. (Yani ayda pansiyon parası yedi kâğıt kira. Veyahut üç buçuk dolar.) Çalışma odasına girdik. Yere hasır serilmiş tertemiz, büyük pencereli büyük bir salon, duvarın odalarına bizim medreselerde olduğu gibi alçak masalar konulmuş talebe yere oturarak alçak masanın etrafında ders hazırlıyormuş. Geceleri şu binada hasır üstüne serilmiş yataklarda uyuyorlarmış. Mektepte karyola falan yok. Tımarhanelerini? gezdik. Büyük bir bina bütün etrafı su boruları ile sarılmış, birkaç dane su ile dolu havuz var. Bunlar büyük ağaçlardan yapılmıştır. Burada talebe her gün la… bir defa yıkanıyor. Darü'l-muallimatın tahsil müddeti dört sene imiş. En ehemmiyet verilen şey pedagoji fenleri fakat burada Avrupa'nın iki lisanından İngilizce ve Almancayı bilmek mecburi içiş. Mektebin mezunları, nazariyatça çok hazırlanmış, fakat hakiki hayattan bihaber, siz bir münevver çalıkuşu olarak değil Japonya kadını hayatın bütün ihtiyaçlarına karşı mücehhez olarak çıkıyor. Ve Japonya'nın en ücra köşelerinde talim ve terbiyede

numune oldukları gibi, dikiş, aşçılık, terziliklerde de rehber oluyorlar ve Japon kadınının büyün maneviyatının, tarz-ı hayatında değişmesinde büyük rol oynuyorlarmış

İş Mektebi

Bundan sonra daha demokratik tarzda tesis idilmiş olan iş mektebine gittik. Burası fukara için yapılmış bir iş yurdu. Burada nazari tahsilde ziyade ameliyata ehemmiyet veriyor. Sınıfları gezdik. Her sınıfta suni çiçek yapıyorlar. Bir sınıfta nakış talim ediyorlar. Bir sınıfta dikiş, bir diğerinde tezgâhlar kurulmuş, ipekten kumaşlar dokuyorlar. Birinde pamuktan fanilalar işliyorlar. Bir başka sınıfta gayet güzel nakışlı kuş resimleri, nakışlı tabiat manzaraları çalışıyorlar.

Japon kadını iş kadını yapmak onu hayat mübarezesinde mağlup olmamak ve erkeklerin keyfine bağlı kukla olmaktan çıkarmak için onlara serbest sanatlar öğreniyorlar. Onları kendi hayatlarını kendileri idare edebilecek vaziyete sokuyorlar. Bu mekteplerin mezunları hiç şüphesiz ne güzelliğin ne el ve bacak müsabakasında birinciliği kazanamazlar. Ne çarlistonda ne Tango danslarında muallimlik edemezler. Modada Paris salonlarına rekabet edemezler. Fakat bunlar Japonya'nın bütün terakkisini, yarın da erkeklere yardım edebilecek Japonya'nın yeni neslini fenni usûlde terbiye edecek ve istikbalin çocuklarına hayatta kazanmanın esrarı olan çalışma usullerini öğretebilecektir. Bu mekteplerde gözümüz önünden geçen dört beş bin Japon kadınının çalışma yolundaki sebat ve gayreti bizim gözümüzü açtı. Bu manzarayı gördükten sonra Japonya'ya geldiğimiz günden beri Japonya'nın altmış senede nasıl bu kadar terakki ettiği dimağımızı bozan suale bir cevap bulmuş olduk. Ve Japonya'nın şu büyük terakkisinde Japon kadınının çok büyük rolünü görüyorduk. Evet kadın hayata iştirak etmediği zaman bir milletin terakki itmesi mümkün değildir. İslam aleminde şimdiki sefaletin bir büyük sebebi de şüphesi bu noktadır. Ve bu mesele radikal bir surette hal edileceğe hiçbir İslam cemaati doğru yolu çıkamayacaktır. Bizim şimal Türk kadınının bu yolda birinci safta olduğu gözümüzün önüne geldikçe biz de küçük bir gurur his uyanıyor. Ve doğru yolu bulan his ile eve dönüyoruz.

3.11. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 10[116]

Japonların şimdiki dinleri Buda dini olduğu halde milli anane, örf ve adetin tesiriyle, Hindistan ve Çin'deki Budizm'in ayrı bir istikamet almıştır. Şintoizm (bu kelime Latin harfleriyle yazılmış) namındaki bu talim Budizm'in mutezilesidir ve müstakil bir dini cereyan halini almıştır. Şintoizm cereyanının Ortodoks Budizm'den farkı mikadoların kuva-yı ruhaniyesini kabul etmelerinde ve mikadoyu zillullah olarak tanımalarındadır. Bu mezhep tıpkı bizim İslamiyet'te Farisiler meyanında vücuda gelen Şiilik gibi dini bir cereyandır. Ve bu iki cereyanın da meydana gelmesindeki amel birdir. O da milli dinlerin ecnebilerden gelen dini talimle mücadelesidir.

Farisiler Araplar İslamiyet'i cebren kabul ettirdikleri vakit, bu dini talimatı samimi olarak kabul etmemişlerdir. Şimdiki Azerbaycan'ın Bolşevizm'i kabul ittiği gibi, her fırsatta bir siyasi oyun yapmışlar ve fırsat beklemişlerdir. Fakat gitgide İslamiyet büyün etrafı ihata ittiğinden Farisilerin kendi milli dinlerini ihya hakkındaki düşünceleri boşa çıkmıştır. Onlar da kısmen onu yaşatmak için eski dinleriyle İslamiyet'in imtizacından yeni bir macun yapmışlar ve bunda İslamiyet'in esaslarıyla eski Farisiliğin hurâfâtını birleştirerek şimdiki namında yeni bir mezhep vücuda getirmişlerdir.

Aksa-yı Şark'da yaşayan Japonlar aynı işi yapmışlar ve bu dinimizde yeni bir mezhep Şintoizm vücuda getirmişlerdir. İslamiyet deki Şii ve Sünnilik münazaaları pek çok kanlı muharebelere sebep olduğu gibi, Buda aleminde de bu mezhep farkı büyük mücadelelere vesile olmuş ve nihayet Japonya'da iki mezhepte aynı hukukta yaşamak hakkına nail olmuştur. Japonların ekseriyeti Şintoizm'in taraftarları olduğu gibi, Japonya'da Ortodoks Budacı da pek çoktur. Bu iki mezhepten başka Japonya'nın bir kısmında 14'üncü asırda Hristiyanlık da kabul idilmişse de Japonya'daki milli galeyan bu iki dinin intişarına mâni olmuştur.

Şeytanlarla Cenk

Senelerce devam eden kanlı muharebelerde Japon milliyet perverleri Hristiyan misyonerlere ve onların taraftarları Japonları denize atmışlardır. Bu muharebeler Japon tarihinde "Şeytanlarla Cenk" diye zikredilmektedir. Ve Japon efsaneleri Şeytanların, vatana hücumu ve mağlubiyetleri hakkında pek çok masallar, hikayeler kaydetmektedir.

[116] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 9" *Resimli Perşembe*, (28 Temmuz 1927),

Japonların İslam alemiyle temasları olmamıştır. Onlar arasında son devrelere kadar Müslümanlık hiçbir zaman intişar etmemiştir. Hal-i hazırda Avrupa ve Amerika misyonerleri Hristiyanlığın bütün mezheplerini tamim etmeğe çalındıkları ve az çok muvaffak oldukları halde, İslamiyet'in intişarı için uğraşan hiçbir müessese-i dinîye mevcut değildir. Meşhur siyah Abdurreşid İbrahim'in telkiniyle, şimal Türkleri 1905 ihtilalinden istifade ederek bu fikri ileri sürmüşlerse de tatbikatına girişilememiştir. Bunun için Türklerde olduğu gibi büyük bir müsamahakârlığa malik olan Japonlar her bir dini talime tam hürmet bahş edikleri halde kendi milli dinlerinde kalmışlardır. Fakat bunlarda dine karşı olan telakki, bizim tanıdığımız İslamiyet, Hristiyanlık, Musevilik anlayışından tamamen başkadır. Mabetle Umumhane yan yana.

Onların dini telakkilerini hayatta görmek ve dini ibadetlerine şahit olmak için bir bayram günü "Asatsu" mabedine gittik. Burası İstanbul'un eski Fatih dairesi gibi dini bir merkez. Mabedin etrafı hem bahçe hem de umum için eğlence yeri vazifesini görüyor. Ötede beri de salıncaklar kurulmuş, küçük tiyatrolar, cambazhaneler yapılmış, birçok kadın garsonlar, çayhanelerle pek çok umumhaneler yapılmıştır. Japonların dini telakkisinde insanın en samimi vakti münasebet-i cinsiyenin heyecan çağıdır. Onlarca cinsi münasebette bir nevi ibadettir. Bu iki ibadethanenin (mabet, kerhane) bir arada olması gayet tabii bir iştir. Mabedin o günde gayet büyük direkler üstüne yapılmış bir kapı vardır. Bu kapı çini tarz-ı mimarisinde yapılmış, gayet ince nakışlarla tezyin idilmiş güzel bir binadır. Kapı tak-ı zafer tarzında sokağın bir tarafından diğer tarafına kadar uzanmış ve üçe taksim edilmiştir. Sokağın iki tarafında iki küçük kapı. Merkezindeki kapının üst tarafına cisim bir Buda heykeli, etrafında küçük Buda heykelleri yerleştirilmiş. Kapının önü boyunca envâi renkte büyük kâğıt fenerler asılmıştır.

İlahi İkaz

Mabet bu kapının önünde başlıyor, Budistler kapının önüne geldikten sonra mütevazine başlarını eğiyorlar ve bizim dinlerimizdeki gibi iki ellerini yukarı kaldırarak bir şeyler okuyorlar. Kapı geçildikten sonra mabedin avlusu başlıyor. Burası on beş yirmi arşınlık bir yer. Mabedin önüne geldiğiniz vakit gözünüze tahtadan yapılmış uzun bir şey (oluk) çarpıyor. Atlara yem vermek için yapılmış olduğunu hissi veren bu şeyin altı deliktir. Gelen giden buraya para bırakıyor, paralar aşağıda ihzar edilen mahzenlere düşüyor. Bundan sonra on on beş basamaklı merdiven başlıyor. Merdivenden çıkıldıktan sonra mabede kadar geniş bir boşluk çıkılıyor. Burasının tavanına gayet cisim kâğıt fenerler asılmış. Orta yerine

de bakırdan kazan kadar bir çan asmışlar. Onun bir tarafına urgan kadar sağlam bir ip takmışlar. Japonlar buraya çıktıktan sonra iği eline alarak birkaç defa çanı çalıyor. Çan telsiz olduğu için zayıf bir ses çıkarıyor. Bunu her gelen giden yapıyor. Japonlar pratik insanlar oldukları için ibadete geldiklerini Cenap-ı hak görmez işitmez ise emekleri boşa gidecek endişesiyle çan çalmak suretiyle mabedin dikkatini cebi diyorlar: "Ey mabet bak ben geldim, şimdi ibadet edeceğim. Sayımı unutma! Ve başlarınınkilerle karıştırma.!" Diye tembihatta bulunmaya lüzum görmüşler. Mabedin dikkati bu suretle celp ettikten sonra bir şeyler okuyarak ellerini kaldırıyorlar ve yavaş yavaş mabede giriyorlar.

Onların arasından bizde giriyoruz. Mabedin orta yeri parmaklıkla çevrelenmiş, onun merkezinde büyük bir sedir yapılmış. Onun da üstünde birkaç basamaklı masa konulmuş. Bu basamakların üzerine derece derece Buda heykelleri dizilmiş, üzerine mumlar yanılmış. Heykeller yakın bir yerde Buda'nın imamı diz üstü oturmuş, onun arkasında sıkı sıkı şakirtler dervişler birleşmişler. Hepsi yarım sesle dualar okuyorlar. Bir tarafta da ibadete gelen ahali var. Onlarda içlerinden yarım sesle bir şeyler okuyorlar. Diğer tarafta pek çok ahali toplanmış burada fal bakıyorlarmış.

Japon Falı

Herkes gibi biz de nöbete durduk. İyice bekledikten sonra başkaları gibi biz de üçer kuruş para verdik. Genç Buda talebesi paramızı alıverdi. Ve parmaklığın içerisinde diz üstü oturan birisine verdi. O da birtakım kâğıtları karıştırarak bin bir çeşit küçük kutulardan bir kâğıt çıkardı ve bize verdi. Ben kendime verilen yazıyı derhal tercüme ettirdim. Kâğıda "beklediğiniz insan çabuk gelmez, sefere acele etme! Kalbinde muhafaza ettiğin esrarın hakikat olduğunda şüphe var! Sonu hayır olacak" deniliyordu. Japon falcısının bizim yıldız name falcısına, çingene kadınlarının uydurmalarına, Avrupalıların hurufatlarına o kadar benzediğine taaccüp ettim. Demek ki kendimizi aldatmak usulü her yerde aynı surette cari.

Diğer bir köşede daha bir şeyler satıyorlar. Oraya da gittik. Bunlar da muskalar imiş. Aşk duaları cin periden muhafaza için, bela ve kazadan korunma için küçük Buda heykelleri satıyorlar. Ben de üç kuruş verip bir muhabbet reçetesini, bela ve kaza muhafaza için Buda heykelini alıyorum. Karşı tarafın kapısı önünde de ahali nöbetle sıra bekliyordu. Biz de sıraya girdik. Kapının önüne geldiğimiz vakit büyük bir masada birçok mendiller üstüne yerleştirilmiş ağaçtan mamul Buda heykelini gördük.

Bizim önümüzdeki ziyaretçiler heykelin eline veya ayağına veya başına veyahut göğsüne dokunuyorlar, bilahare ellerini vücutlarına sürüyorlar. Bu, ağrıları şifayab eden

heykeli imiş. Hangi azan hasta olursa budanın o azasını dokunmak ve mukaddes dokunan el ile kendi hasta azasına sürmeli imiş.

Dokunan o kadar çok ki heykel hacı yatmaz gibi durmadan bir taraftan diğer tarafa sallanıyor. Ve bu heykelin hizmeti de gayet uzun seneler sürmüş olmalı ki zavallı Budanın ne burnu ne de kaşı gözü kalmış. Hepsi dümdüz cilalanmış ve bir tahta bir olmuş kalmış.

Biz Buda'nın şifasından istifade edemedik. Mabetten çıktık. Bahçedeki eğlence yerlerine girdik. Bizim girdiğimiz yer eski Japon hayatının canlı bir müzesi. Samurayların köy hayatının hayali manzaraları orada, zevk ve sefa meclisleri orada. Bugün gördüğümüz hakiki hayatla eski hayatın canlı manzaraları bize Japonlar hakkında iyice bir fikir verdi. Asatsu'nun eklediği tiyatroları, cambazhaneleri de gezdik. İstikbaldeki hayatın bütün ağırlıklarına, hastalıklarına bela ve kazalarına karşı Buda hazretleri tarafından sigorta edilerek müsterih müsterih eve döndük. Ne ucuz sigorta!

3.12. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? -11[117]

Japonya'nın idaresi meşrutidir. 1868 ihtilalinden sonra orada Avrupa usulünde parlamento rejimi yerleşmiştir. Meclis-i âyan, millet meclisi namlarında iki müntehi müessesesi memleketin teşrii kuvvetini temsil etmektedir. Fakat son cihan muharebesine kadar, hükûmet millet meclisi yalnız, imparator indinde mesuldü. 1920 senesinde memleketin idaresinde büyük ıslahat yapıldı ve hükûmetin millet meclisi indinde mesuliyeti esas olarak kabul edildi. İntihap kanunu da genişletildi.

Şimdi yeni kanuna göre senede üç yen [üç lira] vergi veren her Japon intihap hakkına haizdir. Bu müesseselerden başka Japon idaresinde imparatorun müşavirleri namında birkaç zevattan mürekkep bir de şüra-yı devlet mevcuttur. Bu şüra-yı devlet imparatorun bütün işlerini idare ettiği gibi imparatorun şahsi siyasetini de tehdit etmektedir. Şüra-yı devlet azaları Japonya'nın en muteber, en tanılan zevatı olduğu için, mikadolar bunların fikirlerine karşı hareket edememişlerdir. Ve bütün siyasetlerinde bu meclise tabii olmuşlardır. Hükümet tayinleri, askeri ıslahat, harp sulh meseleleri hep bu şûra-yı devletin salahiyeti dahilindedir. Ancak bu müessese Mikado'yu murakabe hakkına malik olmuştur. (1868) ihtilalinden sonra, bu müesseseye hamiyeti ve dirayeti ile en çok tanışılan zevat tayin edilmiş, onları azletmek

[117] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 10" *Resimli Perşembe*, (4 Ağustos 1927),

değiştirmek hakkı, imparatora verilmiştir. Aralarından biri vefat ettiği vakit yeni arkadaşlarını kendileri intihap ederler. Bu suretle şüra-yı devlet hükümetin harici dahili siyasetinin tebdiline rağmen değişmeyen bir müessese olarak kalmıştır.

Birinci ihtilalinde Japonya'nın çizdiği devlet programının tatbikini bu müessese murakabe etmiş ve bu programın hayatı hal almasında büyük rol oynamıştır.

Bundan başka tabii Japonya'da siyasi fırkalarda meydana gelmiştir. Bunların başlıca cereyanları muhafazakârlar, liberaller, sosyalistlerdir. Fakat sonuncu fırka Japonya'da yalnız 20. asrın bidayetlerinde meydana gelmiş ve cihan muharebesine kadar siyasi hiçbir rol oynamamıştır. Hürriyet cereyanlara gelince bunların ana harları ikidir.

Şarkçılık ve Garpçılık

Şarkçılar, Japonların şark zihniyetini idame ettiklerini ileri sürüyorlar ve Japonların başka şark milletleriyle ezcümle Çinliler, Hintliler ve Türklerle medeni, siyasi sahada teşriki mesai etmesine lüzum görüyorlar. Siyasetin ana hattı olarak Asya, Asyalılar kimdir şiarını meydana atıyorlar. Bu cereyanın içinde şimdilik en faal olanı "pan mangolizm" cereyanıdır. Garbçılar, mümkün olduğu kadar Japonların çabuk eski tarz hayatlarını bırakarak bir Amerikalı gibi yaşamasını, Amerikalı gibi makinanın bir cüzi haline gelmesini istiyorlar ve Japon'un zihnindeki ananeperestliğ, tarz-ı hayatındaki şarklılığı, Japonya'nın terakki ve tecdidi için muzır buluyorlar. Bunlar Çinliler, Koreliler, Moğollarla Japonya'nın müşterek hırs yapması için çalışmasına lüzumsuz bir hareket gibi bakıyorlar.

Bu cereyanlar siyasi hayatın her fırkasında yer bulduğu bütün millet içerisine de dağılmış bir haldedir. Birbirleriyle daima mücadele ve münakaşadadırlar açıktan açığa bu iki cereyanın birbirini tenkitleri ve her meselenin iki taraftan muhakeme edilmesiyle ve aleyhlerinde fikir yürütülmesi Japon efkâr-ı Umumiyesinin siyasi terbiyesine büyük bir hizmet etmiş ve onları kendi akıl ve dirayetleri dairesinde iş görmeye alıştırmıştır. Bu iki cereyanın mücadelesini nazar-ı dikkate alarak her ikisiyle hesap görmeye mecbur olan hükûmet vasıtı bir yoldan idare itmeğe mecbur olmuştur. İki medeniyetin icabı taraflarını imtizaç ettirmek usulüyle şimdiki Japon milletinin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Bize daha mülayim görünen Şarkçılık cereyanının büyüklerini görmek tabii bizim için bir emel idi. Günün birinde Japonya ihtilalinde büyük rol oynayan markiz Akuma'nın davetiyesini aldık. Bu zat Japonya'nın belki en enteresan bir simasıdır. 1868 ihtilalinde o daha genç samuray olarak ihtilale iştirak etmiş ve isyan vaktinde ayağından mecruh olarak topal kalmıştır. Sabık imparator zamanının en büyük siyasi ricalinden ve şüra-yı devletin

daimî azasından olup pek çok defalar baş vekilliğin vazifesini ifa etmiştir. 1904-1905 Rus-Japon muharebesinin nihayetinde Japon hükümeti tarafından baş vekil olarak sulh konferansını gönderilmiş ve Rusya'nın Aksa-yı Şark'tan çantalarını çuvallarını toplamasını emreden sulh maddesine imza atmıştır. Bundan sonra birkaç defa nezarete gelmiş ve geçen seneye kadar baş vekil olmuştur. Şarkın bu büyük oğlunu görmek fikri bizi heyecana düşürdü.

Heyecanla markizi bekliyoruz. İki gencin yardımıyla çıkıyor. Salonda bekleyen bizlere dostane tebessümle ellerini uzatıyor. Önümüzde Japon elbisesinden, büyük başlı açık alınlı, canlı parlak gözlü sağlam ve büyük vücutlu bir ihtiyar var. Sanki önce bu zatı görmüş gibiyim. Hafızamı karıştırıyorum bulamıyorum fakat bu sual bütün müzakeremizde beni işgal ediyor. Nihayet gözümün önünde bundan on beş sene evvel Ural boylarındaki seyahatimde gördüğüm bir zengin Başkurt ahundu tecessüm ediliyor. Ve iki birader gibi markiz Akuma'nın bir tarafına yerleşiyor.

Hakikaten bu adam, şu Başkurt ahundu fakat! Bu, unutulmayacak hizmetlerde bulunmuş, namını ebedîleştirmiş, öteki olduğu yerde kalmış markizin etrafına ondan fazla zat toplanmış. Bunlar profesörler alimlermiş. Markiz:

- Ben çoktan beri Tatar milletinin vekillerini görmek istiyorum. Sizin burada olduğunuzu işidir işitmez sizi çok arzu ettim. Teşrifinizden memnunum, dedi.

Biz de açıktan açığa suallere başlıyoruz. Bizim hangi taraftan olduğumuzu soruyorlar. İdil, Ural boyları dediğimiz de isimleri zikrederek şehirlerimizi soruyorlar. Biz bunun bu kadar coğrafi malûmatına biraz taaccüp ediyoruz. Çünkü bundan birkaç sene evvel Türkiye seyahatinde: Türkçülük iddiasında olan bazı Türk ricalinin Kazan'ın Kırım'da, Kırım'ın Kafkasya'da olduğunu zan ittiklerini gördüm. Bunlardan mühim bir kısmının Rusya'nın otuz milyon Türk ahalisinden haberi bile yoktu. Markizin bizim tarihimize ait pek çok vakıalar bildiğini şimdiki halimizden haberdar olduğunu görüyoruz. Altın ordu devletinin inkısamını, Kazan, Kırım hanlıklarının inhidamını, nihayet Türkistan'ın istiklalini kaybetmesini bizim kadar bilmesine taaccüp ediyoruz. Yanındaki zevat bizim cevaplarımızı bazen kaydediyorlar. Fakat hiçbiri mükâlemeye iştirak etmiyorlar. Nihayet markiz:

- Türk milleti büyük bir millet, dünyanın tarihinde Türkler büyük rol oynamışlar, şimdiki medeniyetin yerleşmesinde Cengiz teşkilatının büyük hizmeti var. Necip bir kavim, sözü doğru, özü daima hak tarafında, fakat ne için böyle bir izmihlale uğradınız? Az zaman evvel Moskova sizin elinizde idi. Avrupa'nın en kuvvetli

devleti Osmanlı sultanı idi. Dünyanın en medeni merkezi bir vakitler Semerkant idi. Siz Fatihler, Uluğ Beyleri, büyük Mehmetleri veren millet neden böyle oldunuz? Siz istiklalinizi kaybettiniz. Osmanlı Türkleri bu kadar ağır vaziyete düştü. Bunun sebebi ne? Bu büyük bir milletin esaretinde bir gayr-i tabiilik bulmuyor musunuz? Dedi.

Ben de cevap olarak:

- Biz, Türk kavimleri Avrupa'ya hicret ettiğimiz vakit babalarımızın bahadırlığı önünde bütün ufak büyük milletler boyun eğmişler, Tatarlar Bahr-i Müncemid-i şimal sahillerine kadar Osmanlı Türkleri Almanya'ya kadar uzanmışlar ve bu harekette kendi anayurdumuzdan yani Sibirya'dan, Türkistan'dan uzaklaşmışız. Hem de hem medeniyet olan sizden, yani Japonlar ve Çinlilerden ayrılmışız. Bunun için istila ettiğiniz yerlerde millet-i hâkime olduğumuz halde ekalliyette kalmışız. Saniyen biz Avrupa'ya galebe ettiğimiz devirlerde Müslüman olduğumuz için milli karakterimiz olan dini ve fikri hürriyeti muhafaza ettiğimiz halde, Avrupa'nın Hristiyan teşkilatları bizi İslam naşirleri diye tanıtmışlar. Ve bize karşı bütün fanatik Hristiyan alemini birleştirmişler, bunun için biz üç dört asır mütemadiyen Hristiyan aleminin bekçisi olan ehl-i salîb muharebelerine maruz kalmışız ve bu kanlı muharebelerde galip olsak bile asrımızı pek çok kaybetmişiz. Bundan dolayı, biz Ruslara nispeten, Osmanlılar Avrupa'ya nispeten düşmüşler dedim.

Markiz dikkatle dinliyor, kâtipleri bir şeyler yazıyorlar. Sonra dedi ki:

- Fakat fikrim bütün milleti tekrar meydana çıkacaktır. Siz Cengiz devletini tesis itmeseniz bile, kendi kendinize hâkim olacaksınız. Osmanlı Türkleri de bu ağır vaziyetten istiklallerini muhafaza ile çıkacaklardır.

Sonra, Kazan, Kırım, Kazakistan, Türkistan hakkında uzun uzun sualler sordu. Askeri teşkilat hakkında malûmat istedi. Ve dedi ki:

- Siz Türkler askeri bir milletsiniz. Bu ananenizi muhafaza ediniz. Bize kalırsa biz sizin hayırhahınızız. Fakat ben şimdi siyaset aleminden çekildim. İlimle meşgulüm. Çocuklarınızı gönderirseniz mekteplerimde okutturuyorum.

Hakikaten Markiz Akuma şimdi ilmi hizmetiyle meşguldür. O, kendi parasıyla hususi bir darü'l-fünun vücuda getirmiştir. Ve burada milletin gençliğini terbiye etmektedir. Bu darü'l-fününda altı bin talebe mevcut olduğunu söylüyorlar. Şarkın büyük oğlunun büyük

işleri önünde baş eğiyoruz. Ve şark gururunu hissediyoruz. Fakat bu gibi şahsiyetler neden biz de meydana gelmiyor? Neden maruf Kâmil, Said paşalar lahitlerine girinceye kadar sadaret için kavga yapıyorlar? Ne için bunlar hiçbir Mektep iptidai bırakmıyorlar? Rus Bolşeviklerine altın olarak 160 milyon ruble para bırakan ve hadsiz hesapsız servet terk eden Buhara emirleri, Hive hanları Avrupa'da, Türkiye'de Tahsilde bulunan talebesine neden küçük bir muavenet müessesi tesis itmiyorlar? Neden? Bunun sebebi? Düşünülecek mesele!

3.13. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 12[118]

Bir gün Japon milli musiki konserine gittik. Bu konserde Japonların yalnız eski musikileri, ince sazları çalınacak, Avrupa musikisinden hiçbiri çalınmayacaktı. Yalnız bu konser neden Amerika misyonerlerinin salonunda veriliyordu? Japonlar en faal ve en şuurlu düşmanlarının binasından başka bir salon mu bulamamış, yoksa Amerika misyonerleri Japonları kendi taraflarına geçmemek için milli musikinin de hamisi mi kesilmişlerdi? Bilmiyorum, her ne ise bu gayr-i tabii komşuluk biraz taaccübümüzü mucip oldu. Salon sâmiinle tavanlarına kadar dolmuştu. Ekseriyeti kadınlar teşkil ediyorlardı. Burada Japon kadınının bütün sınıfını zengin, orta hallisini genç, ihtiyarını bulabilirsiniz. Erkek gayet az. Gündüz verilen konserlerde daima böyle oluyormuş, çünkü erkekler hayat mücadelesiyle meşgul. Perde açılıyordu. Sahne yerine biraz yüksekçe yapılmış bir sedir. Sedirin üstünde beş insan diz üstü oturmuş. İkisinin elinde gitara tarzında üç telli bir musiki aleti üçünün önünde İstanbul camilerinde hafızların Kur'an-ı Kerim konmak için kullandıkları akça masa gibi küçük rahleler var. Bu şarkı söyleyenler, teganni edenler içinmiş. Her üç şah orada rükû vaziyetini almış, başlarını önlerine eğmişlerdi. Hiçbirinin yüzü, gözü gözükmüyordu. Yavaş yavaş çalmaya başladı, rükudaki adamlardan biri yavaş yavaş başını kaldırdı. Fakat o kadar yavaş ki bizim gibi tekellüfü hareketlere alışmayanların kalk diye bağıracağı geliyordu. Ancak birkaç dakika sonra bu efendi de tabii vaziyetini bulabildi. Ağzını kapatıyor, gözlerini meçhul bir tarafa dikiyor, midesi ağrıyan bir insan gibi vaziyet alıyordu. Büyük bir eziyete maruz kalan insan gibi yüzünü, gözünü buruşturuyordu. Nihayet boğazının en uzak bir yerinden garip bir ses çıkararak teganniye başladı.

Büyük bir zahmetle sesini yükseltiyor, boynunun damarları doluyor, yüzü kıpkırmızı kesiliyor, gözleri yerinden fırlayacak gibi oluyordu. Sonra birden yüksek bir sesle bağırmaya

[118] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 11" *Resimli Perşembe*, (11 Ağustos 1927),

başladı. Bu bizim ince sazlardaki “aman!” gibi bir şey idi. Adamcağız o kadar emek sarf ediyor, o kadar zahmet çekiyordu ki karşısındakilere istimdat ettiği hissini veriyordu.

O bu zahmet içerisinde kıvranırken ikincisi de rükudan kalkmaya başladı. O da boynunu doğrultmak için uzun bir müddet sarf ettikten sonra tabii vaziyetini buldu. Bu da başka bir sesle şarkı söylemeye başladı. Evvelkisi durmuş şimdi azap çekmek sırası buna gelmişti. O da günahına göre azap çektikten, bağırıp çağırdıktan sonra üçüncüsü rükudan aynı tarzda kalktı. Bu da daha başka bir sesle şarkıya devam etti. Bunlar ağlayarak can kurtaran yok mu diye bağırır gibi feryat ediyorlardı. Nihayet her üçü de durdu. Salon alkışlarla doldu. Bunlar Tokyo’nun meşhur muganniler imiş.

Hem de maruf tarihi bir şarkıyı büyük bir muvaffakiyetle söylemişlermiş. Perde kapandı. Tekrar açıldığı vakit sahnede diz üstü oturan üç dört musikişinas görüyoruz. Bunlar milli dans melodisini çalıyorlar. Bu bizim de anladığımız bir şey. İnsanın hemen kalkıp oynayacağı geliyor. Bu bizim Kazan etrafının “Saadat” namı verilen dans melodisine çok yakın, bu sebeple bu parça bizim de biraz ruhumuzu okşuyor. Birinci numaradan aldığımız azabı unuttuk. Bu numarayı biz de alkışladık.

Üçüncü numara olarak sahneye bir kadın ve iki erkek çıktı. Kadının elinde kitaraya müşabih bir şey bir erkekte kamıştan yapılmış neyi var. Üçüncü erkek kör, bunun önünde bir üç arşın kadar uzunlukta sütre gibi bir şey serilmiş. Bunlar kendileri şarkı söyleyerek çalıyorlar. Her üçünün altlarından üç türlü ses çıkıyor. Şarkılarını da üç türlü seda ile teganni ediyorlar. Şarkı ve çalgının imtizacı güzel bir musiki parçası vücuda getiriyor. Bunların melodileri bizim Şimal Türkleri'nin bazı melodilerini hatırlatıyor. Salonda bunları daha fazla alkışlıyorlar.

Dansta Ağlayan ve Ağlatan Kadın

Nihayet en son köylü kıyafetinde fakir elbiseli bir kadın çıktı. Bu da milli bir dans yaptı. Fakat bu adi bir dans değil aklını kaybeden bir annenin dansı, hikâye bundan ibaret: Eski zamanda bir kadının yegâne evladı olan oğlanı çalmışlar ve köle olarak Tokyo şehrine getirip satmışlar. Kadın aklını oynatmış. Yalnız kalbinde sevgili oğlunun Tokyo’da olduğunu anlamış. Onu aramak için oraya koşmuş. Bir akşam Tokyo gözünün önünde tecessüm ettiği halde yolu büyük bir nehre tesadüf etmiş. Ne bir köprü ne geçit var. Kadın kayıkçı arıyor, buluyor. Fakat kayıkçılar keyif sefa sürüyorlar. Kadın oğluma götürünüz diye ısrar ediyor. El öpüyor. Ağlıyor. Fakat bir deli kadının göz yaşı için kim sefasını bozar? Nihayet bunlar iyi dans yaparsa onu kayıkla öbür tarafa çıkaracaklarını vaat diyorlar. Kadın

dansa başlıyor. Kadının oyunu bizim bildiğimiz oyunlardan değil. O gayet ince hür katara bütün ruhunun azaplarını tecessüm ittiren bir facia. Hikayesini bilmediğimiz halde bizde de büyük bir tesir yaptı. Ve kadın dehşetli alkışlandı. Bununla konser de bitti. Bu konser bize az çok Japonların milli musikileri hakkında bir fikir verdi.

Fakat Avrupa musikisine alışan bizlere bu pek iptidai bir şey gibi göründü. Japon musikisinin Türklerin ince sazlarından, bizim halk musikimizden çok daha aşağıda olduğu hükmünü vermeğe mecbur olduk. Medeniyetin başka yollarında bu kadar terakki eden Japonlar tabii musikilerinde de kendilerine münasip dereceye yükseleceklerdir. Kendilerine münasip kompozitörler, musikişinaslar meydana getireceklerdir. Bunun için çalışılmakta ve bunun usullerini bulmak için ayrı konservatuarlarda binlerce milli musikişinaslar hazırlanmaktadır. Bu emekler boşa gitmeyecektir. Japon musikisi benî beşere yeni yeni musiki kıymetleri verecektir.

Japon Mimarisi

Vaktimiz müsait olduğundan çoktan görmek istediğimiz milyoner Asana'nın köşkünü görmeye gittik. Japon tarz-ı mimarisi hakkında bir fikir hasıl etmek için bu güzel zarif binayı görmek ecnebilere çok faydalıdır. Japon tarz-ı mimarisinin bütün sanat fırkaları muhafaza edilerek vücuda getirilmiş ve ince nakışlarla tezyin idilmiş olan bu bina Japon sanatının bir numunesidir. Bunun zarafet ve güzelliğine hayret etmemek mümkün değildir. Hususi müsaade istihsal ederek köşkün içine girdik. Bütün duvarları Japon ressamları tarafından tarihi Japon manzaralarıyla tezyin idilmiş, tavanı ipekle nakış idilmiş resimli kumaşlarla süslenmiştir. Bütün tefrişatı eski Japon usulünde olup gayet zarif Japon ev esvabıyla doldurulmuş. Duvarlarına Japon asar-ı antikasından kıymetli tabaklar, köşelere vazolar yerleştirilmiş. Odaların taksimi de tam Japon usulündedir.

Avrupa'da olduğu gibi hendesi murabbalara taksim idilmiş. Biri küçük, diğeri büyük, öbürü mustatil, bir başkası murabbadır. Birinci katta büyük bir salon. Bu salon tamamıyla Avrupa usulünde tefriş edilmiştir. Mamafih bu salonun nihayet Avrupa mobilyasıyla tefriş edilmesinin sebebini anlayamadan ikinci kat salonu tamamen Japon salonu. Orada Avrupavâri hiçbir şey yok. Köşk dört katlı olarak bina idilmiş. Fakat eski Japon binalarında olduğu gibi ikinci katı birinciye nispeten daha biraz içeriye girmiş. Üçüncü daha fazla, dördüncü büsbütün içeridedir. Hariçten bakıldığı zaman merdiven ihram şeklini gösteriyor. Yukarısı minaremsi bir kule ile tamam oluyor. Oradan her tarafa geniş bir manzara açılıyor, deniz ayağımızın altında kalıyor. Milyoner bütün katlara Japon milli mamulatının âsâr-ı

nefisesini ve âsâr-ı atîkasını toplamış ve köşkünü muazzam bir müze haline getirmiştir. Burada bir Japon hayatının büyün malzemesini görüyoruz. Matbah, banyo, misafir odası, harem odası, yatak odası, büyük ziyafetler için salonlar.

Kendi Heykelini Yaptıran Milyoner

Bu köşk bize yüksek Japon ailesinin hayatı hakkında iyice malûmat veriyor. Uzun müddet dikkatle gezdikten sonra bahçesine çıkıyoruz. Orada suni bir şelale yüksek bir kayadan büyük bir gürültü ile akıyor ve aktığı yerde bir göl vücuda getiriyor. Gölün etrafı Japonya'nın en güzel ağaçlarından yapılmış bir bahçe. Gölün bir tarafında yüksek bir kaya üstüne bakırdan yapılmış büyük bir heykel yerleştirilmiş. Heykel mağrurane etrafı şey ediyor bir vaziyettedir. Bu kimin heykeli diye sorduk:

- Bu köşkün sahibi milyoner Asana'nın dediler.
- Ne vakit vefat etmiş? Bu heykeli kim yaptırmış?
- Hayır kendi bir berhayattır. Heykeli de kendi yaptırmış.

Milyoner Asana muharebe zamanında da deniz vapurculuğundan pek çok para kazanmış kendisini teyit etmek istemiş. Varislerine inanamadığından kendi parasıyla kendi kendine heykel diktirmiş. Bu iş bize biraz garip geldi. Belki Japon zihniyetinde bunda garabet yoktur. Bu belki telakki farkından gelen bir garabettir. Japonya'da umumen heykel yapmak usulüyle kendilerini teyit etmek son derecede ta'mim etmiş olmalıdır ki, her köşe başında her bir bahçede, parkta birçok heykellere tesadüf ediyoruz. Heykellerin ekseriyeti şu son elli altmış sene zarfında yaşayan, millete, devlete hizmeti dokunan milli kahramanlardır. Demek ki milyoner Asana da kendisinin hizmetini bunlarla bir derecede addetmiş, milleti, devleti masrafa düşürmeden kendi parasıyla heykelini yaptırmış ve heykele de büyük kumandan gibi maruf bir eda vermiş. Belki bizim gibi ecnebiler biraz gülecektir. Varsın gülsünler, o mabut kaldıktan sonra onların gülmesinden ne çıkar?

3.14. JAPONYA'DA NELER GÖRDÜM, NELER ÖĞRENDİM? – 13[119]

Japonlarda Zaman Anlayışı ve Takvim Sistemi

Japonya'da eski devirlerde hafta taksimatı yokmuş. Eski Japonlarda haftanın yedi gününün de ismi yoktur. Sene, ay, gün taksimatında bunlar tamamıyla bizim eski Türklere benzemişlerdir. Belki de o taksimatı tamamıyla bizden almışlardır.

[119] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 12" *Resimli Perşembe*, (18 Ağustos 1927),

Malumdur ki eski Türklerde de yedi günlük bir hafta mevcut değildir. Hatta "hafta" kelimesinin mukabili Türk lisanında yoktur. Şimal Türkleri "hafta" yerine "Atna" kelimesini kullanıyorlarsa da "Atna", bayram manasındadır. Ve hafta makamında kullanılması mecazidir. Eski Türklerde yedi günün ismi olmaması, tarihin müspet bir hakikatidir. Türk lisanı, ecnebi ıslahatın hücumuyla mücadelede bulunmuş ve tabii olarak günlere kendi lisanında isimler bulmak teşebbüsünde olmuştur. Osmanlı Türkleri "Pazar, Pazartesi, Salı, Çarşamba, Perşembe, Cuma, Cumartesi" namlarıyla günleri Türkleştirmiş. Şimali Türkiye ise kendisince "baş gün (Pazartesi), boş gün (Salı), keçi Atna (Çarşamba), Atna (Perşembe), Atna (Cuma), Atna arası (Cumartesi), Rus Atna (Pazar)" diye tespit etmiştir. Ve birbirinden birkaç bin kilometre mesafeyle ayrılan bu iki Türk kabilesi de Çarşamba'ya Türkçe olarak isim bulamamıştır. Başka Türk lehçelerinde de Çarşamba'nın başka ismi yoktur. Japonlarda hafta taksimi 19. asrın işidir. Bundan evvelki hesaplarında onlar da eski Türkler gibi "12 seneyi bir devir, 12 ay bir sene, 12 gün bir hafta" olarak kullanmışlardır. Senelerin isimleri tamamıyla Türk sene isimleridir. Fakat bazı senelere Japonyalılar kendi millî renklerini verebilmişlerdir. Senelerin isimleri aşağıdadır:

1- Sıçan yılı, 2- İnek yılı, 3- Pars yılı, 4- Tavşan yılı, 5- Ejderha yılı, 6- Yılan yılı, 7- Tilki yılı, 8- Koyun yılı, 9- Maymun yılı, 10- Tavuk yılı, 11- Köpek yılı, 12 Yabani domuz yılı.

Aylara gelince, bunların isimleri yoktur. Bunlar birinci, ikinci, üçüncü diye zikrediliyorlar. Bunun için Japonya'da bize malum olan hafta tatili mevcut değildir. Şimdi Japonlar Amerikalıları taklit ederek Pazar gününü bayram etmişler ve bunu resmen kabul etmişlerdir. Bu taklidin sebebi nedir, bilmiyorum. Fakat bunlar, bu Hristiyan âlemini taklitte daha ileriye gitmişlerdir. Mesela: Türk âlemi, Hilal-i Ahmer müessesesini meydana getirdiği ve bununla Hristiyan âleminden tamamen ayrıldığı hâlde, Buda dinindeki Japonya, Hristiyan âleminin Salib-i Ahmer'ini hiç değiştirmeden kabul etmiştir.

Bu taklit Japonlarda daha fazla yapılıyor. Mesela: Bu sene Amerika'da "Emniyet Haftaları" yapmak moda olmuş. Senenin bir haftası "Emniyet Haftası" diye ilan ediliyor. Lakin, bütün ananevi tarz-ı hayatıyla Amerika'dan ziyade Türkiye'ye ve İran'a müşabih olan Japonya'da bu kuru taklitten başka nedir? Lakin burada da ayrı bir Emniyet Haftası ilan ediliyor. Amerika'da olduğu gibi bu haftayı Salib-i Ahmer'in himayesine verdiler. Bütün sokaklarda Salib damgaları, vaaz ve nasihatlı kâğıtlar yapıştırıldı. Büyük Salib-i Ahmer bayrakları dikildi. "Kavga yapmaktan sakınınız", "Birbirinizi seviniz" gibi banal ibareli

kâğıtlarla duvarlar doldu. Matbuatta propaganda yapıldı. Garibi şu ki, geçirdiğimiz hafta içindeki vukuat sayıldığı zaman, bu hafta içinde Japonya'nın başına diğer haftalara nispeten birkaç defa fazla felaket geldiği görüldü:

• Emniyet Haftası'nın birinci gününde bir sinema yıkılmış ve seksen kadar insan mecruh olmuştur.

• İkinci gününde büyük bir yangın çıkmış, binlerce insan sokakta kalmıştır.

• Üçüncü gününde büyük bir aile, hırsız tarafından tamamen öldürülmüş.

• Dördüncü ve beşinci günlerde daha başka felaketler, kazalar vukua gelmiştir.

Demek ki Hristiyan âleminin mukaddes sahipleri mahsus Japonyaları himaye edememiştir. Mukaddes Buda da…

Fakat bu olay Japonya'da çok fena bir tesir bırakmış ve Amerika'nın medenî, dinî hulûlüne karşı büyük bir aksülamel meydana getirmiştir. Şu yarım bayram, yarım karnavaldan istifade ederek biz Japonların mezarlarını görmek istedik ve Tokyo'nun büyük mezarına gittik. Mezâristan, Tokyo'dan epeyce uzak bir yerdedir. Fakat oraya tramvay işliyor. Uzaktan gözümüze parkımsı bir orman gözüküyor. Bu da mezarlıkmış. Etrafı ihata edilmemiş olduğu hâlde gayet iyi muhafaza ediliyormuş. Bizim mezarlıklarda olduğu gibi, ne bunun içinde koyun, keçi sürüleri ve ne de inek, at gibi hayvanat dolaşıyor.

Mezarlık, muntazam, yekdiğerine muvazi ufak sokaklara ve bu sokaklar da ayrı ihâtalı aile ziyaretlerine taksim edilmiş. Aile ziyaretleri "mezarlar" hepsi güzel muntazam ihâtalarla çevrilmiş. Hepsine de ağaçlar dikilmiş. Ekserisinin içerisine muhtelif büyüklükte çeşit çeşit mezar taşları dikilmiş ve bunlara ailenin ismi, vefat edenlerin velâdet ve rıhlet tarihleri kaydedilmiştir. Mezar taşının iki tarafına da ağaçtan yapılmış iki kutu yerleştirilmiş, bu kutular ziyarete gelen akrabaların getirdikleri çiçekler için yapılmışmış. Ekseri mezarların üzerlerinde taze taze çiçekler yetiştirilmiş. Bu, gelen giden, ziyaret eden akrabalar ve ahbapların kartvizitlerini bırakacak yerleriymiş, zengin mezarlarının iki tarafına taş direkler yerleştirilmiş ve bunlara fenerler asılmış. Ailede vefat vuku bulduğu veyahut ailesinin husûsî günlerde kendine mahsus âyini yapıldığı zaman fenerler yakılıyor, rıhlet eden efrad-ı aile de şu huzûra ve şu ibadete iştirak etmek için davet ediliyormuş. Ekseri mezarlıklar taze çiçeklerle dolu, bir kısmınınki dikilmiş, çiçeklerine su serpilmiş. Bazı mezarlıkların önünde şimdi çiçek dikmek su serpmekle meşguller. Mezâristan içinde ellerine çiçek almış pek çok kadın, erkek, çoluk çocuk geziyor. Ekser mezarların yanında beş altı metre uzunluğunda dar tahtalar çevrelenmiş, bunların bazıları daha taze çiçeklerle, bazıları kurumuş çiçeklerle

yukarı ucuna kadar oturtulmuş ve alt taraflarına bir şeyler yazılmıştır. Bu tahtalar, müteveffanın mezarlarına akrabası, ahbapları tarafından konulmuş çiçek buketiymiş.

Japonya'da çiçek buketi yapmak bizim bildiğimiz usûlde değil. Onlar bir ağacı alıyorlar ve bunun bütün etrafını çiçekle sararak ağacı canlı bir çiçek hâline kalbediyorlar. Çiçeğin azlığı ve çokluğu ile mütenasip olarak ağaç da uzun veya kısa oluyor.

Mezar taşlarının şekilleri envâi biçimde. Yalnız şu kadar eski mezarların taşları hiç süslenmeden tabii hâlinde gelmiş. Son devre gelince, bunlar murabba şeklinde, hem de bizim mezar taşlarımız gibi dikilidir. Her bir aile mezarına pek çok ağaç dikilmiş ve bunlara büyük ehemmiyet verilmiş, hepsinin dalları kesilmiş, çöpleri temizlenmiş, çimenleri tertibe konulmuş. Fakat bizim mezarlıklarda olduğu gibi, orada servi, burada çam, ötede kayın ağacı gibi büyük ağaçlar yok. Bunun için mezarlık, muntazam tertipli bir bahçeye benziyor. Japonlar mezarlıklarına çok hürmet ediyorlar. Ve aile mezarlıklarını kemâl-i intizamla muhafaza ediyorlar. Bunların mezarlıklarında bizde olduğu gibi yıkılmış taşlar, harabe hâline gelmiş duvarlar katiyen yoktur. Burası mabet gibi tertemiz bir bahçeliktedir.

Japonların itikatlarında vefat etmek, ölmek, bitmek değildir. Bu, ruhun bir bedenden ikinci bir bedene intikalinden ibarettir. İnsanların ruhları, dünyada ettikleri iyilik ve kötülüğe nispetle ya mesut bir çiçeğe intikal edecek veyahut emekle, zahmetle hayat kazanacak birisine hulûl edecektir. Aynı millî tertipten, aile mezarlarında bazı taşlara salib hakkedildiğini gördük. Bunlar Hıristiyanlığı kabul eden Japonların mezarlarıymış. Garibi şu ki, dinini değiştiren Japon da Buda mezhepli babalarının mezarına defnediliyormuş. Bizim nokta-i nazarımıza uymayan bu hareketi burada gayet tabii bir cereyan hâlini almış olmalı ki, böyle karışık aile mezarlarına epeyce çok tesadüf ediyoruz. Bu, Budalığın Hıristiyanlığa mağlubiyetini yahut Hıristiyanlığın Japonya'da sathî olarak bir formaliteden ibaret olarak Japonların ruhuna tesir edemediğini, ananesini bozamadığını gösteren bir delil mi bilmiyorum. Fakat garip bir şeydir.

Mezarlığı uzun uzadıya geziyoruz. Büyük bir mezarın önünde duruyoruz. Büyük bir taşa uzun uzadıya bir şeyler yazılmış taşın bir tarafına solmuş çiçeklerle örtülü yazılı birkaç yüz tahta yığını toplanmış, mezarın üstüne güzel çiçekler dikilmiş, kutulara taze çiçekler doldurulmuş, bu bir ressam kadının mezarıymış. Bu tahtalar, ahbaplarıyla takdirkârlarının son hediyesiymiş. Gayr-i ihtiyarî olarak ben de bu mezarın önünde mütevâzıâne durdum. Ve bu ressam kadının tercüme-i hâlini dinledim. Bu, Japonya'nın teceddüt devrinin büyük bir

ressamıymış. Japonya sanayi-i nefisesinin kendi millî ruhunda devam etmesi için çalışmış, muvaffak da olmuş bir üstatmış.

Demek ki meslektaş ve emektaş! Ben kartvizitimi alıyorum. Büyük kutunun içine bırakıyorum. Bu kadınla benim ruhumda pek çok müşterek noktalar buluyorum. Evvela, ikimiz de Ulu Asya'nın iki ulu milletinin çocukları, âdi hayatta biraz budalaca çocukları, ikimiz de tarihî ananevi kıymetlerini takdir etmeyen millettaşlarımıza milletin güzel ve kıymettar taraflarını göstermek için çalışanlardan, ikimiz de şu Asyalı milletlerin intibâhına gayret edenlerden. Sen hayatta büyük bir eser bırakmış veda etmiş, ben daha berhayat. Senin ressamlıkta yaptığın eseri Amerika'nın sathî medeniyetine âşık Japon gençliği ayakları altında basacak, ezecek, bozacaktır. Benim millî hayatta bırakmak istediğim eseri de Ruslara taklit ruhu belki yıkacak kıracaktır. Varsın yıksın! Yaksın! Biz vazifemizi yapmış olalım!

Güneş denize iniyor. Japon mezarlığı ince bir karanlıkta ihâta edilmeye başlıyor, biz de çıkıyoruz.

Hayırlı Geceler!

3.14. LEHİSTAN TÜRKLERİ UMUMİ HARPTEN BERİ KIZLARINA KOCA BULAMIYORLARMIŞ![120]

Lehistan'da yaşayan 50 bin kadar Türk vardır. Bunların en büyük dertleri kızlarına koca bulamamaktır. Tatar genci kalmamış kızlarını Ruslara ve Lehlilere de veremiyorlar. Ne yapsınlar?

Lehistan Tatarlarının merkezi Vilna şehridir. Türk milletinin bu garip tâli'li oğullarını uzaktan az çok tanıdığım hâlde fırsattan istifade ederek bunları merkezlerinde görmek istedim. Litvanya'ya giderken bir iki gün için Vilna'da tevakkuf ettim. Bu şehir bizim gazete karilerine meçhul değildir. Cemiyet-i Akvam'ın her senelik içtimasında bu şehir için Lehlerle Litvanyalıların münazaaları, kavgaları hatırlarda olmalıdır. Litvanyalılar, tarihte Vilna'nın Litvanya Krallığı'nın merkez-i hükûmeti olduğunu delil göstererek şehrin kendilerine verilmesini talep ediyorlar. Lehler şehrin bugünkü hâlde tamamen Lehlerle meskûn olduğunu ileri sürerek şehri kendi idarelerinde alıkoymak istiyorlar. İşte bu Vilna şehri bugün de Lehistan'ın bir vilayet merkezi addedildiği gibi Leh Tatarlarının da dinî idarelerinin merkezidir. Burada bunların bir müftülük dairesi vardır ve bu müessese

[120] Ayaz İshaki, "Lehistan Türkleri Umumi Harpten Beri Kızlarına Koca Bulamıyorlarmış!" *Resimli Perşembe*, 126, (20 Ekim 1927),

vasıtasıyla bütün Lehistan Müslümanlarının dinî ihtiyaçları görülmektedir. Lehistan Tatarlarının münevver zümresi toplu olarak burada bulunmaktadır.

Yağmurlu bir günün sabahında Varşova-Vilna treninden indim. Bana rehberlik edebilecek olan Şimal Türklerinden Anan Efendi Veysi namında bir zatı arayıp buldum. Anan Efendi Vilna şehrinin on senelik yerli münevver tüccarıdır. O burada muharebe dolayısıyla Osmanlı Türklerinden kalan fırıncılığı, pastacılığı devam ettirmiş ve aylı yıldızlı kâğıtlara sarılmış, Türk bayraklı kutulara doldurulmuş çikolataları ve bonbonlarıyla Türk tüccarının namına şeref vermiştir. Bu vakte kadar hiç tanımadığım bu hemşeri beni büyük bir samimiyetle kabul etti. Bana hadden fazla hürmet gösterdi. Vilna'da bulunduğum müddette bütün hizmetlerimi yaptı.

Lehistan Tatarları diye zikredilen bura Türkleri çoktan Türk ilinden ayrılmış bir unsurdur. Maruf Türk kumandanı Timurlenk, Altınordu Hanı Toktamış'la yaptığı muharebe neticesinde İdil-Ural padişahı kendisinin vassalı Litvanya kralına iltica etmeye mecbur olmuştu. Maiyetinde gelen askerinin bir kısmı, Altınordu hükûmeti başkalarının eline düştükten sonra, burada kalmaya mecbur olmuştu. İşte Lehistan Tatarlarının başlangıcı bu devirdedir. Bundan sonra da Litvanya ve Leh krallarının Kırım hanlarına müracaatlarıyla vakit vakit buraya Türk cengaverleri gelmiş, burası için kan dökmüş ve can vermiştir. Malum olan Leh-Alman Muharebesi'nde de Lehlerin galebesine sebep olmuşlardır. Bunun için bu Türk cengaverleri burada muhterem bir mevki kazanmışlardır. Hatta büyüklerine zadegânlık rütbesi ve arazi de verilmiştir. Fakat Kırım'dan ve İdil sahilinden uzaklara düşen bu unsurlar gitgide yerli ahali meyanına karışmış ve kendi dinî, millî âdetini, simasını muhafaza ettiği hâlde lisanını tamamen kaybetmiştir. Bu Türk unsurunun yerleştiği arazinin yerli ahalisi Lehler, Ak Ruslar, Litvanyalılar olduğundan bunlar da birbirine gayet yakın olan Slav lisanının türlü lehçelerinde konuşmaya başlamışlardır. Lehistan'ın istiklaline nihayet verilip burası Rusya'ya ilhak edildikten sonra, bu Türk unsuru Rus medeniyetinin tesirine maruz kalmış ve memur asker sınıfı tabii olarak Rus mekteplerinde okumaya başlamışlardır. Bu suretle bunlar Rus lisanının ve Rus edebiyatının da tesiri altına girmişlerdir.

Eski Çarlık devrinde bunların merkezi Minsk şehri addediliyordu. Dinî umurlarında da Kırım idare-i ruhaniyesine tâbi sayılıyorlardı. İmam, müftü, mahalle teşkilatı gibi meseleler Kırım müftüsünün emr ü fermanıyla yapılıyordu. Fakat Lehistan Tatarları heyet cihetinden Şimal Türklerine daha yakın bir vaziyette idiler. Bunların talebesi Moskova, Petersburg darülfünunlarına gidiyorlar ve orada Kazanlılarla arkadaş oluyorlardı. Onlarla

evleniyorlar, gençlerini Şimal Türkü'ne Rusça muallimi veya memur olarak gönderiyorlardı. Bundan başka Şimal Türkü asker olarak buraya hizmete geliyor, tüccar sıfatıyla buralarda dükkânlar açıyor ve bu lisanını kaybeden millettaşıyla daima münasebetini idame ediyordu. Kızlarıyla evleniyor, din muallimliği yapıyor, imam oluyordu. Bunların çoluk çocuklarını Kazan mektep ve medreselerine göndermek için vesayet ediyordu. Böylelikle ana vatandan uzak düşen bu millettaşlar ruhen ve manen Türk illeriyle münasebetini muhafaza edebiliyordu. Fakat o durdukları memleket her taraftan Slav unsuruyla muhat olup millî rabıtayı muhafaza eden lisanlarını kaybettiklerinden gitgide kemiyetten azalıyorlardı. Bir kısmı Ruslaşma korkusundan Türkiye'ye hicret ediyor ve büyük bir kısmı Kırım millettaşları meyanında yerleşiyor ve bir kısmı da Kazan etraflarına dönüyordu. Diğer bir kısmı da Rus, Leh kadınlarla evlenerek yegâne rabıtası olan dinini kaybediyor, Islav denizinde eriyor bitiyordu. Rusların büyük alimlerinden sayılan ve bütün dünyada iktisat alimi olarak tanılan Petrograd profesörü Tugan Baranovski ve bundan evvelki Katolik papazının serkâtipliğini yapan ve şimdiki papa ile papa intihabında yarışarak mağlup olan kardinal (ismini unuttum) bunlar meyanındadır. Bu ahvalden dolayı Lehistan Tatarı her sene kemiyetten azalıyor. On sekizinci asrın bidayetlerinde iki yüz bin hesap edilen Leh Tatarları unsuru, yirminci asra otuz-kırk bin olarak giriyor. Cihan Muharebesi'ne kadar bunların hâlleri Şimal Türk âleminin millî bir derdi olmuş ve bu Türk kardeşlerine yardım etmek için bin türlü planlar kurulmuştu. Oralara muallim gönderilerek unutulmuş ana lisanını ihya etmek ve onların küçük çocuklarını İdil boyuna getirerek ana lisanını tahsil ettirmek bunlar meyanında idi. Fakat bu teşebbüslerin hiçbiri kâfi derecede semere vermemiş ve Lehistan Tatarı eskisi gibi yalnız dinî ile başka Türklere merbut olarak kalmıştı. Cihan Muharebesi bunlara büyük bir darbe indirdi, muharebe bunların şehir ve köyleri üzerinde cereyan etti ve ahalisi Rus hükûmetinin emriyle cebren Rusya içlerine sevk edildi. Bunların bir kısmı Şimal Türkleri meyanına yerleşerek orada tavattun ettiler ve büyük bir kısmı da muharebe biter bitmez vatanlarına döndüler. Fakat burada da vatanlarını üç memleket meyanında (Sovyet Rusya'sı, Litvanya, Lehistan) taksim edilmiş buldular.

Lehistan'da kalan kısmı yirmi mahalleden ibaret ahaliden mürekkeptir. Bunların en kalabalık olduğu yer Vilna vilayetidir. Bunlar müstakil Lehistan'a geldikleri vakit camilerini muharebede yıkılmış ve ahalisini tamamen dağılmış bulmuşlardır. Lehistan hükûmeti bu vatanda garip olan kardeşlerimize bizden ziyade ehemmiyet vermiş, evvela onların Sovyet Rusya'sından memleketlerine dönmelerine, memlekete geldikten sonra toplanmalarına

yardım etmiştir. Leh hükûmeti bunların yıkılmış mescitlerini tamire, yenilerini bina etmeye hazine ormanlarından ağaç vermiş ve hazine kesesinden para ile de muavenette bulunmuştur. Nihayet 925 tarihinde Leh hükûmeti bunların dinî muhtariyetlerini tanımış ve kendi dinî idareleri için ayrı bir teşkilat yapmalarını emretmiştir. Ve bunlar uzun uzadıya süren müzakerelerden sonra dinî idarelerinin reisi olarak Berlin Darülfünununun Şark Fakültesi'ni itmam etmiş (Yakup Efendi Szynkiewicz) namında bir zatı müftü tayin etmişler ve ona muavin olarak birkaç münevver zevat intihap etmişlerdir. Leh hükûmeti bu dinî müesseseye bir mevki vermiş ve müessesenin bütün masarifini kendi kasasından tediye etmeyi deruhte etmiştir.

Anan Efendi'yle birlikte evvela dinî idarenin bulunduğu makamı ziyaret ettik. Maatteessüf reis müftü efendi mevkiinde yoktu. O, makamları teftiş için vilayete gitmişti. Orada kadı efendi ve bir kâtiple görüştük, konuştuk. Oranın dinî idaresi kendilerinin tabirince müftülük için hükûmet gayet güzel bir binada gayet iyi tefriş edilmiş büyük bir yurt vermiş. kadı ile Tatarların vaziyetinden bahsettik.

Leh hükûmetinin yardımı, ahalinin himmetiyle muharebenin yıktığı yaktığı camilerin tamirini son senede ikmal ettiklerini öğrendik. İstikbaldeki programlarını da öğrenmek istedik. Fakat müftü efendi burada olmadığı için maatteessüf bu programa bütün tafsilatıyla vâkıf olamadık. Şimdiki hâlde yaptıkları, yapacakları şeyin her yerde mektepler tesisi olduğunu ve bunun için muallimler yetiştirmekle meşgul olduklarını gördük. Bilfiil yaptıklarını görmek için Vilna şehrinin mahalle imamını ziyaret ettik. İmam Efendi bizi dostça kabul etti ve bütün suallerimize kâfi cevaplar verdi. İmam Efendi Türkçe iyi bilmediği için müşaveremiz Rusça oldu.

Ben bunların eskiden kalma "kitap" "şemail" namlarında iki maruf kitapları olduğunu işitmiştim. Bunları görmek istedim. Getirdiler. Bunlar dinî mesâile müteallik mecmualar imiş. Burada namaz, oruç niyetinden, zekât, fıtır, nikâh, talak meselelerine kadar malûmat toplanmış. Garibi şu ki bunlar Türkçe bilmedikleri hâlde namaz niyetlerini Kazan taraflarında olduğu gibi Kazan şivesinde yapıyorlarmış. Ve bu batından batına intikal ederek devam ediyormuş. Demek bu niyetler Toktamış Han'la beraber gelmişler. Dualarının ekserisi Arapçadır. Fakat bunlar da Kazan diyarında maruf olan dualardır. Kur'an-ı Kerim'i getirdiler. Bunlar Kazan'da tabedilmiş, bazıları el yazısıyla yerli hattatlar tarafından istinsah edilmiştir. Gerek dua gerek Kur'an sureleri lazım olduğu kadar Islav lisanına tercüme edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in tamamen tercüme edilmiş nüshası da mevcut imiş.

Mescitlerini ziyaret ettik. Burası güzel bir binadır. Mescidin içerisi iki kısma ayrılmıştır. Büyüğü erkeklere, küçüğü kadınlara mahsus imiş. Kapının önünde birkaç iskemle de yerleştirilmiş, bunlar camiye gelip de namaz kılmayan din kardeşleri içinmiş.

Caminin küçük bir odasında büyük bir kara tahta yerleştirilmiş, burada çoluk çocuğa tahsîl-i iptidâî öğretiliyormuş.

Mezarlıklarına gittik. Burada Türkçe, Arapça, Rusça yazılı mezar taşları gördük. Her bir taşın bir yerine ay yıldız tersim edilmiş. Fakat yazıları güzel değil.

Buralarda tesadüf ettiğimiz erkek kadın Leh Tatarlarıyla konuştuk, görüştük. Onların Türkiye hakkındaki bin bir çeşit suallerine cevaplar verdik. Bunlar Türk âlemine yalnız dinî merbutiyetlerini muhafaza edebildiklerinden Türkiye'nin ıslahatıyla çok alakadar görünüyorlar.

Şu günlerde Leh gazetelerinde İstanbul ve Ankara'dan gelen telgraflarda Türkiye'de cuma bayramının pazarla değiştirilmesi hakkında emir verildiği yazılmıştı. Bunun için her gördüğüm Leh Tatarı evvela bunun doğru olup olmadığını soruyordu.

Bunların en büyük dertleri şimdiki günde küçük hanımlara kâfi derecede kendileri meyanından talip çıkmamasıdır. Evvelce bu fazlaları hariçten gelen Kazan, Kırım Tatarları alıyorlarmış. Şimdi Rusya ile münasebet kapalı olduğu için dertleri büyükmüş: Yerli Hristiyan ahali ile evlenmek! Bu da unsurun imhası demek olduğundan buna da yanaşmak istemiyorlar ve bunun için kızların birçoğu aile teşkil edemiyor, evde kalıyormuş. Bu derde ben de deva bulamadım. Rusya'nın kapıları açık olsa tabii kadın çok pahalı olan Türkistan'a gidip eş ve iş bulacaklarını söylerdim. Fakat o da bugün imkân haricinde olduğundan ağzımı açamadım. Hiçbir dertlerine yardım edemeden kendi dertleriyle kendilerini bıraktım gittim.

3.15. HUDUTLARINDA HARP OLMAK ÜZERE OLDUĞU SÖYLENEN LİTVANYA'DA NELER GÖRDÜM?[121]

Muazzam Rus denizinden ayrılmış bu küçük ve müstakil devlet kendisini tanıtmak için nasıl propaganda yapıyor, bizim için ibretle taklit edilecek bir misal. Litvanya'da halk niçin hâl-i refah içindedir?

Lehistan Tatarlarını ziyaretten sonra seyahatimi Litvanya'ya doğru uzattım. Vilna (Günümüzdeki ismi Vilnius) şehrinden hareket ettiğim günün akşamı Lehistan-Litvanya

[121] Ayaz İshaki, "Hudutlarında Harp Olmak Üzere Olduğu Söylenen Litvanya'da Neler Gördüm?" *Resimli Perşembe*, 134, (15 Aralık 1927),

hududunu geçtik. Gerek Leh memurları gerek Litvanya memurları Türk pasaportuna hürmet ve imtina ile muamele ettiler ve gümrükten kolaylıkla geçtik. Pasaporttaki "muharrirdir" kaydı Romanya'dan başka her memleketin resmî dairelerinde hüsnü muameleyi davet ediyor. Mesela Litvanya'nın Lehistan şehbenderine vize için müracaat ettiğim zaman benden on dolar vize parası istedi ve "Bizim devletle Türkiye arasında ticaret mukavelesi yapılmamıştır. Biz de muahede yapılmayan devletlerin tebaalarından bu kadar alıyoruz. Emir böyledir." diye hükûmetin tebligatını gösterdi. Ben evvela yirmi lira vize vermektense Berlin tarikiyle gitmeyi tercih eder gibi bir vaziyet aldım, sonra "Muharrirlerden de böyle mi alıyorsunuz?" diye bir sual sordum.

- Siz muharrir misiniz?
- Evet.
- Affedersiniz, dedi. Siz resme tabii değilsiniz. Bedava gidebilirsiniz.

Filhakika bir dakikada benim pasaportum bedava vize edildi. Fazla olarak şehbender haneden çıkarken,

- Mademki muharrirsiniz ve Litvanya'ya gidiyorsunuz, tabii Litvanya'yı az çok tanımak istersiniz. Size yolda iyi vakit geçirmek için şu kitapları takdim edebilir miyim? dedi.

Ve bana beş on tane Fransızca kitap verdi. Bunların hepsi Litvanya hakkında propaganda eserlerdi. Litvanya'yı seyyaha iyi tarif etmek için Litvanya'nın teşekkülü, Litvanya'nın iktisadiyatı, ticareti, edebiyatı, tiyatrosu, musikisi hakkında bu eserlerde mükemmel malûmat vardı.

Kitaplar gayet sade bir lisanla, kolay anlaşılır tarzda, güzel kâğıtlara ve resimli olarak tabedilmişti. Ekserisi otuz kırk sayfalık risalecikler olduğu hâlde birkaçı dört beş yüz sayfaya denktir. Ve kitap mağazalarında her biri beş on liraya satılan eserlerdir. Bir buçuk iki milyon ahalisi olan Litvanya'nın propagandaya bu kadar ehemmiyet vermesi bende biraz da gıpta uyandırdı. Demek yeni devlet kurarken bu kitaplar da asker gibi hizmet görüyorlar. Yolda kitapları okurken hakikaten Şehbender Bey'in hata etmediğine kanaat hasıl ettim. Litvanya hududuna girdiğim vakit artık Litvanyalıları az çok tanımış ve onlara karşı bir hürmet hissi duymuştum. Lehistan demir yollarıyla Litvanya demir yolları arasında iltisak olduğu hâlde Varşova'dan Vilna'ya doğrudan doğruya trenler işlemiyor. Çünkü Lehistan'ın demir yolları Avrupa yolları usulünde dar raylar üzerine yapıldığı hâlde, Litvanya'nın yolları Rusya usulünde geniş raylıdır. Bunun için biz hudutta Lehistan treninden Litvanya trenine aktarma

yaptık. Eski Çar zamanının büyük vagonlarına yerleştik. “Acaba Rusya’da mıyız?” diye tereddütlü ve korkulu bir an geçirdim. Hududu geçenler gayet az olduğundan geniş vagonlarda yolcular tamamen kayboldu gitti. Ben gayet geniş olan ikinci kat vagona bindim, uzandım. Ve yolcularla galiba Almanca konuşmak lazım olacak diye düşünmeye başladım. Bu düşünce içinde uyumuşum. Gürültü ile gözümü açtım. Vagona her taraftan yolcular hücum ediyorlar, her taraftan Rusça yüksek sesle konuşuyorlar ve her taraftan *Vania Mania! Papa! Mama!* diye bağrışıyorlardı. Uyku sersemliğiyle şaşırdım.

Ben neredeyim? Birkaç gün evvel Boğaziçi’nin o latif havasından bol bol istifade ederken şimdi nasıl oldu da bu Rus denizine atıldım, yine mi beni tevakkuf ettiler? Tekrar mı beni Rus’un kırmızı, siyah, beyaz idaresinin, hepsinin de müşterek malı olan hapishanesine gönderiyorlar? Rusya! Tamamen Rusya! Yalnız bir şey noksan: Kalabalık birbirine küfretmiyor! Ne garabet! Demek Rusya benim çıktığım dokuz seneden beri değişmiş! Hatta daha bir şey noksan: Rus kokusu da yok. Ter, koyun derisi, çizme, insan pisliği kokusundan mürekkep unsurî bir koku.

Uyku sersemliği geçiyor. Nihayet sabık Rusya’nın bir vilayetinde, şimdiki müstakil Litvanya’nın arazisinde olduğumu tahâttur ediyorum. Korkum geçiyor, fakat yeni teşekkül etmiş bu küçük ve müstakil Litvanya’da Rus lisanının bu derece taammümü bende fena tesir bırakıyor. Yolda Fransızca kitaplardan Litvanya hakkında aldığım tesiratın tadı kaçtı. Yerimden kalkıyorum, komşuların konuşmalarına dikkat ediyorum. Bir ihtiyar kadın vergilerin çokluğundan şikâyet ediyor, bir muallim ile bir Yahudi tüccarı Rus-Litvanya Muahedesi hakkında münakaşa yapıyor. Muallim, Litvanya’nın Baltık devletleri ve Lehistan’la dost geçinmesi lehinde, Yahudi ise Litvanya’nın Bolşevik Rusya ile iktisat birleşmesi fikrinde! Ben muhabbete karıştım, “Niçin Rusça konuşuyorsunuz? Sizin Litvanya’nın kendi lisanı yok mu?” dedim.

Yahudi: “Siz de Almanca konuşuyorsunuz, niçin Latince konuşmuyorsunuz?” diye mukabelede bulundu. “Ben ecnebiyim.” dedim. Muallim şaşırıyor, bir şeyler anlatmak istiyor, Almancası kâfi gelmiyor.

Yahudi: “Burası sabık Rusya’nın bir vilayeti, herkes Rusça biliyor.” dedi. Ben, “O geçmiş mesele. Şimdi mademki müstakil bir memleket sahibisiniz, kendi lisanınızı konuşunuz bari. Rusya’ya tekrar iltihak edecek değilsiniz ya?” dedim.

Yahudi: “İstikbal belli olmaz. Yalnız Litvanya iktisaden Rusya’dan ayrı yaşamak kuvvetini haiz değildir.” dedi.

Tren yoluna devam ediyor. Biz Dvina Nehri'ni[122] geçiyoruz. Dvinsk Nehri'ne[123] yaklaşıyoruz. Burası Rus-Alman Muharebesi'nin en kanlı safhasını geçirmiştir. Aradan on sene geçtiği hâlde yıkılmış yakılmış evlerin adedi daha pek çok. Küçük Litvanya kendi yaralarını daha tamamıyla sarmaya vakit bulamamış. Riga'ya yaklaştığımız için yolcular çoğalıyor. Latin lisanı galebe çalmaya başlıyor. Fakat herkes Rusçayı anlıyor. Yolcularla oradan buradan bahsediyoruz. Benim Türk olduğumu işiten yolcular benden Türk pulu, Türk tütünü istiyorlar. Cebimdeki mektuplardan Türk posta pulunu verebildiğim hâlde tütün tiryakilerinin meraklarını tütün içmediğim için tatmin edemedim.

"Niçin bizim memlekette Türk tütünü satmıyorsunuz? Bizi şu fena tütünü içmeye mecbur ediyorsunuz?" diyorlar. Ben bu suale cevap bulamıyorum. Türkiye Devleti'yle Litvanya Cumhuriyeti arasında daha ticaret muahedesi yapılmadığını Varşova'da öğrenmiştim. Niçin bu vakte kadar bizim tütün tüccarları bu tarafları ihmal etmişler bilmiyorum.

Riga'ya tren yaklaşıyor, istasyonda beni bazı tanıdığım hemşeriler bekliyorlar. Yıkanıp elbiseyi değiştirerek Riga'yı seyretmeye çıkıyorum.

Riga büyük, muntazam, güzel şehir. Litvanya'nın merkezi. Fakat katiyen Rus şehri değil. Gerek tarzı mimarisi gerek sokakların taksimatı itibarıyla tamamen bir Alman şehri. Hakikaten eski devirlerde burası Alman şehri imiş. Binaların büyük bir kısmı Alman zenginleri, Alman baron ve kontları tarafından yapılmıştır. Riga şehri Baltık Denizi'nin kış mevsiminde az donan bir limanı olduğu için sabık Rusya'nın bahri ticaretinin büyük bir kısmı buradan geçiyordu.

O vakit Riga Rusya'nın en faal şehirlerinden mahduttu. O zaman Riga'da altı yüz bin ahali yaşıyordu. Şimdi Riga küçük Litvanya'nın merkezi olduğu için tabii o ticareti yapamıyor. Tabii bir buçuk milyonlu Letonya ahalisi o kadar büyük bir şehri besleyemiyor. Bunun için Riga'nın ahalisi şimdi üç yüz bine inmiş, ticareti de o nispette azalmıştır. Fakat şehir yine yaşamakta devam ediyor.

Riga şehrinde Türkiye Türk'ü tamamen yoktur. Fakat Şimal Türkleri bu boşluğu doldurmaktadır. Bunların adetleri bütün şehirde birkaç aileden ibaret olduğu hâlde tanınmış tüccarlardır. Şakir Hüsneddin Efendi namında bir tüccar şehrin en faal sokaklarında birkaç

[122] Bilinen adı Daugava.
[123] Daugava Nehri kenarında konumlanmış Daugavpils şehri. (?)

Türk fırını, Türk kahve ve pastanesi işletmekte ve bütün ahali tarafından büyük rağbet görmektedir.

Benim vizem transit olduğu için Litvanya'da ikamet hakkım yalnız üç gündür. Şu kısa müddette şehrin her yerini görmek istiyorum. Durmadan geziyorum. Burası darülfünun, şurası mühendis mektebi, orası tiyatro, konservatuvar. Bu küçük cumhuriyetin aleni meselelerinin adedi büyük Türkiye'nin eski merkezi olan İstanbul'un aleni meselelerinden daha çok, daha mükemmel. Hemşeriler beni deniz banyolarına götürüyorlar. Burada mükemmel bir plaj var. Bu plaj Petersburg yakınına kadar yüz elli kilometre uzuyor. Eski devirde sabık Rusya'nın bütün asil ve zengin aileleri bu sahillerde yazları banyoya çıkıyorlardı. Ve şu uzun sahil üzerinde bunlar için on binlerce sayfiyeler yapılmıştı. Muharebenin bidayetinde bu plajlarda bir milyona yakın banyocu toplanmıştı. Bendeniz de bunlar meyanında Hvinksburg denen bir yerde banyo yapıyordum. Muharebenin ilanı bu banyocular arasında öyle büyük bir panik yaptı ki bizi Petersburg'a taşımak için trenler kâfi gelmiyordu. Şimdi o kocaman Rusya hududun haricinde kalmış. Litvanya ile münasebeti gayet ağır şeraite tabi olduğu için Rusya'dan kimse gelemiyor. Öyle olduğu hâlde bütün sayfiyeler dolu, bütün pansiyonlar dolu, bütün gazinolar dolu… Demek ahalide refah var, ahalide para var.

Ben seyahati devam ettirmek için Rival'e doğru hareket etmek istiyorum. Fakat tanışların konuşacak, görüşecek sözleri o kadar çok ki beni bırakmak istemiyorlar. Ben de yolculukta ısrar ediyorum. Fakat pasaportumu polise kaydettirmek üzere aldılar ve iade etmediler. Ben tamamen onların misafirperverliğine esir oluyorum. Programımın haricinde daha birkaç gün kalıyorum. Ve Riga'da gördüklerimi, aldığım tesirâtı daha bir defa gözümden geçiriyorum. Şimdiki tesirâtıma göre trendeki Yahudi- muallim münakaşasında muallimi haklı buluyorum. Litvanya yaşıyor ve yaşamak kuvveti buluyor. Hariçten hücum olmazsa yaşayabilecektir de.

3.16. ESTONYA REİSİCUMHURU VAKTİYLE ŞİMALÎ RUSYA'DA SÜRGÜN ARKADAŞIM OLAN BİR AVUKATTI[124]

Yan Yana Sarayın Büyük Salonunda Yemek Yedik. O, Yaptıklarını Anlattı. Ben Uğradığımız Hezimeti Düşündüm. O Muvaffak Olmuş, Ben Mağlup Olmuştum. Rusya'dan Ayrılmış Yeni ve Küçük Fakat Zinde ve Sağlam Bir Millet

[124]Ayaz İshaki, "Estonya Reisicumhuru Vaktiyle Şimalî Rusya'da Sürgün Arkadaşım Olan Bir Avukattı" *Resimli Perşembe,* 135, (22 Aralık 1927),

Estonya'nın hükûmet merkezi olan, Türkler için acı bir hatırası olan Reval[125] namında Baltık Denizi'nin bir liman şehriydi. O vakit bu şehir Rusya'nın haricî ticaretinin büyük bir kuyusuydu. Estonya'nın istiklal hareketi çoktan başlanmıştı. Fakat hariçten büyük Rusya, dâhilden içerideki Alman baronları [arazi sahipleri] bu hareketi daima murakabe altında tutuyorlardı. Bu sebeple bu hareket 1905 senesinde büyük bir isyana sebebiyet verdiği hâlde hüsn-i netice vermemişti. Pek çok Eston münevveri idam edilmiş, Rusya'nın hapishanelerinde, sürgünlerde sürünmeye mecbur olmuştu. 1913 senesinin bidayetinde ben de Çar hükûmeti tarafından ikinci defa olarak Bahr-i Muhit-i Müncemid-i Şimalî'nin[126] sahiline, 55-60 derece arz-ı şimalî[127] soğuk mıntıkasında taşkın millî fikirleri tadil etmek için sürgüne gönderilmiştim. Yaşamaya mecbur edildiğim şehir de yetmiş haneli Mezen'di. Bu şehir Bahr-i Ebyaz'ın[128] Mezen Körfezi methalindedir. Burada Rusya'nın muhtelif tarafından gönderilmiş muhtelif milletlere mensup erkek ve kadınlara tesadüf etmiştim. Pek çoklarıyla beraber yemek yiyip çay içmiş, münakaşa yapmış, beraber oturmuştum. Benim bu sürgün arkadaşlarımdan şimdiki Sovyet Rusya'da büyük şahsiyetler yetişti. 19'uncu 20'nci senelerde Şuralar İttifakı'nda Lenin'in muavini vazifesini ifa eden, nihayet fikrinin iflas ettiğini görerek intihar eden İvan Lutovinov, bugün Sovyet Rusya'nın Harbiye Nazırı Voroşilov, Zinoviev'den evvel Petersburg'un lâ-yuhti ve lâ-yüs'el başkomiseri Luis Daladarski, Sovyetlerin Litvanya'daki Kovno (Kaunas) sefirleri Aleksandr Adosof ve daha birçokları tanıdıklarım arasındaydı. Bunların ekserisi kendilerince sosyalist oldukları hâlde ruhen Rusçu, bazı meselelerde mutaassıp Hristiyan ve gayet koyu Yahudi mültecileriydi.

O vakitlerde Balkan Muharebesi devam ediyordu. Bizim sosyalist arkadaşlar daima Slav Bulgar, Slav Sırp, Hristiyan Rum lehinde idiler. Ben de gayet tabii olarak Türk hukukunu müdafaa ediyordum. Bazen saatlerce uzun uzadıya münakaşalar yapıyorduk. O zaman daima bizimle hemfikir olan bir arkadaş vardı. O da Eston avukatlarından Tõnisson namında biriydi. Bu zat sosyalist değil milliyetperverdi. 1905 senesinde Estonya isyanlarına iştirak ettiğinden evvela idama mahkûm olmuş, bilahare cezası küreğe tahvil edilmiş, nihayet dört beş sene hapse kadar cezası azaltılmıştı. Tevkif müddetini ikmal ettikten sonra Bahr-i Müncemid-i Şimalî sahiline gönderilmişti. Orada bütün münakaşa ve münazaralarımızda benim tarafımı iltizam ettiğinden tabii olarak birbirimize daha samimi olmuştuk. Günlerin

[125] Estonya'nın başkenti Tallin'in eski adı.
[126] Kuzey Kutup Okyanusu
[127] Kuzey enlemi.
[128] Beyaz Deniz anlamına gelir. İskandinavya Yarımadası'nın doğusunda Kanin Yarımadası'na kadar olan denizdir.

birinde Hristiyan, Yahudi arkadaşlarla Balkan'ın mukadderatı hakkında münakaşa ediyorduk. Ben fikirlerime taraftar olan avukata dedim ki:

-Bunların Bulgar, Rum, Sırp taraftarı olmalarının esbabını anlıyorum. Çünkü bunların gayet hafif sosyalist rengiyle boyanmış ruhlarında koyu Islav milliyetperverliği, mutaassıp Hristiyanlığı hissi var. Fakat sen kimsin? Sen niçin onlarla değilsin?..

O güldü:

-Estonlarda bir darbımesel var. Ben onunla cevap vereceğim, dedi. "Kan sudan koyudur." Benim Ruslar ve Sırplarla ne münasebetim var? Bu Ruslarla aynı nehrin suyundan çay içmekten başka ne karabetimiz var? Türklerle biz bir kavimdeniz. Epey asırlar mukaddem onların damarlarından akan kan benim babalarımın damarlarında cereyan eden kanın aynı imiş. Ben gayrişuurî olarak kendimi Türklere daha yakın hissediyorum, demişti.

Gurbette az karabetler büyük tesir bırakıyor. Ben de bu Eston avukatıyla samimi arkadaş olmuştum. Talih bize bir evin iki odasında yaşamaya mecbur etmiş ve uzun kış gecelerinde beraberce pek çok çay içmiş, dertleşmiştik.

Reisicumhur Arkadaşım mı Acaba?

O, sürgün müddeti ikmal eder etmez Estonya'ya avdet etti. Ben de müddetimi itmam için bir müddet daha orada kaldım. O vakitler sürgün arkadaşım Avukat Tõnisson'in Reval'de dava vekilliği yaptığını işitmiştim. muhârebe zamanında aynı işi olduğunu öğrenmiştim. Fakat Estonya Almanlar tarafından gayet çabuk işgal edildiğinden bir müddet arkadaşımı kaybetmiştim. Rusya'daki ihtilal bütün hayatı altüst etti. Tabii ben de Müncemid-i Şimalî sahilindeki sürgün arkadaşımı hatırımdan bile çıkarmıştım.

Estonya'ya giderken Letonya'da, yolda okumak için Rusça bir gazete almıştım. Gazetede Estonya hakkında birçok malûmata, pek çok siyasi haberlere tesadüf ettim. Bunlardan biri Cemiyet-i Akvam'da Amele Komisyonu'nun reisi Fransız sosyalistlerinden Albert Thomas'ın Reval şehrini ziyareti vesilesiyle devlet ve hükûmet reisi Mösyö Tõnisson tarafından kabul edilmesi idi. Bu isim bütün sürgün hatıralarımı canlandırdı. "Bu adam benimle sürgünde yaşayan Tõnisson olmasın?" diye düşündüm. Ve Reval'e gelir gelmez tetkik etmeye karar verdim. Trenimiz Reval'e geldi. Fakat benim coğrafyada Reval diye alıştığım şehrin ismi şimdi değişmişti. Onun ismi Talinn idi. Reval'in ismiyle beraber burada hayat da teşkilat da değişmişti. Sokağın hiçbir yerinde, hiçbir müessesesinde benim bildiğim lisanlarda hiçbir yazı yoktu. Sokakların başındaki yazılar benim için tamamıyla yabancı olduğu gibi, müesseselerinde ne Rusça ne Fransızca ne de Almanca bir kelime vardı. Ben

ise Estoncadan bir kelime bile bilmiyordum. Bereket versin, bazı arabacılar Almanca, Rusça az çok konuşuyorlardı.

Koca Estonya'da Çay Bulamadım

Otele yerleştim. Otelin lokantasında yemek yedim ve hükûmet reisi Tõnisson'in benim tanıdığım zat olup olmadığını tetkik için şehre çıktım. Bunun için bence gayet kolay bir yol vardı. Evvela postaneye gidip postadaki reisicumhurun resmini gözden geçirmek ve benim tanıdığım Tõnisson'le bunu mukayese etmek. Fakat postaneyi bulmak o kadar kolay olmadı. Estonca postanenin ayrı ismi varmış. Nihayet büyük ve küçük mektup kutuları asılmış bir binayı buldum. İçeriye girdim. Hakikaten postane hem de merkez postanesiymiş. Büyük kalabalık içinde bütün postaneyi gezdim. Duvarlarda büyük küçük resimler aradım. Hiçbir şey bulamadım. Gözlüklerimi taktım. Tekrar aradım, bir şey yok. Hatırıma posta pulu almak fikri geldi. Aldım. Pulda da hiçbir resim yok. Çıktım. Pencerelerine envâ-ı devletin kâğıt paraları konmuş bir bina gözüme ilişti. Banka olacak diye oraya girdim. Güya para bozuyormuş gibi bütün duvarları gözden geçirdim. Hiçbir resim yok. Yoruldum. Bizim Tatarların bir âdeti var: İnsan mahzun olursa çay içer, bir işten dolayı memnun olursa yine çay içer. Bir kazaya, belaya uğrasa kederini unutmak için yine çay içer. Hasta olursa yine çay içer. Sevdiği çocuğu vefat ederse çay içer. Beklediği çocuğu dünyaya gelirse yine çay içer. Ben de bu yorgunluğu izale için tabii çay içmeliydim. Fakat neden otele gideyim. Şurada burada bir kahvehane bulunacak değil mi? Ben çay içilecek yer aramaya başladım. Bence burada ya kahvehane veyahut bizim memlekette olduğu gibi çayhane olacaktı. Ben bu iki müessesenin Fransızca, Almanca, İngilizce, Rusça, Lehçe, Fince, Japonca, Türkçe isimlerini ve nasıl yazıldıklarını biliyorum. Fakat bu Tallin olmuş sabık Reval'de katiyen buna benzer bir şey yok. Geziyorum, geziyorum, bazen şurası olmalı diye kapıyı açıyorum, fakat karşıma bir birahane çıkıyor.

Böylece bir saat kadar sokak sokak dolaştım. Nihayet tamamen yorulmuş bir hâlde iken gözüme "Bar" diyen bir yazı ilişti. Şurada bir şey olacak diye içeriye giriyordum. Burası hakikaten bir bardı. Meğer Estonlar daha bar kelimesinin mukabilini bulamamışlar. Fakat burası tam manasıyla bir birahane ve bir sefahathâneydi. Bir yer buldum. Hemen garsona çay ısmarladım. Garson bana taaccüple baktı:

-Bizim burada böyle çay içilmez. Konyak, rakı, votka, bira falan falan…, dedi. Ben garsona talihsizliğimi anlattım. O da bana acıdı. Âdet-i hilâfında bana çay verdi. Hem de

bana “Sen çayhane ararsan şöyle sor” diye gayet çok kaflı kefli bir kelime söyledi. Büyük bir neşe ile çayımı içtim.

Birinci günüm böyle kayboldu. İkinci gün sabah buradaki Tatar tüccarlarını ziyaret ettim, onlardan öğrenmek istedim. Fakat onlar ticaretle meşgul olduklarından o kadar tafsilat veremediler. Fakat şimdiki reisicumhurun sabık Avukat Tõnisson olduğunu söylediler.

Ben bundan cesaret alarak bir araba aldım, doğru reisicumhurun sarayına gittim. Sarayın etrafında askerler nöbet bekliyorlar. Kapının önünde bir asker daha var. Ben, Fransızca yazılı kartvizitimi çıkarıyorum. Daha büyük tesir bırakmak için İstanbul’un en meşhur hattatı Hacı Nuri’nin kaleminden çıkmış Türkçesini de veriyorum.

Reisicumhurla Karşı Karşıya

Kapının iç tarafından biri geliyor. Kartvizitlere bakıyor, Türkçeyi galiba çok beğeniyor. Evirip çeviriyor. Buyurun diye nihayet beni bekleme salonuna alıyorlar. Dört beş dakika sonra ser kâtip beni kabul ediyor. Ben ser kâtibe kendimin garip ziyaretimi anlatıyorum. Ve şüphemi izale için kâtibe reisicumhurun şimalde sürgün hayatı yaşayıp yaşamadığını soruyorum. Şüphe yok, ta kendisi. Demek Çar hükûmeti tarafından idama mahkûm edilerek senelerce şimalin soğuk memleketlerinde gurbette yaşayan avukatı, müstakil Estonlar kendilerine reisicumhur yapmışlar. İnsanların birbirine kıymet biçmelerinde ne kadar farklar var. Biri idama mahkûm ediyor diğeri tahta çıkarıyor. Ben ser kâtibe:

-Eğer mümkünse dedim ve büyük bir merasime ihtiyaç gösterilmezse reisicumhurunuzu görmek istiyorum. O benim sürgün arkadaşımdır. Fakat ben yolcuyum. Büyük külfetlere hazırlanmış değilim.

-Merasimin hiç lüzumu yok. Reisicumhur eski dostunu görmekle memnun olacaktır. Görebilirsiniz.

Masasındaki üç dört telefondan birini aldı, benim anlamadığım bir lisanda bir şeyler söyledi. Sonra bana döndü:

-Bugün burada saat on ikide hükûmetin bir içtimaı var. Biliyorsunuz ki bizde reisicumhur aynı zamanda hükûmet reisidir. İçtimaa o riyaset edecektir. Binaenaleyh on ikiye on beş kala gelirseniz görebilirsiniz, dedi.

Teşekkürle ayrıldım. Yakamı değiştirdim. Vaktinde geldim. Estonya’nın reisicumhuru hakikaten o, beni gayet dostane kabul etti. Eski tanıdıklar bildikler hakkında

konuştuk. Ben vaktinizi alıyorum, diye gitmek istedim. O beni bırakmadı. Nihayet yarım saat konuştuktan sonra akşam yemeğine davet etti. Ben vadederek çıktım.

Büyük sarayın yemek salonunda ikimiz yan yana yemek yiyoruz. O şimdi reisicumhur değil, ben de muharrir değilim. Biz eski Çar idaresinin siyasi iki sürgün arkadaşıyız. Programsız, tertipsiz konuşuyoruz. Sürgün arkadaşlarımızı hatırlıyoruz, sürgün hayatını yaşıyoruz. Rus revolüsyonuna geliyoruz. Estonya'nın ne yaptığı, benim sürgün arkadaşımın ne yaptığı göz önünde. Rusya'nın bir vilayetinden şimdi müstakil bir Estonya dünyaya gelmiş. O, medeni milletlerle siyasi ve ticari münasebetini tesis etmiş, kendi müstakil bütçesini tanzim etmiş, Cemiyet-i Akvam 'da İngiliz, Fransız, Almanya gibi büyük devletler sırasında kendisine mahsus bir mevki kazanmış… İstiklalini Avrupa efkârıumumiyesine, Cemiyet-i Akvam'a sigorta ettirebilmiş. Benim sürgün arkadaşım bu hareketlerde birinci rolü oynamış. Ben, ya ben ne yapmışım? Rusya'daki otuz milyon Türk Tatar ne kazanmış? Benim muhacir hayatım bu suallere lisanıhâliyle gayet kati cevap veriyor. Bizim kazancımız? Hiç! Bilakis gayet büyük ziyana uğramışız. Beş milyon unsurumuzu açlık ve hastalıktan kaybetmişiz. Milyarlarca servet-i milliyyemiz, senelerce mücadelenin neticesinde elde edilen millî matbuatımızı, millî teşkilatımızı dirhemi altın pahasına mal olan münevverlerimizi, hepsini mahvetmişiz. Kalan yalnız bir şeyimiz var: Ruhumuz… Gerek muhacerette gerek dâhilde kalanlarda bin bela ve zahmete katlanarak ruhumuzu muhafaza edebilmişiz.

Bizi Niçin İyi Tanımıyorlar?

Mösyö Tõnisson Türkiye'ye karşı şimdi de büyük bir dostluk hissi besliyor. Türkiye'nin medeniyeti, tecdidi hakkında sualler soruyor. İzahat alıyor. Ben de elden geldiği onu tenvir etmek istiyorum. Her bir Avrupalıda olduğu gibi muhatabımda da Türkiye'ye karşı yanlış nazarlar mevcuttur. Trende, vapurda, kahvehanede tesadüf ettiğim bütün muhataplarım, benim Türk olduğumu anlar anlamaz:

-Siz de komünizm? Diyorlar.

-Hayır, katiyen.

-Çeka,[129] var ya?

-Hayır, Çeka da yok, komünizm de yok. Bilakis bizde tamamıyla burjuvaî bir tarz-ı hayat ve tarz-ı idare var. Bazıları inanıyormuş gibi oluyor, ekserisi başını sallıyor.

[129] İlk Sovyet gizli örgütü.

Türkiye hakkındaki bu yanlış nazarın neden meydana geldiğini bilmek için birkaç tanıdığım muharrirlerden, devlet ricalinden tahkikat yaptım. Hepsi ayrı ayrı sebepler gösterdiler. Yalnız bir Yahudi muharririn fikri beni az çok ikna etti. Muharririn fikrince Sovyet Rusya matbuatı ve diplomasisi kendilerini siyasi mücadelede yalnız göstermemek için Türkiye'yi kendi mihverinde imiş gibi gösteriyor ve bu fikri neşrediyorlar.

Avrupa'nın bazı büyük devletleri, Türkiye'nin medeni Avrupa'nın haricinde olduğunu efkârıumumiyeye telkin etmeyi kendileri için daha münasip buluyorlar. Ve bunun için Türkiye'yi yarım komünist bir devlet olarak tasvir ediyorlar. Bu iki membadan alınan malûmat bütün dünyaya dağılıyor. İkisi de aynı maksada hizmet ediyor. Türkiye hakkındaki yalan nazariyelerin doğmasına ve büyümesine sebebiyet veriyor. Buna mukabil Türkiye kendisi hakkında doğru malûmat vermek için hiçbir teşebbüs yapmıyor. Hariçte hiçbir türlü propaganda usulüne tevessül etmiyor…

Benim sürgün arkadaşım tabii bu gibi yarım fikirlerden çok uzaktır. Fakat onun da Türkiye'nin haricî siyasetinde kavramadığı noktalar yok değil. Ben teceddüde doğru giden bir milletin millî inkılabında, geç kalan bir devletin başında bin bir çeşit müşkülat olduğunu söylüyorum. Medenileşmek, Garplılaşmak, milletleşmek… Yeni Türkiye'nin ana hattı olacağını anlatıyorum…

Saatler geçiyor, bizim sözümüz bitmiyor. Vedalaşıyorum, ikinci gün sabah bu yeni cumhuriyetin muvaffakiyetlerine gıpta ederek Helsingfors'a gitmek için Finlandiya'nın büyük vapuruna biniyorum. Allah'a ısmarladık… Genç Estonya…

3.17. HARPTEN SONRA RUSYA'NIN ŞİMALİNDE DOĞAN TERÜTAZE, YEPYENİ BİR TÜRK MEDENİYETİ [130]

Umumi Harpten Beri Yeni Baştan Bir Şehir, Bir Ticaret, Bir Devlet Kuran Finlandiya'nın Bugünkü Ticari ve İktisadi Vaziyeti, Bizim Gibi Yeni Bir Devlet Kuran Türkiye İçin İbret ve Numune Sahneleriyle Doludur.

Helsingfors limanına vapurumuz yanaştığı vakit şimalin sonbaharına mahsus ince bir yağmur yağıyordu. Ben Türkiye'de yaşadığım dört sene zarfında bir defa bile böyle yağmura tesadüf etmedim. Doğrusunu isterseniz bu, yağmurdan ziyade rutubetli, sisli, ıslak bir

[130] Ayaz İshaki, *"*Harpten Sonra Rusya'nın Şimalinde Doğan Terütaze, Yepyeni Bir Türk Medeniyeti*" Resimli Perşembe*, 136, (29 Aralık 1927),

havaydı. Yağmurun damlaları hiç görünmüyordu. Fakat bu havada kaldığınızda bütün elbiseniz ıslandığı gibi bütün vücudunuz da ıslanmış gibi oluyor, terliyorsunuz. Ruhunuzda bir marazilik hasıl oluyor. Bu sessiz sedasız yağmur Finlandiya'nın sonbaharında günlerce devam ediyor.

Bütün gün güneş hiç görünmüyor. Cenubun bol güneşine, sıcak, nefis havasına alışanlar için bu havada kalmak can sıkıntısı ve üzücü bir şey. Mamafih Rusya'nın şimalinde senelerce yaşadığım için ben bu yağmuru, bu havayı iyi biliyorum. Bahr-i Müncemid-i Şimalî sahilinin 55-60 derece havasını, Sibirya'nın iki üç ay süren -40-45 derecelik kışını hiçbir hastalığa tutulmadan geçirebildiğim hâlde bu havaya bir hafta bile mukavemet edemiyorum. Nezleye tutuluyorum, hastalanıyorum. Onun için Finlandiya'nın beni bu hava ile karşılamasını hiç de beğenmedim.

Bereket versin ki iki üç gün geçer geçmez rüzgâr değişti. Finlandiya'nın zayıf, ılık şuâ'lı güneşi tebessüme başladı. Bütün Finlandiya'yı baştan başa ortadan büyük, küçük ormanlar, zümrüt gibi yeşil yapraklarıyla ona selam gönderdi ve güldü. Havada öyle bir sükûnet hasıl oldu ki şimali görmeyenler bunu katiyen anlayamazlar. Ben aktâr-ı âlemin üçte ikisini gezdiğim hâlde buna benzer sükûneti hiçbir yerde görmedim. Sonbaharın rüzgârsız günlerinde Edirnekapı'sı Mezarlığı'nın servi ağaçlarıyla örtülü, şehirden uzak bir yerde, yıkılmış meçhul bir Müslüman'ın medfeni önünde münkesirü'l-kalp olduğunuz hâlde, şu yıkılmış kabrin sahibini, şu kırılmış muazzam mermer heykelin manasını, hayatın, talihin, ikbalin vefasızlığını düşündüğünüz vakit belki bunda yalnız küçük ruhani bir sükûnet bulursunuz. Fakat o da kısa bir müddet için… Keçi sürüsü, çingene kadınlarının bağırıp çağırması sizi pek çabuk büyük şehrin gürültülü hayatına alır gider. Sükûnetiniz kaybolur. Finlandiya'da bu sükûneti ihlal eden hiçbir şey yoktur. Helsingfors ise yüz bin nüfusu olan büyük bir şehir olduğu, etrafı demir yollarla muhat bulunduğu ve şehirde bin bir çeşit elektrikli tramvay, taksi, otobüs işlediği hâlde burada sükûneti ihlal eden hiçbir şey yoktur. Nasıl oluyor da bu büyük şehirde gürültü olmuyor. Nasıl oluyor da buradaki arabalar, tramvaylar, motorlar, taksiler, otobüsler sessiz sedasız geziyorlar… Nasıl oluyor da sokak dolusu insanlar Kasımpaşa'nın iki çingene, bir Yahudi karısının kavgası kadar patırtı yapmıyorlar, insanların birbiriyle muameleleri, konuşmaları, sevişmeleri, kavgaları burada hep kemâl-i sükûnetle geçiyor. Muhatabın memnun veya gayrimemnun olduğu küçük gözlerinin dönüşünden, çehresinin hafif kırmızı renkle kızarmasından belli oluyor… Burada ne salatacı ne eskici Yahudi ne simitçi ne salepçi ne de buz gibi su, kaymak gibi yoğurt satan

esnaf sokağın sükûnetini ihlal ediyor. Ne de çoluk çocuk kıyamet koparıyor. Denize nazır küçük bir parkta bu sükûneti dinlediğim vakit bunu nasıl anlatabileceğimi düşündüm, yol bulamadım. Ne kalem ne de fırça bu ulvi sükûneti anlatmaya muktedir değildir.

Türkiye'nin seyyar sergisi burayı ziyaret ettiği zaman buradan bahseden bir gazete muharriri makalesinin nihayetini, "Burada ne musiki var ne tebessüm var ne de aşk var." diye itmam ediyordu. Tabii seyyar serginin vazifesi uzak illerde aşk aramak olmadığı ve gazetenin hususi muharririnin vazifesi Türk tütünü, Türk inciri, Türk üzümü, Türk ipeği, Türk mamulatı için pazar aramak olduğu için o muharririn bu cümlelerini okuyunca kahkaha ile gülmüştüm. Fakat buraya geldikten sonra Paris'in Montmartre'ini dünyanın saadet merkezi diye düşünen bu muharririn kendi nokta-i nazarından haklı olduğunu itiraf etmeye mecbur oldum.

Helsingfors'ta hayat böyle sükût içinde olduğu hâlde dört sene içinde şehri fevkalade değişmiş buldum. Hiç mübalağasız şehir yarıya olmasa bile üçte biri kadar büyümüştü. Evvelki küçük iki katlı evler yerine muazzam yedi sekiz katlı apartmanlar bina edilmiş, küçük dükkânlar yerine büyük mağazalar kurulmuş. Ahalinin muamelesi, elbisesi değişmiş! Evvelce yalnız sütü, kaymağı, yağıyla maruf Helsingfors bugün Şimalî Avrupa'da büyük bir ticaret merkezi olmuş. Bütün mağazaları, dükkânları, hükûmet müesseselerini dolduran uzun saçlı, gül renkli, küçük gözlü, büyük ayaklı, sade yün elbiseli kız ve kadınlar şimdi kısa saçlı, kısa etekli, açık bacaklı Avrupa madamı olmuşlar. Boyunlarına Paris, Berlin modasına göre kürklü fularlar atmışlar. Boyalı tavşan derisinden yakalar işletmişler, suni boyalı koyun, kedi derisinden elbiselerine garnitür yaptırmışlar. Şehir zenginleşmiş, bir dükkân yerine mağaza, bir mağaza yerine iki üç tane açılmış. Yalnız bu sene içerisinde Helsingfors'ta bine yakın yeni evler bina edilmiş. Bunların her birinin yedi sekiz katlı olduğunu ve her birinde yirmiden fazla yüze, hatta yüz elliye kadar apartmanlar bulunduğunu hesap edersek bir senelik imar faaliyetinin insanı şaşırtacak kadar büyük bir netice verdiğini teslime mecbur oluruz. Bu kocaman binaları yapmak için bunlar nereden usta buluyor, nereden mevâdd-ı iptidâiye alıyor, nereden para çıkarıyorlar diye kendi kendime kırk defa sordum. Ve bu sırrı keşfedebilirsem İstanbul'un büyük yangınından beri tamirsiz kalan Aksaray'ın kocaman Türk mahallelerini yeniden kurmak için memleketime yeni bir yol gösterebilirim diye düşündüm. Finlerle temastan sonra bunun gayet basit ve sade olduğunu öğrendim. Evvela Finlandiya'da bina için elverişli, gayet sağlam granit (bir nevi mermer) taşı lüzumundan fazla mevcutmuş. Finlandiya'da çalışacak adi amele, usta, ustabaşı da kâfi miktarda

bulunuyormuş. Bundan başka Finlandiya'nın bütün etrafı orman olduğundan istediğin kadar kereste tedarik olunabilirmiş. Diğer taraftan Fin amelesi gayet vazîfeşinâs hüsn-i netice olduğu, iyi çalıştığı hâlde Fransız, Alman, İngiliz amelesinden daha ucuz iş görüyormuş. Demek ki burada her şey ucuza mal oluyor. O hâlde yalnız para meselesi kalıyor. Finlandiya genç bir devlet olduğu için kendisine nispeten gayet büyük miktarda asker beslediği ve bütün ahalinin iptidai tahsilini hazineden temin ettiği, pek çok orta, âlî mektepler yaşattığı için tabii imara kâfi derecede parası kalmıyor. Memleketin içinde de para bulmanın çaresi yok. Yalnız buna karşı Finlandiya'nın manevi bir kıymeti var. O da beynelmilel emniyetidir… Finlandiya yeni bir devlet olduğu hâlde bütün medeni milletlere kendisinin çalışkan, pratik bir millet olduğunu amelî olarak ispat etmiştir. Finlandiya ahalisi kendisinin hayalperest olmadığını, komünizm hayaline kapılmayacağını da 1918'de Rus komünistleriyle yaptıkları muharebe ile bi'l-amel ispat etmiştir. Bunun için İngiltere de Fransa da Amerika da Finlandiya'ya karşı iktisadi bir emniyet teessüs etmiştir. Ve lüzumu hâlinde Finlandiya'ya para vermek bu memleketler için faydalı bir ticaret şeklini almış. Finlandiya da kendisine imârat için lazım olan parayı gayet küçük faizle Amerika'dan, İngiltere'den alıyormuş. Sonra bu parayı hususi surette tesis olunan bankalar vasıtasıyla binaları rehin olarak tutmak suretiyle bina sahiplerine dağıtmış… Ahali de bu para ile imara devam etmiştir. Bu imar çabasının bütün Finlandiya'da devam ettiğini gördüm.

Finlandiya yalnız imarla kalmamış, harici ticaretini de büyültmüş. Ağaç mamulatına, kâğıt yapılan ham mevadına, yağına, sütüne, hayvanatına, balığına, hatta taşına yeni yeni pazarlar bulmuştur. Bu hususta Finlandiya'ya harici sermayeden ziyade ahalinin çalışkanlığı, ahalinin birbirine olan emniyeti amil olmuştur. Finlandiya'da dâhilî sermaye ile yüzlerce milyonluk anonim şirketleri vücuda getirilmiştir. Finlandiya'da amelenin, ufak memurların parasıyla milyonlarla iş yapan kooperatifler vardır. Ahalinin ufak parasıyla büyük bankalar, büyük fabrikalar, şimendiferler, köprüler yapılmış, saray gibi binalar vücuda getirilmiş… Şu dokuz senelik istiklal devrinde Finlandiya'nın zenginliği muharebeden evvelkine nispeten dört beş defa büyümüş, çoğalmış. Umumiyet itibarıyla yüzde doksanı kadınlar tarafından idare edilen büyük banka, büyük ticaret müesseseleri, büyük fabrikaları, demir yol idarelerini, hükûmet müesseselerini gezdiğim zaman daima hayrette kaldım. Bunların bu muvaffakiyetlerinin esbabını aramaktan geri durmadım, bugün de bu muamma bence halledilmiş değildir. Bizim Asya'dan Avrupa'ya hücumumuz devrinde kahraman babalarımızın çobanları olan, at, koyun sürüsünü idare eden bu Finler

bugün dünyanın en medeni milletleriyle bir basamağa basabilmiş de bu kadar büyük imparatorluk, hanlıklar kuran biz Türkler neden böyle perişan hâlde kalmışız? Neden bu fakr u zaruret, cehalet ve sefaletin kurbanı olmuşuz? Neden bu kadar sıklet-i izâfiyemizi kaybetmişiz? Neden?

3.18. FİNLANDİYA'DA BİZİ SEVEN, BİZE YARDIMINI ESİRGEMEYEN KIYMETLİ BİR MİLLETTAŞ GRUBUMUZ VAR[131]

Finlandiya Türkleri Finlandiya'nın Günden Güne En Zengin Tüccarları Olmaya Namzettir. Kalplerinden Türkiye'ye Merbutturlar. Onları Bugün En Ziyade Alakadar Eden Şey Türkiye'de Olup Biten Vakayadır.

Bayramlarda Finlandiya'dan gelen tebrikât, Fukaraperver Kadın Birliği, Çocuk Yuvası, Türk Ocağı gibi müessese-i hayriyelere gelen teberrüât, Türkiye gazetelerinin seve seve yazdıkları mevzulardır. Türkiye'de hiçbir millî, medeni cereyan yoktur ki Finlandiya Müslümanlarından bir sedâ-yı in'ikâs almasın. Ve hiçbir hayırlı teşebbüs yoktur ki orada Finlandiya Türklerinin az çok maddi hissesi olmasın. Bunun için olmalıdır ki Türkiye'de Finlandiya Müslümanları hakkında gayet mübalağalı bir fikir hasıl olmuştur. Bazen Türk gazeteleri, Finlandiya Müslüman milyonerlerinden mürekkep bir heyetin Türkiye'de filan madeni işletmek veya filan yolu inşa etmek, filan şehirde fabrikalar vücuda getirmek niyetiyle yola çıktıklarını yazıyorlar. Bazen Finlandiya'dan altı bin ailenin ziraatla meşgul olmak için muhacerete hazırlandıklarını kaydediyorlar.

Bazen Finlandiya Müslümanlarından her birinin onar tane erkek, beşer tane kız çocukları olduğu ve bunların terbiyesi için İstanbul'dan birkaç yüz tane mürebbiye, mürebbi, muallim, muallime aranıldığı kaydediliyor. Ve bu gibi mübalağalı haberlerle Finlandiya Müslümanlarına masala benzer evsaf isnat ediliyor.

Hakikat bunların hepsinden çok uzaktır. Yalnız şu vardır ki Finlandiya Müslümanları Şimal Türk'ünün millî ve medeni intibah devrinin şuurlu oğulları ve millî vazifeyi idrak eden tüccarlarıdır. Bunlar tamamen hür ve müstakil bir memlekette yaşadıklarından kendilerinin millî ve dinî hislerini tamamıyla muhafaza edebiliyorlar. Bunlar nispeten iktisaden müsait bir vaziyette olduklarından kendilerine düşen maddi, millî vazifeleri seve seve yapabiliyorlar

[131] Ayaz İshaki, "Finlandiya'da Bizi Seven, Bize Yardımını Esirgemeyen Kıymetli Bir Millettaş Grubumuz Var" *Resimli Perşembe,* 137, (5 Ocak 1928),

ve yapıyorlar. Bunlar ruhen Türk olduklarından Türkiye'ye karşı derin ve şuurlu bir millî his ile bağlıdırlar.

Türkiye'nin bütün medeni, millî, siyasi ahvalini kendi işleri gibi takip ediyor, kendi idrakleri, anlayışları derecesinde bu hareketlere iştirak ediyorlar.

Muharebeden evvel Finlandiya Tatarları diğer Şimal Türk'ünden ne daha ileride idi ne de daha geride. Bunlar Kazan, Orenburg, Ufa, Astrahan, Moskova, Sibir, Kırım Türkleri gibi bütün millî meselelerde milletin rehberleriyle beraber hareket ediyorlar ve milletin maddi ihtiyacı olduğu zaman başkaları gibi millî borçlarını eda ediyorlardı. Çar idaresinin dehşetli günlerinde diğer Şimal tüccarları gibi bunlar da millî matbuata yardım ediyorlardı. Millî, siyasi müesseselere el uzatıyorlar, millî müessese-i Hayriyelere ianeler gönderiyorlar ve Türk dünyasının başına gelen büyük felakete karşı ellerinden geldiği kadar yardıma iştirak ediyorlardı. Sarıkamış mağlubiyetinden sonra Acaristan'da Rus Kazakları ve Ermeni gönüllüleri tarafından Türk köyleri yakılıp yıkıldığı ve yüz binlerce Türk İslam kadını, çoluk çocuğu aç ve muhtaç sokaklarda bırakıldığı zaman diğer Türk cemiyetleriyle beraber bunlar da muavenete gelmişler ve birkaç bin ruble para göndermişlerdi. Muharebenin iptidasında, Bakü'de, Tiflis'te trene bindirilen Türk üserasını, Ruslar kışın 25-30 derece soğukta Samara'ya kadar 11-12 gün marşandiz vagonlarında yemeksiz kapalı bıraktıkları zaman, bütün Şimal Türk'üyle beraber bunlar da Rus hükûmetini protesto ettiler. Bunlar da çıplak bırakılan Türk üserasına elbise gönderdiler. Aç bırakılan Türk askerine yiyecek içecek, para yolladılar. O vakitlerde böyle muavenette bulunmak Şimal Türk'ü için alelade bir işti. Ve her Şimal Türk'ünün millî vazifesi sayılıyordu. Bunda hiçbir fevkaladelik görülmüyordu.

Finlandiya Türkleri Nasıl Servetlerini Kaybettiler?

Rusya'da Bolşevizm idaresi yerleştikten sonra komünizm prensipleri mucibince Şimal Türk tüccarının da malı gasp edildi. Komünizm dünyasında ticaret etmek günah-ı kebirden olduğu için bunlara da ticaret menedildi. Ticaretle para kazanan Şimal Türk'ünün ticareti kapandı ve para kazanmak yolu kalmadı. Bu ameliye-i cerrahiyeden sonra miktarı üç dört yüze varan milyoner Şimal Türk'ü ve binlere baliğ olan orta tüccar kısmı fakir kaldı. Memleketin iktisadi kuvveti elinden alındı ve kendisi millî siyasetini, millî vazifesini ifadan mahrum edildi. Bunun için Finlandiya'nın en faal millî unsuru dâhildeki millî vazifelerden uzak kalmaya mecbur edildiği gibi, Türkiye'nin millî, medeni teşebbüslerine karşı da bigâne bırakıldı. Dostumuz Sovyet ittihadına dair İstanbul ve Ankara'da neşredilen bir gazeteyi okumak, hatta Bolşevikleri daima methüsenadan geri kalmayan Ahmet Ağayev'in

makalelerini elde bulundurmak da burada büyük günah sayıldığı için, Şimal Türkü hariçteki Türklerin millî hareketinden ve siyasi cereyanından tamamen bihaber kaldı. Finlandiya Türk'ü, medeni bir devlet içinde, hür bir memlekette yaşadığından, vatanı olan İdil boyuna karşı millî vazifesini ifa etmek istiyordu. Fakat Bolşevik hükûmeti onları diğer Tatarlarla meşgul olmaktan menettiği için Finlandiya Türkleri bütün nazarlarını İstanbul'a çevirdiler. Kazan gazeteleri yerine İstanbul gazetelerini, İdil boyu ahvali yerine Anadolu ahvalini tetkik etmeye ve onunla meşgul olmaya başladılar. Türkiye'de olan her şeye karşı büyük alaka gösterdiler ve Türkiye'den gelen her misafiri bağırlarına bastılar. Finlandiya'ya uğrayan Türk futbolcularına büyük ziyafetler verdiler, seyyar sergiye parlak bir istikbal yaptılar. Gelen giden sefaret erkânına hürmetler gösterdiler.

Rus Türkleri Nasıl Zengin Olmuşlardı?

Finlandiya Devleti eski devirlerde Rusya'nın muhtar bir ülkesi idi. Çar devrinde bu devletin kendi kanun-i esasîsi, kendi hükûmet teşkilatı, kendi parası vardı. Bütün dâhilî idaresinde Rusya'dan ayrı olarak tam bir hürriyet içinde yaşıyordu. Çar idaresi bu muhtar ülkenin muhtariyetini imha için çok uğraştı fakat muvaffak olamadı. Bir türlü Rusluğu memlekette yerleştiremiyordu. O mücadele senelerce devam edip gidiyordu. Şimal Türk'ünün Rus vilayetleri içerisinde sıkışıp kalan küçük grupları, arazinin azlığından çoktan ticarete başlamıştı. Bunlardan mesela: Tambov vilayeti Türkler Türkistan'ı beğenmişler, orada kendilerine pazar bulmuşlar. Pinze[132] vilayeti Türkleri ekseriyet itibarıyla Sibirya'yı, Aksa-yı Şark'ı[133] beğenmişler, orada ticarete başlamışlar. Nijni vilayeti Türkleri de Baltık sahili vilayetlerini, Lehistan'ı kendilerine Pazar edinmişlerdi. Muharebeden evvel, şimdiki müstakil Finlandiya, müstakil Estonya, müstakil Letonya, müstakil Lehistan'ın birçok yerlerinde bu Türklerin kolonileri vardı. Her büyük şehirde mescitli, mektepli küçük bir mahalle teşkilatı mevcuttu. O Türklerin ekserisi Şimal Türk'ünün (Mişer (Mişerler)[134] kabilesine mensupturlar. Ve bu kabiledeki örf ve âdet mucibince bu tüccarlar kadınlarını, çoluk çocuklarını, köylerinde bırakıp ticaret etmek üzere şehirlere gidiyorlar, sonra bir senenin muayyen aylarında köylerine dönüyorlar. Ve bundan dolayı bunların hariçteki kolonileri yarım göçebe bir hâlde bulunuyordu. Nijni vilayetinin Yenipar[135] köyünün tüccarları on dokuzuncu asrın son yarısından beri, Finlandiya'yı kendilerine Pazar

[132] Şimdiki kullanımı Penza.
[133] Uzak Doğu.
[134] Mişerler olarak bilinen Tatar Türkleri.
[135] Yanapar veya Aktok diye bilinir.

edinmişler ve burada ticarete başlamışlardı. Bunlar da uzun soğuk kış günlerinde Finlandiya'nın bir şehrinden bir şehrine, bir pazarından ötekine gidiyor, köyden köye dolaşıyor, ticaret yapıyorlar. İlkbahar geldi mi topladıkları para ve hediyelerle köylerine dönüyorlar, orada bayram yapıyorlar ve kemâl-i refâhla yiyorlar, içiyorlardı. Para bittikten sonra tekrar alıştıkları Finlandiya'ya geliyorlar, yine ticarete başlıyorlardı. Bu ticaret babadan oğula geçiyor ve ticaret onun eline epeyce para bıraktığı hâlde hiçbir esaslı ticarethane vücuda getiremiyordu. Yirminci asrın bidayetlerinde Petersburg'a yeni fikirli müteceddit bir imam tayin edildi. Bu da 1925 senesinde İstanbul'da medfun merhum Lütfü Efendi İshaki idi.

Şimal Türklerinin İlk Müceddidi

Lütfü Efendi yeni usûlde mektep tesis etti. Ve cuma günleri Türkçe hutbe okumaya ve ahaliyi hayat yoluna sevk etmek için dünyevi vaazlar vermeye başladı. Bunun hareketi Petersburg İslam ahalisini terakkiperver ve mutaassıp namlarında ikiye tefrik etti. Finlandiya'da ticarette bulunan Yeniparlılar daima Petersburg'a mal almak için geliyorlar ve Lütfü Efendi İshaki'nin cumalarına, vaazlarına devam ediyorlardı. Bunun neticesi olarak, bu uzak Şimalde yaşayan tüccarlar, müteceddit imamın rehberliğini kabul ediyorlar ve onun bayrağı altında hareket ediyorlardı. Lütfü Efendi senede birkaç defa Finlandiya'da dağınık hâlde yaşayan Türkleri ziyaret ediyor ve onlara talimat veriyordu. Bu adamın birinci nasihati, bu gençlerin ticarete giderken kadınlarını da beraber götürmeleriydi. O, her gördüğü ve tesadüf ettiği Finlandiya tüccarına bunu telkin ediyor, minberden bunu vaaz ediyordu. Finlandiya'nın kadın âlemi bütün Fin milletlerinde olduğu gibi lüzumundan fazla hürriyet içinde yaşar. Ailesi köyünde kalmış, bekâr hayatı geçirmeye mecbur olan Türk tüccarı bu hürriyetten tabii bol bol istifade ediyordu. Bunun neticesi olarak bazen gizli Fin kadınıyla nikâhlar yapılıyor ve bundan dolayı unsur kayboluyordu. Bunun için bu mesele o vaktin millî meselelerinden biriydi.

Millî matbuat da bu tehlikeyi sezmiş ve Lütfü Efendi'ye muavenete başlamıştı. Fakat bu harekâtın muhalifleri çok kuvvetliydi. Evvelâ Mişe[136] kabilesinin ananesi mucibince kadın köyden çıkmıyordu. O, eve merbut kalıyor, evi idare ediyor, çoluk çocuğu terbiye ediyor, onların tahsilini murakabe ediyordu. Bu onun ailevi vazifesiydi. Saniyen, bu kabilede aile teşkilatı, eski Türk ruhunda devam ediyordu. Ailenin büyüğü olan babalar, analar, fâil-i muhtârdılar. Oğulları, gelinleri, uşakları, hizmetçileri evde kalmaya mahkûmdu. Finlandiya

[136] Mişer (Tatar)

tüccarı bin zahmetle kazandığı parasını köyde hiçbir işle meşgul olmayan baba ve annesinin eline vermek mecburiyetinde kalıyordu. Onun haremi yani gelin, bu ihtiyarların keyfine tabi birer hizmetçiydi. Gençliklerinde para kazanan ihtiyarlar, hayatlarının son günlerini oğullarının gönderdiği parayla azami surette yaşamakla geçirmeye çalışıyorlardı. Kendi anladıkları tarzda rahat yaşıyorlar, gelinlere her gün hamam yaktırıyorlar ve iki ihtiyar gençliklerini tahâttur ettirecek ne varsa hepsini yapıyorlardı. Genç gelinin vazifesi daima kayınpederinin ibriğinde ılık su bulundurmak ve kaynanasının bütün tuvaletinin teferruatını hazırlamaktı. Bunun için bu ihtiyarlar gelinlerinin evden gitmelerine katiyen razı olmuyorlardı.

Bunun için burada bir genç tüccarın beraberinde haremini getirmesi, Türkiye'de Abdülhamit devrinde silindir giymekten kolay değildi.

İlk defa olarak Cemal oğullarından İmad Efendi namında bir genç tüccar buna cesaret etti ve babasının, anasının protestolarına rağmen haremini köyden alıp Finlandiya'da aileli bir hayat yaşamaya başladı. Bunun teşebbüsü yalnız kalmadı. Bundan sonra kadınlar köylerinden ayrılmaya, Finlandiya'nın orasında burasında Türk aileleri kurulmaya başladı. Ve Türk tüccarı ancak bundan sonra seyyar ve göçebe vaziyetinden çıktı. Seneler devam ettikçe bu hareket taammüm etti. Kadınlardan sonra çoluk çocuk geliyor. Finlandiya'nın merkezi Helsingfors'ta ticaret merkezi, Tammerfors'ta[137] büyük liman, Åbo'da,[138] Viborg'da küçük küçük mahalle mektepleri teşkil edildi. Orada burada mektepler açılıyor ve böylelikle yeni tüccarlar köylerini, ailelerini unutmadıkları hâlde Finlandiya'ya yerleşip ticaret yapmaya muvaffak oldular. Cihan Muharebesi Finlandiya tüccarlarına gayet geniş fırsatlar verdi. O vakit Finlandiya, Rusya'nın Avrupa'ya doğru açık bırakılan yegâne ticaret yoluydu. Avrupa malı Rusya'ya ve Rus ham eşyasını Avrupa'ya yalnız bu yoldan sevk edebiliyordu. Bu sayede pek çabuk büyük iktisadi kuvvetlere mâlik oldular. Aralarında milyonerler yetişti. Bunun çoğu Petersburg'da, Moskova'da ticarethaneler açtılar. Muazzam evler satın aldılar. Ve ticaretlerinin merkez-i sıkletlerini Rusya'nın merkezlerine naklettiler. Fakat Rusya'daki Bolşevizm bunlara o hareketlerinden ne kadar hatalı olduğunu gösterdi. Milyonlara mâlik olarak Rusya'ya dönen bu tüccarlar Finlandiya'nın istiklalinden sonra bütün zenginliklerini kaybederek muhacir suretiyle tekrar Finlandiya'ya ricat ettiler. Bazıları bıraktıkları küçük dükkânlarda, bazıları yeni baştan ticarete başladılar. Arkalarından aileleri,

[137] Tampere şehri.
[138] Turku şehri.

akrabaları geldi. Ve birkaç sene içinde Finlandiya'ya firar edenlerin miktarı dört yüze, beş yüze kadar çıktı. Bugün Finlandiya Müslümanları veyahut Finlandiya Tatarları dediğimiz grup işte bunlardır. Finlandiya hükûmeti bunlara karşı hayrıhâhâne muamele yapıyor. Onlara bunların boyunduruğu altında yaşayan mahkûm millet olduğunu hissettirmiyor. Bunlar da akıllı tüccar olduklarından yeni vatanlarında nâmuskârâne çalışıyorlar, kaybettikleri iktisadi kuvveti yavaş yavaş yeniden kazanıyorlar.

Finlandiya Türklerinin teşkilatı hakkında gelecek makalede izahat vereceğim.

3.19. FİNLANDİYA'DA BİZİ SEVEN, BİZE YARDIMINI ESİRGEMEYEN KIYMETLİ BİR MİLLETTAŞ GRUBUMUZ VAR[139]

Finlandiya'da Ufaktan Başlayarak Milyoner Olmuş Türkler Nasıl Zengin Olmuşlardır? Finlandiya'nın Her Tarafında Büyük Türk Ticarethaneleri, Zengin Türk Tüccarları Vardır. Bunlar Niçin Türkiye'ye Hicret Etmiyorlar?

Finlandiya Türkleri kocaman Fin memleketinin bütün ticaret merkezlerinde dağınık bir hâlde yaşamaktadırlar. Ta Rus hududundan İsveç hududuna kadar her bir ticaret merkezinde bunlara tesadüf etmek mümkündür. Bunların nispeten toplu olarak yaşadıkları yerler de mevcuttur. Bu noktalar ticareten ehemmiyeti haiz olan büyük şehirlerdedir. Bunlar arasında şâyân-ı dikkat olan mıntıkalar: Helsingfors, Tammerfors, Viborg, Kotka, Åbo, Björneborg[140] şehirleridir.

Finlandiya Türklerinin iktisadi merkezleriyle siyasi, manevi merkezleri maatteessüf ayrı ayrı noktalarda temerküz etmiştir. Siyasi, manevi merkezleri hükûmetin payitahtı olan Helsingfors şehrindedir. Burası bütün Fin Müslümanlarının dinî merkezi olup bütün Finlandiya'nın imamlık vazifesini gören Veli Ahmet Efendi burada bulunur. Bütün Finlandiya Müslümanlarının teşkilatlarının merkezi de buradadır. Fakat iktisadi merkez Tammerfors şehridir. Fin Müslümanlarının büyük tüccarları oraya toplanmış, orada merkez ticarethanelerini kurmuşlardır. Ve bütün iktisadi ve millî teşebbüsler oradan çıkmaktadır. Bu manevi merkezle maddi merkezin ayrı ayrı olması bazen müşkülata sebebiyet veriyor, maneviyatla mücadeleye girişiyor gibi oluyor. Manevi merkezi iktisadi merkeze nakletmek veyahut yeniden kendi başına bir merkez-i manevi yapmak fikirleri meydana atılıyor ve

[139] Ayaz İshaki, "Finlandiya'da Bizi Seven, Bize Yardımını Esirgemeyen Kıymetli Bir Millettaş Grubumuz Var" *Resimli Perşembe,* 138, (12 Ocak 1928),
[140] Pori şehri.

dedikoduya sebep oluyor. Fakat tekrar eski hâlde musâlaha yapılıyor ve böyle senelerce devam edip gidiyor.

Finlandiya'da Büyük Türk Tüccarları

Helsingfors şehri merkez-i hükûmet olduğu hâlde İslam tüccarlarının hangi sebepten dolayı buraya toplanmadıklarını bilmiyorum. Burada büyük tüccarlar yalnız birkaç tanedir. Bunların başlıcaları Ömer Abdurrahim ticarethanesidir. Bu Helsingfors'un en maruf ticarethanesidir. İkinci derece Şark emvaliyle, bilhassa ipekle iş yapan Türkistanlı biradâran Hasan Nazar firmasıdır. Şehrin en faal çarşılarında yerleşen bu mağaza Helsingfors kadınının en sevdiği bir yerdir. Burada halis ipek bulunduğu gibi İstanbul'un şık, zarif kadın terlikleri, Bursa mamulatı da bol bol bulunmaktadır. Bu mağaza şimalin en uzak mıntıkalarında Türk mamulatını teşhir etmektedir. Üçüncü derecede Ali Oğulları Ticarethanesi gelir. Bunlar kürkçüdürler. Taklidi gayrikabil olan Türkistan'ın karakulunu[141] (astraganını) Leipzig vasıtasıyla alarak burada moda meftunlarına satmakta ve epeyce iş görmektedirler. Bunlardan başka Tammerforslu Cemal Oğullarının şubeleri istisna olunursa diğerleri ufak tefek tüccarlardır. Tammerfors'un en büyük tüccarları biradâran Cemal Oğullarıdır. Bunların Tammerfors'ta yirmi beş senelik bir tarihleri vardır. Ticarethaneyi tesis eden büyük biraderleri İmad Efendi'dir. Bugün yalnız Finlandiya'da değil Rusya'da, Leipzig'de, Paris'te, Stockholm'da da tanınan bu tüccar vaktiyle arkasına yüklediği birkaç düzine mendille Finlandiya hududunu geçmiş, beş on liralık sermaye ile geniş Finlandiya toprağında ticarete başlamıştır. Tab'an tüccar olan Şimal Türk'ünün bu oğlu pek çabuk ticaretin esrarını kavramış ve geceyi gündüze katarak çalışa çalışa cüzi bir sermaye biriktirebilmiştir. Başka arkadaşları gibi İmad Efendi bu parayı köyüne gidip yememiş, bilakis ailesini ve biraderlerini Finlandiya'ya celbederek ticaretine daha yeni yeni kuvvetler ilave etmiştir. Böylece senelerce mücadeleden sonra Cemaloğulları Finlandiya'nın tanınmış tüccarları meyanına girebilmiş. Muharebe başlar başlamaz Petersburg'da büyük bir toptancılık ticaret merkezi yaparak biraderleri Ömer Efendi idaresinde oranın toptancı Yahudileriyle rekabet etmeye başlamışlardır. Fakat muharebenin nihayetine doğru Rus parasının mütemadiyen sukutu bütün Rusya Türk tüccarını korkuttuğu gibi bunları da ürkütmüştür. Bunlar da diğer İslam tüccarı gibi paralarını emvâl-i gayrimenkûleye tahvil etmeye başlamışlar, Petersburg'da büyük büyük evler satın almışlar, fabrikaların, bankaların hisselerini elde etmişlerdir. Bolşevizm gelir gelmez bunların bu kadar gayretle biriktirdikleri

[141] Bu bölgede yetişen bir koç türü.

milyonlar hebâen mensûra olup gitmiş, bankalar gasp edilmiş, evler alınmış, mağazalardaki mallar hükûmet tarafından nasyonalize edilmiştir. Bunlar Finlandiya'da bıraktıkları küçük dükkânlarıyla kalmışlar ve bin bela ile hududu geçerek eski sermayelerinin ancak yüzde beşini teşkil eden para ile tekrar ticaretlerine başlamışlardır.

Beş on senelik gayret sayesinde tekrar büyük tüccar zümresine girebilmişlerdir. Bunlar kumaş ticaretinde toptancı oldukları gibi kürk ticaretinden hiçbir Yahudi'nin rekabet edemeyeceği derecede kürkçüdürler. Bunların kürkleri Finlandiya'nın en ücra köşelerine kadar dağılmaktadır. Bunların işlerini idare eden büyükleri İmad Efendi, hiç şüphesiz senenin üçte birini Avrupa'nın muhtelif şehirlerinde mal almakla geçirmekte ve sipariş ajanlığı yapan biraderleri senenin yarısını şimendiferde, vapurda geçirmektedirler. Geçen sene bunların biri yüz elli üç bin kilometre şimendifer seyahati yapmıştır. Demek ki Edirne'den Nusaybin'e kadar olan mesafe dâhilinde yüz yirmi defa sefer etmişti

Evinde Politikacı, İşinde Tüccar

Bir diğer tüccar Zinet Efendi Ahsen'dir. Bu da aynı usûlde ticarete başlamış ve aynı yollarda büyük sermaye biriktirmiş faal bir tüccardır. Bu, İmad Efendi'ye nazaran başkadır. İmad Efendi sakin, sabur olduğu hâlde, Zinet Ahsen Efendi cesur, münakaşacı, münazaracıdır.

İmad Efendi ticaretle uğraşan yorgun dimağını millî musiki ile teskin etmeyi sever. Tukay, Tafkilf, Sakmar şarkılarını ailesine piyanoda çaldırır ve dinler. Ahsen Efendi, ticaret işlerini itmam eder etmez kocaman semaverin başına geçerek çay içe içe İstanbul gazetelerini okumaya başlar. Ailesi erkânından birini Kazım Karabekir Paşa, diğerini Yunus Nadi Bey farz ederek münazaraya başlar. Bazen bir makaleden, bir vakadan müteessir olur. Ve kendisine mahsus bir şive ile İstanbul gazetelerine uzun bir makale gönderir. Bazen muhaceretteki Şimal Türklerine "Times"ın Pazar numarası kadar temdîhli, takdîsli, zemm ü kadhli bir mektup yazar, bazen Türkiye'nin bir millî müessesesine çek gönderir, fakat cevap almadı mı paramı çaldınız diye dehşetli mektuplar gönderir. Ertesi gün yine tüccar, yine iş başında toptancı, perakendeci, kumaşçı, kürkçü, Avrupa'nın büyük ticaret pazarlarına girmeyi sever, işini gayet temiz idare eder.

Üçüncü olarak Zinetullah Vefaoğludur. Bu tamamen üçüncü bir şahsiyet. Bu da beş on liradan başlayarak emval ve emlakinin büyük bir kısmını Bolşevik hareketinde kaybeden büyük mağaza sahibi bir tüccardır.

Finlandiya ticaret âleminde tanınmış, namuslu, işgüzar bir tüccardır. Fakat bunun kıymeti kendisinin alışverişindeki muamelesinin nezaketinde, münasebetinin samimiyetindedir. Güler yüzle, samimi sesle müşterisini teshir edebilir. Bunun mağazası Tammirfors'un müşterilerinin en sevdiği, emniyet ettiği bir yerdir. Büyük aile sahibi olduğundan kendisinin hayatı lezzetini çocuk terbiyesinde bulmuş ve bütün erkek, kız çocuklarını Fin mekteplerinde tahsil ettirmiş ve mükemmel terbiye verebilmiştir. Bunlardan başka namuslu seyyar tüccarlar vardır. Viborg şehri Rusya ile tabii münasebetine devam ettiği vakit büyük bir ticaret merkezi olmuş ve Rusya'ya pek çok Avrupa ve Fin malını gönderebilmiştir. Şimdiki hâlde Finlandiya ile Sovyetler arasında münasebet dostluktan çok uzak olduğundan Rusya ticareti tamamen kapalıdır. Bundan dolayı evvelce şubeleri, mağazaları olan Türk tüccarları burayı bırakmak mecburiyetinde kalmışlardır. Şimdi burada yalnız Biraderân-ı Cemal Oğullarından Ahmet Cemal Efendi, bir de Hasan Bahaeddin Oğulları büyük miktarda ticaret yapabilmektedir.

Bunlar Viborg ve etrafının en büyük tanınmış tüccarları oldukları gibi mağazaları da Viborg şehrinin en sevilmiş, en çok iş gören müessesesidir.

Kotka bir liman şehridir. Buraya yazın bütün dünyadan ecnebi vapurları geliyor ve buraya toplanan ağaç, kereste emvalini ecnebi vapurlarına tahmil ediyorlar. Buranın kereste fabrikalarında birkaç bin amele çalışıyor. Burası da ticaret için faal bir noktadır. Burada bizim tüccarlardan İsmail Efendi Arifullah Oğlu hazır elbise mağazası tesis etmiştir. Nasibullah Oğulları Numan Ömer Efendi Biraderleri de kumaşla, kürkle birkaç mağaza vücuda getirmişlerdir.

Åbo'da Avrupa ile iş gören büyük bir ticari faaliyet başlıyor ve pek çok ecnebi vapuru gelip gidiyor. Bizim tüccarlar burasını da ihmal etmemişlerdir. Burada da ufak ve büyük birkaç mağazaya sahip olmuşlardır.

Björneborg şehrini Biraderân-ı Arifullah Oğulları merkez ittihaz etmişler ve oranın tanınmış tüccarı olmuşlardır.

Bundan başka her büyükçe mıntıkada bizim tüccarlar mağaza ve dükkânlara sahip olmuşlar ve böylece Finlandiya'nın bütün ehemmiyetli noktalarını boş bırakmamışlardır. Bundan dolayı adetleri iki yüz elli üç yüzden fazla olmayan bu tüccarlar gerek Finlandiya'da gerek Rusya'da ve gerek Türkiye'de nam kazanmışlar ve hürmetle yâd edilmeye başlamışlardır.

Fin Türklerinin Millî Müessesesi

Ticaretleri böyle bütün Finlandiya'ya dağıldığı hâlde bir merkez etrafında toplanmış hâldedirler. Bunların bütün dinî, millî işlerini idare eden, hükûmet tarafından tasdik edilen bir müesseseleri mevcuttur. Bu müessesenin merkezi Helsingfors'tur. Gördüğü iş bütün Finlandiya'ya şamildir.

Bu merkezin idaresi için her bir İslam tüccarı ticarethanesinden epeyce bir meblağ vergi vermeye mecbur olduğu gibi her bir aile de ayrı ayrı vergi vermek mecburiyetindedir. Vergilerin hepsi fuzûlî olduğu hâlde bunu herkes seve seve vermekte ve bunlar her sene merkez idareleri için 150 bin Fin markası para toplamaktadırlar. Bayramlarda ve Türk Seyyar Sergisi'nin Finlandiya'yı ziyaretinde Türk sefaretinin Finlandiya'ya gelişinde, Türk futbolcularının Helsingfors'taki müsabakalarında olduğu gibi icabında bütün Türkler her taraftan Helsingfors'a toplanmakta ve burada bir Türk mevcudiyeti gösterebilmektedirler.

Fin Türklerinin En Büyük Dertleri

Finlandiya Türkü'nü en çok meşgul eden mesele çocukların terbiyesi meselesidir. Eski devirlerde bunlar evvelce çoluk çocuğu Kazan, Ufa, Orenburg gibi Şimal Türkü'nün merkezlerine gönderiyor ve çocukların millî inkişafını millî dairede yaptırabiliyorlardı. Şimdi Rusya kapalı olduğu ve bunların ekserisi Rusya'dan kaçak oldukları için bu kapı da onlar için kapanmıştır. Bundan başka İdil boyunda şimdi millî mektep kalmamıştır. Bunun için bunlar az çok toplu olan yerlerde hususi muallimler celbederek mektepler tesis etmektedirler. Bu gibi mektepler daimî olarak Tammirfors'ta, Helsingfors'ta yapılmaktadır. Uzaklarda yaşayan hemcinslerinin çocuklarına millî terbiye vermek için Finlandiya'nın bu iki noktasında yazlık kurslar açmakta ve böylece ana dili, millî tarih, millî edebiyat, dinî dersler öğretmektedirler. Fakat büyük medeniyetli Finlerle beraber yaşadıklarından, bu tahsil çocukların temsil edilmemesini tamamen sigorta eder bir hâlde değildir. Bunun için bunların zihinlerini daima meşgul eden mesele çocukların milliyetlerini muhafaza edip edemeyecekleridir. Ve bu suale bugüne kadar cevap bulamamışlardır. Mademki bu taştan milyonlar kazanan faal tüccarlar için Türkiye ana vatanı olabilecek bir vaziyettedir, mademki Türkiye'nin haricî ve dâhilî ticaretinin inkişafında tecrübeli Türk tüccarlarına bu kadar ihtiyaç vardır, neden buraya gelmiyorlar? Bu sualin cevabını gelecek makaleye bırakacağım.

3.20. AFGAN KRALİÇESİ SÜREYYA HAZRETLERİ MEMLEKETİNDE KADINI NE HÂLDE BULDU NE HÂLE ÇIKARDI?[142]

Kral ve Kraliçe'nin Avrupa seyahati bütün Şark milletlerinin bilhassa Türklerin ehemmiyetini arttırmıştır

Resim Altı Yazı: İşte size Kraliçe Hazretlerinin Afganistan'da yaptıkları büyük inkılabın canlı bir numunesi. Solda gördüğünüz kadın son zamana kadar Afgan kadınlarının kabul ettikleri setir tarzı idi. Kraliçe Süreyya Hazretleri peçeyi kaldırtmış, kendisi bizzat Avrupa tarzında giyinmiştir.

Beş on günden beri memleketimizin aziz misafirleri bulunan Afgan Kral ve Kraliçesi Gazi Hazretlerinin nutuklarında da söylediği gibi, memleketlerinin iki büyük inkılapçısıdırlar. Emânullah Han kendi memleketinde Gazi Hazretlerinin Türkiye'de başlayıp itmamına çalıştıkları büyük işin aynını yapmakla meşguldürler. Gazi, Türklere istiklal temin etti. Emânullah Han da Afganistan'ın ecnebi esaretinden kurtularak müstakil bir devlet hâline gelmesini temin eden ilk Afgan hükümdarıdır. Gazi, istiklalden sonra teceddüt ve terakki mücadelesine girişmiş ve Türkiye'yi Avrupa milletleri zümresine ithal için her türlü teceddüdü yapmaktan çekinmemiştir. Emânullah Han Hazretleri de memleketinde bütün yeniliklerin, teceddüt ve terakkinin yegâne amilidirler. Kraliçe Hazretleri de teceddüt ve terakki mücadelesinde zevçlerine yardım etmektedirler. Süreyya Hanım Hazretleri Afganistan'da kadının içtimai mevkiini yükseltmek için bilfiil mücadele eden bir kraliçedir. Bu sayfada gördüğünüz resim Kraliçe Süreyya Hazretlerinin kadını nasıl bir mevkide bulduğunu ve onu nasıl bir mevkiye çıkarmaya çalıştığını gösteren canlı bir misaldir.

Kral ve Kraliçe Hazretlerinin Avrupa seyahatleri yalnız Afganistan'ın değil bütün Şark'ın, fakat bilhassa Türklüğün de Avrupa nazarında kıymet ve itibarını yükselten bir amil olmuştur. Bu itibar ile Ayaz İshaki Bey'in Varşova'dan bize gönderdiği mektup çok şâyân-ı dikkattir:

Varşova - Afgan padişahının Avrupa'yı ziyaretinin tesiratı daha zail olmadı. Avrupa efkâr-ı umûmiyesi ve Avrupa matbuatı hâlâ büyük vakanın tesiri altındadır.

Bu seyahat Afganistan için de büyük faydalar temin etti. Gazeteler günlerce Afganistan hakkında yazıp durdu. Bu seyahat senesi hakikaten Afganistan'ı tanıtma ve

[142] Ayaz İshaki, "Afgan Kraliçesi Süreyya Hazretleri Memleketinde Kadını Ne Hâlde Buldu Ne Hâle Çıkardı?" *Resimli Perşembe,* 158, (31 Mayıs 1928),

Afganistan hakkında propaganda yapma senesi oldu. Bu propaganda gayet dostane bir tarzda, bedava yapıldı ve Afganistan'ın sıklet-i siyâsiyesinin yükselmesine büyük hizmet etti. Eğer Afganistan kendi memleketi hakkında bu propagandayı kendisi yapmak isteseydi milyonlarca lira sarfına mecbur olacak ve şüphesiz bu kadar fayda temin etmeyecekti. Afganistan padişahının bu seyahati umumen Şark âleminin sıklet-i izâfiyesini yükseltti.

Hususen Türk âlemini, Türk medeniyetini ve Türk lisanının mevkisini gayet yukarıya çıkardı. Padişah Hazretleri mükemmel Türkçe konuşuyor. Maiyet-i şahanenin ekseriyet-i azîmesi de Türkçe konuşuyor. Maiyet-i şahanede birkaç büyük Türk memuru bulunuyor. Padişah sarahaten Türkleri sevdiğini, Türk işleriyle alakadar olduğunu izhar ediyor. Bunun için burada yaşayan Türk mültecileri bu dost padişaha karşı ne kadar hürmet etseler az ve ne kadar olsa kâfi olmadığını hissettiklerinden Afganistan için Lehistan'da ve başka memleketlerde propagandada ellerinden geleni dirig etmemektedirler. Ve iki millet arasında teessüs edecek dostluğun berdevam olması için dört elle çalıştılar.

Afganistan'ın Lehistan'a seyahati, Lehistan'ın yerli İslamlarının vaziyetinde büyük tesir yaptı. Bu garip tarihli küçük Türk kitlesinin mevkii Lehistan'da gayet yüksektir. Bugünkü günde 19 mahalle hesap edilen nüfus miktarı yirmi, yirmi beş bindir. Lisanlarını kaybeden bu Türkler Kurûn-ı vustâ'nın Türk kahraman şövalyelerinin evlatlarıdırlar. Bunların bir kısmı Timurlenk ile Kıpçak Padişahı Toktamış Han'ın muharebeleri neticelerinde [14. asrın nihayetinde] Toktamış ile Litvanya'ya iltica eden muhacirlerdir. Diğer kısmı Leh tarihinde maruf 140 senesindeki Leh-Alman muharebesinde Lehlilere yardıma gelen kırk bin süvarili Togan Mirza'nın askerlerinin bakâyâsıdır. Bu muharebede mağlup vaziyetteki Lehlilere Togan Mirza'nın Türk askeri büyük galibiyet kazandırmış ve Alman hücumunu kökünden söküp atmıştır. Bunun için o vakitte bir idareye tabi olan Leh Litvanya Kralı bunların zabitanına zadegânlık bahşetmiş ve arazi vermiş, neferlerine de kâfi derecede arazi ve imtiyaz vererek memlekette yerleşmelerine sarf-ı gayret etmiştir. Bunların evlatları ekseriya bekâr geldiklerinden yerli Leh Litvanyalı kadınlarla evlenerek lisanlarını kaybetmişler ve Lehlilerle ihtilat ederek unsurlarını azaltmışlardır. Şimdiki günde bunların oturduğu Vilna (Vilnius), Minsk, Kaunas dipnotu eklevilayetleri üç devlet meyanında taksim edildiğinden bu küçük Türk grubu daha küçülmüştür. Lehistan hükûmeti sadakatlerine mükâfaten bunlara tam bir dinî muhtariyet vermiş ve bunların dinî ihtiyaçlarına hazineden yardım etmiştir. Bundan iki sene mukaddem bunların dinî teşkilatına muavenetle bir dinî

idare vücuda getirerek bunun riyasetine de Berlin Darülfünunu'nun Şark şubesini itmam etmiş Doktor Yakup Efendi Szynkiewicz'i intihap etmişlerdir.

Afgan padişahının kabul programlarında hükûmet bu İslamlara büyük bir mevki vermiş, İslam müftüsüne bütün ziyafetlerde nazırlar derecesinde mümtaz bir hürmet göstermiştir. Ve Reisicumhur, Padişah Hazretlerine İslam müftüsünü takdim etmiştir.

Belediyedeki ziyafette padişaha karşı yalnız iki şahsiyet söz söyleyebilmiştir: Bunların biri İslam müftüsü Yakup Efendi Szynkiewicz'ti. Bunun için bu İslam ahalisi Afgan Padişahının ziyaretinden memnun oldular."

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. AYAZ İSHAKİ'NİN *RESİMLİ PERŞEMBE* DERGİSİNDEKİ GEZİ YAZILARININ ANALİZİ

4.1. AYAZ İSHAKİ'NİN JAPONYA GEZİLERİNİN YAZILARININ ANALİZİ

Ayaz İshaki'nin 1927 yılında *Resimli Perşembe* dergisinde yayımlanan "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim?" başlıklı yazı dizisi tespit edebildiğimiz kadarıyla 13 sayı devam etmiştir. Devamında gelen Afganistan, Lehistan, Litvanya, Estonya ve Finlandiya gibi ülkeler hakkındaki yazıları da gezi-hatırat türü olarak kabul edilir. Yazı dizisinin son

halkasında (Finlandiya) İshaki, izlenimlerini sürdürmeye niyetli olduğunu ifade etmiştir. Ancak yapılan kapsamlı taramalara rağmen bu devam yazılarına ulaşılamamıştır. 1927 yılı içerisinde bir süre Türkiye'den ayrılmak zorunda kalması ya da bilinmeyen başka nedenlerden dolayı, yazı dizisinin tefrikası yarım kalmıştır.

Bu çalışma, Ayaz İshaki'nin gezi yazısı türüne dâhil edilebilecek metinlerinde yalnızca şehirler ve toplumlar üzerine sunduğu betimlemeleri değil, aynı zamanda medeniyet algısını, kadın ve mimari üzerine yaptığı gözlemleri, modernleşme yorumlarını ve Türkiye ile ilgili mukayeselerini de incelemiştir. Çalışmanın asıl hedefi ise, 20. yüzyıl başlarında bir Türk entelektüelinin dünya karşısındaki konumlanışını, duygu ve düşünce dünyasını bu yazılar aracılığıyla ortaya koymaktır.

Resimli Perşembe dergisi, ilk sayısını 28 Mayıs 1925 tarihinde, son sayısını ise 14 Mart 1929 tarihinde çıkarmıştır. Her hafta perşembe günleri yayımlanmış ve yaklaşık dört sene yayın hayatını sürdürmüştür. Ayaz İshaki'nin gezi yazılarının dergide yayımlanacağı haberi 19 Mayıs 1927 tarihinde okuyuculara duyurulmuştur. 26 Mayıs 1927'de ise seyahat yazıları yayımlanmaya başlamıştır.[143]

"Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim?" başlığıyla, 26 Mayıs 1927 tarihli 105. sayı ile başlayan ve kesintisiz 13 hafta boyunca, 18 Ağustos 1927'de çıkan 117. sayıya kadar süren bu yazılarda İshaki, Japonya'nın sosyal yaşamını, kadının toplumdaki konumunu, şehircilik anlayışını, bürokratik yapısını, mimarisini, günlük yaşantısını ve modernleşme sürecini detaylı bir şekilde aktarmıştır. Bu yazılar, 20. yüzyıldaki bir Türk münevverinin dış dünyayı, toplumu ve moderniteyi algılayışını bu algı üzerinden kendi ülkesini ve toplumunu nasıl konumlandırdığını görmek bakımından önemli ipuçları barındırmıştır. Ayaz İshaki'nin *Resimli Perşembe*'de yayımlanan yazıları yalnızca Japonya'yla sınırlı kalmamış, Estonya, Litvanya, Lehistan, Finlandiya ve Afganistan gibi farklı coğrafyalar üzerine izlenimlerini de içermiştir.

Ayaz İshaki'nin *Resimli Perşembe* dergisinde yayımlanan ilk gezi yazısı, "Rusya'dan Kaçarak Çin ve Japonya'da Aylarca Dolaşan Bir Muharrir Gördüklerini Anlatıyor" başlığıyla yayımlanmıştır. Bu yazıda Kore izlenimlerini de kaleme almıştır. Mecmua okuyuculara, bu yazı dizisinin neden takip edilmesi gerektiğine dair bir ön bilgi vermiştir.

---

[143] B. Çeri, "Ayaz İshaki'nin Osmanlıca Süreli Yayınlarda Kalmış Japonya ile İlgili Seyahat Yazıları," *Türkiye'de Japonya Çalışmaları II*, ed. Selçuk Esenbel ve Erdal Küçükyalçın (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015), 420

Şimal Türklerinin kıymetli muharriri Ayaz İshaki Bey bu nüshadan itibaren gazetemize Japonya ve Çin'deki seyahat hatıralarını neşre başlamıştır. Ayaz İshaki Bey, takdime ihtiyaç göstermeyecek kadar Türk âlemince tanınmış bir muharrirdir. Bolşevik hükûmetinin tesisinden sonra bütün Tatar mütefekkirleri gibi o da vatanını terk edip hicrete mecbur olmuş, Çin ve Japonya tarikiyle dünyayı dolaşarak nihayet memleketimize gelmiştir. Bir Tatar muharririnin Japonya'da gördükleri hepimiz için faydalı ve meraklı malumatı cami olacak kadar zengindir. Bu hatırat, Aksa-yı Şark'ın cihanı meşgul etmesi cihetiyle ayrıca alakayı haizdir. Çin ve Japon işlerini anlamak bakımından da kıymeti vardır. Karilerimize bu hatıratı dikkatle takip etmelerini tavsiye ederiz.[144]

Yazı dizisinin ilk halkası olan Kore izlenimleri, yalnızca coğrafi bir başlangıç olmamış, aynı zamanda Ayaz İshaki'nin zihinsel dünyasına, kültürel kıyaslamalarına ve medeniyet tasavvuruna dair ipuçlarını da barındırmıştır. Bu yazıda, geleneksel yaşam formlarının modernleşmeyle olan ilişkisi, şehir yapıları, kıyafetler, mimari ve toplumsal roller üzerinden anlamlandırılmaya çalışılırken, satır aralarında hem şaşkınlık hem de karşılaştırmalı düşünce kendini güçlü biçimde hissettirmiştir.

İshaki'nin bu yazı dizisinden 1919 yılında bölgede olduğunu anlıyoruz. Bolşevik zulmünün iyice artmasından ötürü Avrupa'ya gitmesi gerektiğinin farkına varmış ve diasporadaki toplumu örgütleme mücadelesini bu şekilde vermesi gerektiğini düşünmüştür. O devirlerde Avrupa'ya gitmenin yolu da bu bölgelerden geçiyordu. Vize işlemlerinin bitmesini beklerken, bir taraftan da bu hatıraları yazmış, gezdiği bölgeler hakkında günümüze de ışık tutan notlar almıştır.

İshaki Kore'ye ilk adım attığında dikkatini çeken ilk şey, insanların tamamına yakınının beyaz elbiseler içinde olmasıydı. Biraz soruşturduğunda bunun ölen imparator Gojong'un yasını tutmak için olduğunu öğrendi. Kore İmparatoru Gojong (1852–1919), Joseon Hanedanı'nın son kralıydı. Ülkesini modernleştirmek için büyük çaba harcamış, ancak Japonya'nın giderek artan baskısı nedeniyle tam olarak başarılı olamamıştı. Kore halkı, 1919'daki ölümünün doğal bir şekilde gerçekleştiğine hiçbir zaman inanmamış, Japonlar tarafından zehirlendiğine kesin gözüyle bakmış ve bu nedenle aylarca yas tutmuştu.[145] İshaki, Nisan ayında Kore'ye geldiğinde, insanların bu şekilde beyaz giyiyor

[144] Ayaz İshaki, "Japonya," *Resimli Perşembe*, 104 (19 Mayıs 1927). 7.

[145]Vikipedi, "*Gojong*," son güncelleme: 10 Temmuz 2025, https://tr.wikipedia.org/wiki/Gojong (erişim: 16 Ağustos 2025).

olması, yalnızca bir yas ifadesi değil, aynı zamanda siyasi bir direnişin sembolü niteliği de taşıyordu. İshaki'nin Çar'ın ölümü karşısında kendi toplumunun verdiği tepkiyle bu manzarayı kıyaslaması, ona iki toplum arasındaki kültürel farkı düşündürtmüştür. Bu durum, yazı dizisi boyunca yapacağı medeniyet kıyaslamasının ilk adımı olmuştur.

İki toplum arasındaki kültür ve medeniyet farkıyla ilgili tespitlerine, Kore'de karşılaştığı rikşaları anlatırken de devam eder. Korelilerin ve Avrupalıların bir yerden bir yere giderken insan onuruna yakışmayan bu taşıma aracını tercih ettiklerini, ancak daha ucuz ve kullanışlı olmasına rağmen aldığı terbiye gereği kendilerinin bunu kullanmadıklarını belirtir.[146]

14 Nisan günü nihayet kendilerini Japonya'ya götürecek vapura binerler. Ancak Japonya'da pasaport görevlilerinin yaptığı muameleler akıl alır gibi değildir. Japonya'ya giriş sürecinde karşılaşılan bürokratik işlemler, can bezdirici seviyededir. Bu durum İshaki'ye göre "psikolojik bir tuzak" gibiydi. Özellikle Yahudi ve Rus yolculara yönelik yoğun sorgulamaların, Japonların Bolşevik Devrimi'nin bu insanlar vasıtasıyla kendi ülkelerine yayılabileceği endişesinden kaynaklanmış olabileceğini düşünür.[147]

Gerçekten de 1917'deki Bolşevik Devrimi sonrasında yalnızca Avrupa'da değil, Asya'da da "kızıl tehlike" büyük bir korku yaratmış, Japonya'nın 1918-1922 yılları arasındaki Sibirya Müdahalesi de bu kaygının bir göstergesi olmuştur. Dolayısıyla Japon yetkililerin bu yolculara karşı sert tutumları, dönemin uluslararası siyasal atmosferinin ve devrim korkusunun doğrudan bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.[148]

İshaki'nin Japonya ile ilgili gözlemlerinin merkezinde, toplumun neredeyse her alanına sirayet eden bir temizlik anlayışı vardı. Bu vurgu tesadüfi değildir. Zira 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında temizlik, yalnızca bireysel hijyenin değil, aynı zamanda modernleşmenin ve medeniyet idealinin de sembollerinden biri hâline gelmiştir.

> *Sabah erken, vapurumuz Japonya'nın Kore Şibh-i cezirесine en yakın mıntıkası olan Sisinasaki Limanına dahil oldu. Burada gümrük ve pasaport muamelesinden sonra Tokyo'ya hareket etmek üzere trene bindik. Hava burada tamamıyla ilkbahar; meyve bahçeleri, tarlalar, bostanlar yeşillik içinde, portakallar, mandalinalar daha ağaçlarında. Tabiat fevkalade zengin; her taraf bahçe, her taraf çiçek… Burada bizi*

[146] Ayaz İshaki, "Japonya," 7.
[147] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim?" *Resimli Perşembe*, 105 (26 Mayıs 1927), 7.
[148] Vikipedi, "*Sibirya Müdahalesi*", son güncelleme: 17 Ağustos 2024, (erişim: 16 Ağustos 2025), https://tr.wikipedia.org/wiki/Sibirya_Müdahalesi

hayrette bırakan şey temizliktir. Trenin vagonları, bugün fabrikadan çıkmış gibi tertemiz. Yollar, bugüne mahsus bizim için yapılmış gibi yepyeni.[149]

Yazar yolların ve sokakların temiz olmasının yanı sıra insanların temizliğine de dikkat çekmektedir. Temizliğin toplumun her katmanına sirayet eden bir özellik olduğundan bahsetmektedir.

Trendeki yolcu Japonlar gayet nazik, gayet temiz. Erkeği, kadını hepsi kendi millî elbiselerinde. Hepsinin de başları açık; hemen hiç kimsenin başında serpuş yok. Bütün trende Avrupa elbisesinde bir yolcuya tesadüf etmedik. Yalnız memurlar Avrupavârî giyinmişler. Kadınların üstlerinde, önü açık bir entari; ayaklarında, bembeyaz çoraplarla süslü püslü ağaç takunya var.[150]

Ayaz İshaki, temizlik meselesine o kadar çok değinmiştir ki, mektepleri, tiyatroları, sokakları, restoranları, evleri, mabetleri, insanların kılık kıyafetlerini ve hatta mezarlıkları bile anlatırken ilk işaret ettiği husus, buraların temizliği ve düzeni olmuştur. Örneğin Japon mekteplerinin dershanelerinin temizliğinden bahsederken, çocukların ders aralarında bile ayakkabılarını silerek sınıfa girdiklerini belirtmiştir.[151] İshaki, tiyatro salonlarının pırıl pırıl merdivenleri ve koltuklarını tasvir ederken, temizlik ile medeniyetin bir arada yürüdüğünü vurgulamıştır. Ona göre tiyatroya girerken ayakkabıların çıkarılması ve seyircilerin hasır serili tertemiz bir koridordan geçerek salona girmesi, Japonların temizlik anlayışının her alana sirayet eden kurumsal bir düzene dönüştüğünün göstergesi olmuştur.[152]

Japonların mezarlıklarının da tam bir nizam ve intizam içinde olduğunu, bunların âdeta çiçek bahçesi gibi olmasının, Japonlar için ölümün bir yok oluş olmayıp, bir bedenden diğerine intikal olarak algılanmasından kaynaklandığını söyler.[153] Ayaz İshaki, temizlik meselesiyle modernleşmeyi pek çok yerde yan yana kullanmış, bu iki kavram arasında doğrudan bir korelasyon kurmuştur. "*Bunların mezarlıklarında bizde olduğu gibi yıkılmış taşlar, harap hâle gelmiş duvarlar katiyen yoktur*."[154]

---

[149] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? -1," 1–2.
[150] ???
[151] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? -9," *Resimli Perşembe*, 113 (21 Temmuz 1927), 7.
[152] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? (3)," *Resimli Perşembe*, 107 (9 Haziran 1927), 7.
[153] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? 13," *Resimli Perşembe*, 117 (18 Ağustos 1927), 7.
[154] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? 13," *Resimli Perşembe*, 117 (18 Ağustos 1927), 7.

İshaki'ye göre halkın temizlik ve hijyen kurallarına bu denli riayet etmesinin temel nedenlerinden biri, 1860'lı yıllarda gerçekleşen Meiji Restorasyonu ile başlatılan kapsamlı reformlardır. Japonlar bu devrimle, sosyal hayattan siyasi hayata, kamusal alandan özel alana, askerî alandan hukuki alana kadar hemen hemen her şeyi dönüştürmüştür. Toplumun her kesimini etkileyen bu reformlar arasında temizlik ve hijyen meselesi en önemli yeri tutmuştur. Zamanla bu uygulamalar halk tarafından iyice kabul görmüş ve içselleştirilmiştir. Başta kanunî bir düzenleme olarak ortaya çıkan bu temizlik anlayışı, zamanla toplumsal bir norma dönüşmüştür.

> *Amerika ve İngiltere mekteplerinde teknik tahsil eden gençler, altmışıncı senelerde dînî hükûmete karşı ihtilal yapmış, o devrin veliahdını kaçırarak hükûmeti din erbâbının elinden kurtarmak için payitahtı Tokyo'ya nakletmişler. Lâik hükûmet idareyi alır almaz büyük bir millî program tespit etmiş; milletin harsı, medenî terbiyesi, askeri, siyasî ve iktisadî ıslahatıyla birlikte halkın sıhhati ve temizliği de mühim yer tutmuş. Tatbikat olarak şehirler sıhhî dairelere ayrılmış; her daire haftanın belirli gününde evleri, avluları ve sokakları temizlemeyi mecburî vazife addetmiş. Zabıta da her gün bu dairelerde evleri ve sokakları yıkatıp temizletmiş. Bu kanunun üzerinden elli sene geçmiş, hükmü kaybolmuşsa da Japon kadını onu âdet edinmiş. Bunun için yaş sokaklarda gezdiğinizde mahallelerin ve evlerin yıkandığına, temizlendiğine şahit olursunuz.*[155]

Meiji Restorasyonu (1868), Japonya'nın yalnızca siyasi ve ekonomik kurumlarını değil, gündelik yaşamın en sıradan pratiklerini de dönüştüren bir dönüm noktası olmuştur. Tokugawa döneminin yalıtım siyasetinin ardından 1854'te Matthew Perry'nin Japonya'yı dışa açmaya zorlaması, Batı ile temasların hızla artmasına yol açmıştır. Bu süreçte gerçekleştirilen reformlar, devlet kurumlarının yeniden düzenlenmesinin yanı sıra toplumun gündelik alışkanlıklarını da disipline etmeyi hedeflemiştir.[156]

Bu noktada, Norbert Elias'ın modern toplumlarda bedensel pratiklerin giderek daha ince kurallarla düzenlenip içselleştirildiğini vurgulayan yaklaşımı açıklayıcıdır. Japon halkının temizlik alışkanlıklarını bu denli içselleştirmesi, Elias'ın Uygarlık Süreci tezleriyle

---

[155] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? -2," *Resimli Perşembe*, 106 (2 Haziran 1927), 7.

[156] Emir, Karakaya, "*Japon Modernleşmesinin Kısa Tarihi*,"2015, https://www.academia.edu/13003172/Japon_Modernleşmesinin_Kısa_Tarihi (erişim: 16 Ağustos 2025).

birebir örtüşmektedir.[157] Michel Foucault'nun biyopolitika kavramı da bu dönüşümün bir diğer boyutunu açıklamaktadır. Devlet, bedenleri ve yaşam alanlarını düzenleyerek sağlıklı, üretken ve disiplinli bir nüfus yaratmayı amaçlamaktadır. Temizlik ve hijyen, bu biyopolitik düzenlemenin görünür araçlarından biri olmaktadır.[158] Benzer biçimde Georges Vigarello da hijyenin yalnızca hastalık önleme amacı taşımadığını, aynı zamanda bireyin ahlaki ve toplumsal kimliğini şekillendirdiğini belirtmiştir. İshaki'nin yazılarında temizlik vurgusu, o günün dünyasında modernleşmenin, ulus inşasının ve medeniyet tahayyülünün çok katmanlı bir parçası olarak görülmektedir.

Öte yandan temizlik vurgusu, İshaki'nin Japonya gözlemlerine has bir durum olmayıp, geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi seyahat literatürünün ortak paydası olmuştur. Dönemin gezginleri için, gittikleri ülkelerdeki "hijyen ve düzen", sadece fiziksel bir durum değil, kendi toplumları ile "öteki" arasında bir mukayese imkânı sunan temel bir medeniyet ölçütü olarak görülmektedir. Dolayısıyla İshaki'nin Japonya'daki temizlik konulu tespitleri, basit bir seyahat notu olmanın ötesinde, dönemin aydınlarının zihnindeki "medeniyet" algısını hijyen üzerinden okuma pratiğinin somut bir tezahürü olmuştur.[159]

Ayaz İshaki'nin gezi yazılarında, temizlik meselesi kadar öne çıkan bir diğer konu da "kadın" meselesi olmuştur. Kadın, yalnızca bireysel gözlemlerinin bir nesnesi değil, aynı zamanda modernleşme ideallerinin, medeniyet söyleminin ve toplumsal düzen tahayyülünün merkezinde yer alan ana aktörlerden biri olmuştur. 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında Osmanlı Türk aydınlarının Doğu–Batı karşılaştırmalarını en yoğun biçimde kadınlar üzerinden gerçekleştirdiği görülmektedir. Bu bağlamda, İshaki'nin farklı coğrafyalarda kadınlara dair gözlemleri hem bir karşılaştırma pratiği hem de modernleşmeye yüklenen ahlaki anlamların bir yansıması olmuştur.

> *Kadınların elbiseleri, bizim memleketteki Kırgız kadınınınkine çok benziyor. Hepsinin başında bir takke ve ucunda süslü püskül var. Bazıları, İdil sahilinde olduğu gibi yeşil çapanla başlarını örtmüş. Uzaktan seyredince, bundan yirmi otuz sene evvelki Kazan kadınlarının elbiseleri hatırlanıyor. Yalnız bunlarda İslamiyet'in "setr-i avret" fikri*

[157] Fuat Man, "İnsan Kaynakları Yönetimi Araştırmaları İçin Sosyal Teorinin Sunduğu Olanaklar: Norbert Elias ve "Uygarlık Süreci"", *Çalışma ve Toplum*, 3/82 (2024),
[158] Murat Arpacı, "Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus", 3 (2016), 85
[159] Mustafa Serdar Palabıyık, Travel, Civlization And The East: Ottoman Travellers' Perceptıon Of 'The East' In The Late Ottoman Empire, *Middle Eastern Studies*, 52/4 (2016), 405

yok. Kadınların ekserisinin memeleri açık. Eski devirlerde burada hicap da varmış; fakat şimdi zaman bozulmuş, hicap kalkmış, dediler.[160]

Ayaz İshaki, o dönemin aydınlarının çoğunluğunun yaptığı gibi, yazılarında kadınların en çok giyim kuşamı hakkında yaptığı gözlemlere yer vermiş ve kendi kadınlarıyla kurduğu benzerliğe rağmen "setr-i avretin" terk edilmiş olmasına vurgu yapmıştır. Batılı kadının giyim kuşamda örtünme sınırıyla Japon kadınının tesettür anlayışını kıyaslamıştır. Japonların her alanda modernleşmelerine rağmen geleneksel kıyafetlerini koruyor olmalarından takdirle bahsetmiştir. Avrupa'da ayıp sayılan bölgelerin burada ayıp olmamasını, iki toplum arasındaki ahlaki normların farklılığına dayandırmıştır.[161]

Trendeki Japon yolcular gayet nazik ve temiz. Erkeği kadını millî elbiselerinde, başları açık; serpuş yok. Trende Avrupa elbisesinde bir yolcu görmedik, yalnız memurlar Avrupavârî giyinmiş. Kadınların üstlerinde önü açık bir entari, ayaklarında bembeyaz çoraplarla süslü ağaç takunya var. Gezdiklerinde bacakları tamamen açılıyor; Avrupa'da kapanması lâzım gelen yerler meydanda kalıyor. Yenlerinin altı açık olduğundan çocuklarına meme veriyorlar. En süslü yerleri kuşaklarıdır; her Japon kadını belden yukarıya geniş bir ipek kuşak bağlar. Uzunluğu zenginliğe göre değişir, beş on defa sarılıp arkadan süslü bir şekilde bağlanır ve göğsü kapatır. Bu, kendilerine göre bir nevi tesettürdür; göğsü açmak laubalilik sayılır. Japon kadının en dikkat ettiği ise saçıdır, tuvaletidir.

Japon kadınlarının saç tuvaletine bu kadar saat ayırması ve aynı şekilde bozulmaması için harcadığı çaba, Japon toplumunun genlerine işlemiş düzen, intizam ve temizlik anlayışının derecesini göstermesi bakımından değerli olmuştur. Bu insanların kendi bedenleri için gösterdikleri özeni, hayatın her alanına yansıttıklarını söylemektedir.

Ön koyu kara, biraz sert saçı daima gayet muntazam ve hususi bir tarzda taranır, başının tepesine doğru toplanır. Onlarda saç toplamak büyük bir sanattır. Bir kadının saçını yapmak için berberler asgarî altı saat vakit sarf ederler. Ve her bir saçı ayrı ayrı birleştiriyorlar. Bunun için Japon kadını akşamları yatağa girdiği vakit saçı çözmez, başını kat'iyen yatağa dokundurmaz. Fakat boynuna mahsus yapılmış ayaklı bir kalıba sokar ve başı yere dokunmadan uyur.

[160] Ayaz İshaki, "Rusya'dan Kaçarak Çin ve Japonya'da Aylarca Dolaşan Bir Muharrir Gördüklerini Anlatıyor," *Resimli Perşembe*, 104 (19 Mayıs 1927), 7.
[161] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 1," *Resimli Perşembe*, 105 (26 Mayıs 1927).

Japonya'da beyaz ten, yüzyıllar öncesine dayanan geleneksel güzellik anlayışının temel bir unsuru olmuştur. Özellikle Heian Dönemi'nden (794–1185) itibaren beyaz tenli olmak, aristokrat sınıfa ait olmanın, asaletin ve zarafetin göstergesi sayılmıştır. Bu dönem kadınları, yüzlerini ve boyunlarını beyaz pirinç tozuyla pudralayarak ağartmışlardır. Hatta bu estetik anlayış o kadar yerleşik hâle gelmiştir ki, dişlerin siyaha boyanması (ohaguro) gibi başka kültürel pratiklerle tamamlanmıştır. "Beyaz tenli olmak", Japon toplumunda yüzyıllar boyunca yüksek sınıfa ait olmanın ve şehirli olmanın göstergesi olarak içselleştirilmiştir.[162]

> *Japon kadının ikinci dikkat ettiği şey yüzünün ve boynunun beyazlığıdır. Malûm olduğu üzere Japonlar sarı ırktandır ve tenleri sarımtıraktır. Japon kadını tabiatın bu oyunundan memnun olmayıp bunu tamirle meşguldür; bunun çaresi pudradır. Bu sebeple Japonya'da pudra çok sürülen ve terakki eden bir şeydir. Yeni pudra keşfeden bir Japon çabuk milyoner olmuş. Fakat Japon kadının pudra kullanmada kendine göre bir usulü vardır: Badana yapar gibi suda ezilmiş pudrayı yüzüne, boynuna ve açık yerlerine sürer, bembeyaz olur. Ancak sıcakta terleyince bu badana bozulup onu gülünç bir hâle sokar.*[163]

Kadınların giyim, kuşam ve dış görünümlerine takıntı derecesinde dikkat etmelerinin temellerinde, daha önce de bahsettiğimiz üzere, uygar bir toplum olabilmek amacıyla restorasyon döneminde devlet tarafından getirilen temizlik, düzen ve hijyenle ilgili katı kuralların zamanla halk tarafından içselleştirilmiş olması yatmaktadır.[164]

Ayaz İshaki, Japon kadınlarını sıklıkla dış görünümleri üzerinden betimleyerek, onların estetik yönlerine kıyafetlerinden saç yapımlarına, kılık kıyafetlerine, pudra kullanımlarına kadar dikkat çekmiştir. Bu denli süslü püslü ve açık giyinen Japon kadınlarının, "mukaddes" kabul edilen çocukların eğitimi ve terbiyesi için tüm hayatlarını feda etmelerinin oluşturduğu zıtlığa dikkat çeken İshaki, toplumun ve sistemin bütünüyle bu çocukların eğitimi için seferber edildiğinden bahsetmiştir.

> *Güya şu çıplak, uzun entarili, takunyalı bütün Japonlar ve renkli elbiseli, geniş kuşaklı, süslü püslü Japon kadınları yalnız şu çocukları okutmak, terbiye etmek için yaşıyorlar.*

---

[162] Yaren Sarıkaya - Gökhan Evecen, "Kaguyahime No Monogatari Anime Filmi Üzerinden Japon Heian Dönemi Toplumsal Cinsiyete Bakış", *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 7/2 (2024), 780

[163] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? -1," *Resimli Perşembe*, 105, (26 Mayıs 1927),7

[164] Fuat Man, a.g.m., 832.

Güya şu her dakikada hareket eden elektrik trenleri, haddi hesabı olmayan kara gözlü, kara saçlı, sarı tenli çoluk çocuğu yedirmek, içirmek, giydirmek için koşuyorlar.[165]

Ayaz İshaki'nin bu gözlemleri, dönemin Osmanlı-Türk aydınlarının kadına bakışını da yansıtmıştır: Makbul kadın, iyi eğitim almış, terbiye görmüş, modern dünyayı tanıyan, fakat tüm bu birikimi iyi bir eş ve iyi bir anne olmak üzere kullanan kadın olarak tasavvur edilmiştir. Kocasının mutlu olması, toplumun ilerlemesi anlamına geldiğinden, kadının kamusal alana katılımı bireysel özgürlük ya da kariyer amacıyla değil, aile kurumu ve millî kalkınma ideali çerçevesinde anlam kazanmıştır. Bu bağlamda Japon kadını, İshaki'nin tahayyül ettiği modern-mütedeyyin kadın modelinin bir temsili olmuştur. Hem güzel hem terbiyeli hem süslü hem görev bilincine sahip, annelik rolünü millî bir sorumluluk gibi üstlenen bir figür.

Kamusal alanda bu kadar görünür olan, kılığında kıyafetinde son derece rahat davranan ve çocukların terbiyesinde etkili bir konuma sahip Japon kadınının, tiyatroda oyun sergilenirken kadın ve erkek olarak ayrıştırılması yazara oldukça çelişkili görünmüştür.

O gün oynanan oyun tarihi bir dramdı ve konusu ferdin terbiyesiyle ilgiliydi. Japonya'da erkek ve kadın oyuncular sahnede birlikte rol almıyor; her birinin ayrı tiyatro toplulukları var. Erkek grubu sahne aldığında tüm kadın rollerini erkekler, kadın grubu çıktığında ise tüm erkek rollerini kadınlar oynarmış. Bu iki topluluk da rekabet hâlindeymiş. Kadının toplumda bu kadar hür olduğu bir ülkede sahnedeki bu ayrım bize garip ve mantıksız geldi. Milletlerin telakkilerindeki farklılıklar böylece bir kez daha anlaşıldı.

Ayaz İshaki, Japon tüccarlar tarafından götürüldüğü restoranda yemeklerden ziyade, onlara hizmet eden, şarkı söyleyen ve dans eden geyşalardan çok etkilenmiştir. Bu geyşaları, İslam dünyasındaki cariyelik müessesesine benzetmiştir. Ancak tek bir farkla, bu kadınların tamamen özgür olduklarını belirtmiştir. Her ne kadar şarkı söyleyip dans ediyor görünseler de bir taraftan da toplumun sanat, estetik ve hatta siyasî hayatını şekillendiren figürler olduklarını ifade etmiştir.

Bugünkü geyşalar mektep terbiyesi görmüş ve yüksek sanatkâr olarak yetişmişlerdir. Bugün geyşa yalnız artisttir ve biraz da kibarca fahişedir. Evvelce olduğu gibi şimdi de modanın mucididir. Geyşalar her sınıftan çıkabilir; fakat güzellik, incelik ve nezaket birinci şarttır. Şimdiki hâlde müstakil yaşar, az çok siyasî entrikalara, tiyatro ve

[165] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? (3)," *Resimli Perşembe*, 107, (9 Haziran 1927), 7.

edebiyata karışırlar. Eski İslâm âleminin cariyelerine benzeseler de tamamen serbesttirler; kimsenin tahakkümü altında yaşamazlar. Tacirlere, bize Japon hayatının yeni bir safhasını gösterdikleri için teşekkür edip ayrıldık.[166]

Ayaz İshaki, "Bir milleti iyi tanımak için o milletin cins-i latifini iyi bilmek lâzımdır." diyerek, kadının toplumsal konumunun ve kamusal alandaki görünürlüğünün, o toplumun medeniyeti, modernleşme düzeyi ve ahlaki yapısı hakkında fikir sahibi olmak açısından önemli olduğuna işaret etmiştir. Avrupa halkları ile ilgili yazılan kitapların önemli bir kısmının kadınlara ayrıldığını, Türk, Fars ve Arap toplumlarında ise bunun tam tersinin söz konusu olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle Batılı toplumlar hakkında yazılan kitapların gerçekleri yansıttığını, Doğu toplumları ile ilgili yazılan kitapların ise gerçeklikle hiçbir ilgisi olmayan safsatalarla dolu olduğunu ifade etmiştir.[167]

Ayaz İshaki, Japon kadınının tıpkı Batılı kadınlar gibi toplumun her alanında aktif bir biçimde yer aldığını ve dışa dönük yapısı sayesinde yüzeysel olarak tanınmasının zor olmadığını ifade etmiştir. Ancak esas ilgisini çeken hususun, bu kadınların maneviyatı ile çocuk terbiyesi ve toplumsal dönüşümdeki rolleri olduğunu belirtmiştir. Bu derinlikli yapıyı anlayabilmek adına Japonya'daki kız mekteplerini ziyaret etmiştir. Gözlemleri sonucunda Japon kadınlarının yalnızca teorik bilgiyle değil, aynı zamanda hayatın pratik yönlerine dair kapsamlı bir eğitim aldığını aktarmıştır. Bu durumun, Türkiye'de zaman zaman görülen şekilci ve yüzeysel eğitim anlayışından farklı olduğunu vurgulamıştır.

Darü'l-muallimâtın tahsil müddeti dört sene imiş. En ehemmiyet verilen şey, pedagoji fenleri. Fakat burada Avrupa'nın iki lisanından, İngilizce ve Almancayı bilmek mecburi imiş. Mektebin mezunları nazariyatça çok hazırlanmış; fakat hakiki hayattan bihaber bir münevver çalıkuşu olarak değil; Japonya kadını, hayatın bütün ihtiyaçlarına karşı mücehhez olarak çıkıyor. Ve Japonya'nın en ücra köşelerinde, talim ve terbiyede numune oldukları gibi, dikiş, aşçılık, terziliklerde de rehber oluyorlar. Ve Japon kadınının bütün maneviyatının, tarz-ı hayatında değişmesinde büyük rol oynuyorlarmış.[168]

[166] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? -8," *Resimli Perşembe*, 112 (14 Temmuz 1927), 6.
[167] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? (9)," *Resimli Perşembe*, 113 (21 Temmuz 1927), 5.
[168] Ayaz İshaki, a.g.m., 5

Dönemin münevverlerince bir milletin kadınları, o milletin uygarlık ölçüsü olarak görülmüştür.[169] Ayaz İshaki'nin Japon kadınları hakkında yazdıklarından, onların İshaki'nin tahayyülündeki Doğulu-modern kadın imgesiyle örtüştüğü anlaşılmaktadır. Bu kadınlar hem güzel hem terbiyeli hem yeteri kadar eğitimli hem de yeteri kadar kamusal alanda görünürdür. Dönemin Osmanlı entelektüelinin zihnindeki modern toplumlarda kadının yeri ve konumunun nasıl olması gerektiği sorusuna verilen cevabı anlamak bakımından bu satırlar oldukça önem arz etmektedir.

Ayaz İshaki, Japon toplumunun çocuklara atfettiği değere, hatta onları adeta kutsallaştırmasına da satırlarında yer vermiştir. Toplumun kadınıyla erkeğiyle çocukların yetiştirilmesi için gösterdiği çabaya değinmiş, çocuklara gösterilen bu ihtimamın da toplumun medeniyet seviyesinin yüksekliğinin bir ispatı olduğunu ifade etmiştir.

Ayaz İshaki, Japon toplumunun çocuklara ve onların eğitimine gösterdiği önemi bir yandan hayranlıkla karşılamış, diğer yandan da bu durumu toplumun ulaştığı medeniyet seviyesinin temel göstergelerinden biri olarak değerlendirmiştir. Özellikle Doğu toplumlarında çocuklara karşı gösterilen görece ilgisizliği, tıpkı kadın meselesinde olduğu gibi, medeniyet eksikliğinin bir işareti olarak görmüş ve bu bağlamda karşılaştırmalı bir eleştiri yöneltmiştir.

> *Japonya'da çocuk mukaddestir. Onun terbiyesi için aile, cemaat ve hükûmet hepsi çalışmak mecburiyetindedir ve çalışmaktadır. Çocuğa her terbiye verilmektedir. "Şehirdeki göze çarpan bütün büyük binalar için "Bu kimin evidir?", "Bu hangi müessesedir?" diye sorsanız, daima "Mekteptir, kız mektebidir, ziraat mektebidir, ticaret mektebidir, sanayi mektebidir, falan mektebidir" cevabını alırsınız. Güya şu çıplak, uzun entarili, takunyalı bütün Japonlar ve renkli elbiseli, geniş kuşaklı, süslü püslü Japon kadınları yalnız şu çocukları okutmak, terbiye etmek için yaşıyorlar. Güya şu her dakikada hareket eden elektrik trenleri, haddi hesabı olmayan kara gözlü, kara saçlı, sarı tenli çoluk çocuğu yedirmek, içirmek, giydirmek için koşuyorlar.*[170]

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda çocukluk anlayışı, genellikle çocuğun bireyliğini değil, toplumsal görevlerine uyumunu önceleyen geleneksel bir model biçiminde şekillenmiştir. Çocuk, disiplinli, uslu, itaatkâr ve temiz olmalıdır. Ailesinin ve toplumun beklentilerine uygun davranmalıdır. Dönemin çocuk dergilerinde çocuklara yönelik

---

[169] Yasemin Tümer, "II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 10, (2001), 60

[170] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? (3)," *Resimli Perşembe*, 107 (9 Haziran, 1927), 5.

içerikler, daha çok ahlâkî öğütler, görev tanımları ve bedensel/ruhsal kontrol ekseninde gelişmiştir. Oyun, hayal gücü ve duygusal ifade gibi kavramlar ise ya hiç yer almamış ya da sınırlayıcı bir çerçevede ele alınmıştır. Philippe Ariès'in (1962) ortaya koyduğu üzere, çocukluğun biyolojik bir olgudan öte, tarihsel ve toplumsal koşullar tarafından biçimlendirilen bir kategori olarak tanınması modern bir kazanımdır. Bu perspektiften bakıldığında Osmanlı çocuğu, bireysel gelişimi ve duygusal dünyasıyla değil, toplumsal uyumu ve ahlâkî itaatiyle tanımlanan bir varlık olarak kurgulanmıştır.[171]

Bu geleneksel model, Ayaz İshaki'nin Japonya'daki gözlemleriyle çarpıcı bir karşıtlık oluşturmuştur. Japonya'da çocuk hem kamusal alanların merkezine yerleştirilmiş hem de bir toplum projesinin asli öznesi olarak ele alınmıştır. Oyun alanlarından eğitim kurumlarına, estetikten günlük yaşama kadar her unsur, çocuğun gelişimine katkı sağlayacak biçimde kurgulanmıştır. Japon çocuklarının özgüvenli, serbest ama terbiyeli davranışları, Ariès'in tanımladığı anlamda çocukluğun müstakil ve korunması gereken bir dönem olarak kabul edildiği modern pedagojik yaklaşıma işaret etmektedir.[172]

Japon toplumunun çocuklara atfettiği değer, yalnızca aileler bazında değil, kamusal semboller ve ritüeller üzerinden de gösterilmiştir. Özellikle 5 Mayıs'ta kutlanan "Erkek Çocuklar Bayramı", bu durumun çarpıcı bir örneği olmuştur. O gün Japonya'nın şehirleri rengârenk süslenmiş, evlerin, dükkânların ve sokakların üzerine sazan balığı heykelleri, kâğıt fenerler ve bayraklar asılmıştır. Bu balık figürü, mitolojik olarak erkek çocuğun cesaretini, dayanıklılığını ve toplumsal görevlerine hazırlanışını sembolize etmiştir. Ayaz İshaki, bu atmosferi şu sözlerle aktarmıştır:

> *Japon mitolojisine göre erkek çocukların hâmisi sazan balığıdır. Bu yüzden o gün köy ve şehirlerde evlerin, mağazaların üzerine taştan sazan heykelleri asılır; Tokyo'nun sokakları da bu hava ile doldurulmuş büyük ve küçük heykellerle doludur. Bahçelerde erkek çocuklar ellerinde kâğıt fenerlerle o güne mahsus şarkılar söyler; her yerde türlü renkte fener taşıyan, yeni elbiseli çocuk grupları görülür. Bu balık sembollü ve fenerli çocuk toplulukları şehre adeta karnaval havası verir. Bayramın anlamını sorduğumuzda, balığın Japon hayatında büyük yer tuttuğunu öğrendik; gıdalarının yarısı pirinç ise yarısı balıktır. Balık eski zamanlarda yarı mukaddes sayılmış; türlerin*

[171] Philippe Ariès, *Çocukluğun Yüzyılları*, çev. Hürkan Yerlikaya, (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 128.

[172] Ariès, a.g.e., 128.

en kuvvetlisi olan sazan, bahadırlığın sembolü kabul edilerek erkek çocukların hâmisi olmuştur. Bu eski âdet bugün de sürmektedir.[173]

Ayaz İshaki'nin çocuklara dair gözlemleri yalnızca Japonya ile sınırlı kalmamıştır. Finlandiya seyahati sırasında da çocuklara yönelik bazı dikkat çekici notlar düşmüştür. Ailelerin çocuklarla ilgili en büyük kaygılarının, çocukların eğitimleri ile Türk kültürünü ve örf-ananelerini öğretememe endişesi olduğu belirtilmiştir.

Finlandiya Türkünü en çok meşgul eden mesele, çocukların terbiyesi meselesidir. Eski devirlerde bunlar evvelce çoluk çocuğu Kazan, Ufa, Orenburg gibi Şimal Türkünün merkezlerine gönderiyor ve çocukların millî inkişafını millî dairede yaptırabiliyorlardı. Şimdi Rusya kapalı olduğu ve bunların ekserisi Rusya'dan kaçak oldukları için, bu kapı da onlar için kapanmıştır. Bundan başka, İdil boyunda şimdi millî mektep kalmamıştır.[174]

Çocukların sayılarının çok fazla olmasına rağmen sessizlik içindeki dikkatli tavırları ve disiplinli davranışları, Ayaz İshaki'nin dikkatini çekmiştir. Finlandiya'da yaşayan Türk topluluğunun, çocuklarını millî kimlikten koparmamak adına yaz kursları açtığını, dil, tarih ve din gibi dersler verdiğini aktarmıştır. Bu gözlemler, çocukların yalnızca çocuk olarak değil, aynı zamanda millî kimliğin taşıyıcıları olarak görüldüğüne işaret etmiştir.

Bunun için bunlar, az çok toplu olan yerlerde hususi muallimler celbederek mektepler tesis etmektedirler. Bu gibi mektepler daimî olarak Tammirfors'ta, Helsingfors'ta yapılmaktadır. Uzaklarda yaşayan hemcinslerinin çocuklarına millî terbiye vermek için Finlandiya'nın bu iki noktasında yazlık kurslar açmakta ve böylece ana dili, millî tarih, millî edebiyat, dinî dersler öğretmektedirler. Fakat büyük medeniyetli Finlerle beraber yaşadıklarından, bu tahsil, çocukların temsil edilmemesini tamamen sigorta eder bir hâlde değildir. Bunun için bunların zihinlerini daima meşgul eden mesele, çocukların milliyetlerini muhafaza edip edemeyecekleridir. Ve bu suale bugüne kadar cevap bulamamışlardır.[175]

Dönemin Osmanlısında modernleşememenin ve geri kalmışlığın, okuma yazma oranlarının düşüklüğünün sebeplerinden birinin alfabe olduğu meselesi, önemli derecede taraftarı bulunan bir tartışma olmuştur. Ayaz İshaki de bu tartışmalarda aktif rol alan

[173] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 7," *Resimli Perşembe*, 111 (7 Temmuz 1927), 5.
[174] Ayaz İshaki, "Finlandiya'da Bizi Seven, Bize Yardımını Esirgemeyen Kıymetli Bir Millettaş Grubumuz Var," *Resimli Perşembe*, 138 (12 Ocak 1928), 12.
[175] Ayaz İshaki, "Finlandiya'da Bizi Seven, Bize Yardımını Esirgemeyen Kıymetli Bir Millettaş Grubumuz Var, 12.

münevverler arasında yer almıştır. Japon mekteplerini gezerken çocukların okuyabilmek için yaklaşık 3 bin 600 harf öğrenmesi gerektiğini ve buna rağmen okuma yazma oranlarının yüksek olduğunu duymak onu şaşırtmıştır. Bu durum, toplumun gelişmişliği ile okuma yazma oranlarının düşüklüğünün ardında alfabenin ötesinde daha yapısal bir sorun bulunduğunu anlamasına vesile olmuştur.

> *Alfabenizde kaç şekil var? - Üç bin altı yüz. - Tamamen okur yazar olmak için kaç sene tahsil lazım? -Altı senelik iptidaiyi itmam etmek! ... Bizim hurufatımız yalnız otuz dört olduğu hâlde biz Türklerde okuyup yazmak bilen şüphesiz yüzde yirmiden fazla değildir.*[176]

20. yüzyıl gezginlerinin seyahat yazılarında dikkati çeken unsurlardan biri de parklara ve bahçelere duyulan özlem olmuştur. Bu yazılarda park, yalnızca şehir mimarisinin bir parçası olarak değil, aynı zamanda toplumsal düzenin, devletin bireyin refahı için gösterdiği çabanın ve modern bir ulus-devlet olmanın sembolü olarak görülmüştür. Ayaz İshaki'nin seyahat yazılarında da aynı duruma rastlanmaktadır. İshaki, büyük parkları hayranlıkla ve en ince detayına kadar tasvir etmiştir.

> *Büyük parkları geziyoruz. Bunlar, şehrin orta bir yerinde olduğu hâlde tabii ormanlık hâllerini muhafaza edebilmişler. Parklar tamamen vişne çiçeği içinde. Parkların en câlib-i dikkat noktaları çocuk bahçeleridir. Burada yüzlerce çocuk toplanmışlar; mürebbiyelerin idaresinde bin bir çeşit patırtılı oyunlar oynuyorlar. Ve hiç kimseye ehemmiyet vermeden, bütün park kendilerine aitmiş gibi bağırıyorlar, sıçrıyorlar. Hiç kimse onlara müdahale etmiyor.*

Ayaz İshaki'nin Japonya'daki gözlemlerinde dikkat çeken bir diğer başlık ise, toplumun yüksek terbiye seviyesinin herhangi bir dinî temele dayanmadan inşa edilmiş olmasıdır. 19. ve 20. yüzyılda Osmanlı aydınları arasında "geri kalmışlığın sebebi din midir?" sorusu etrafında yürüyen yoğun tartışmaların içinden gelen İshaki, Japonya'da nezaket, temizlik, disiplin ve toplumsal düzen gibi ahlâkî değerlerin dinî bir referansa dayanmadan kurumsallaşabildiğini gözlemlemiştir. Bu değerlerin taşıyıcısı konumunda olanların, özellikle Batı'da laik eğitim almış genç reformcular olması, İshaki'nin dikkatini çekmiştir. Ona göre Japonya örneği, dinin ahlâkî düzenin zorunlu bir önkoşulu olup olmadığına dair soruya açık bir cevap vermiştir. Dinî motivasyon olmadan da güçlü bir ahlak sistemi kurulabilmiştir.

---

[176] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 5," *Resimli Perşembe*, 109 (23 Haziran 1927), 5.

Avrupa'nın on dokuzuncu asırdaki müdahalesi ve mağlûbiyetlerden sonra Japonya'da kapitülasyon usulü kurulmuş ve ülke Avrupa sermayesine karşı bir müstemleke hâline gelmiş. Bundan müteessir olan Samuraylar zaaflarının sebeplerini aramışlar. Dînî idare ile tekniğin geriliği en mühim sebep sayılmış ve bu mâniayı kaldırmak için gençler çalışmaya başlamış. Amerika ve İngiltere'de teknik tahsil eden gençler altmışıncı senelerde dînî hükûmete karşı ihtilal yaparak payitahtı Tokyo'ya nakletmişler. Lâik hükûmet idareyi alır almaz büyük bir millî program tespit etmiş; milletin harsı, terbiyesi, askeri, siyasî ve iktisadî ıslahatı yanında halkın sıhhati ve temizliği de mühim yer tutmuş. Şehirler sıhhî dairelere ayrılmış. her daire haftanın bir gününü evleri, avluları ve sokakları temizlemeye mecbur tutmuş. Zabıta ise her gün evleri ve sokakları yıkatıp temizletmiş.[177]

Ayaz İshaki, Japonların dinî hayatlarını doğrudan gözlemleyebilmek için Asatsu Mâbedi'ni ziyaret etmiştir. Ancak burada karşılaştıkları, onu hem şaşkınlığa düşürmüş hem de İslam toplumlarındaki kutsallık anlayışıyla karşılaştırmalar yapmasına neden olmuştur. Müslümanlarda mabet, kutsal bir mekân olarak kabul edilmiştir. Bu kutsallık, sessizlik, saygı ve gündelik hayatla mesafeli bir ilişki üzerinden kurulmuştur. Oysa Japonya'da kutsal mekân olan mabet, gündelik yaşam pratikleriyle tamamen iç içe olmuştur. Mabedin etrafında eğlence alanları, salıncaklar, tiyatrolar ve hatta umumhaneler (genelevler) yer almış, hiçbir dindar Japon bu durumdan rahatsızlık duymamıştır. Bu durum, Japon dinî anlayışında kutsallığın, cinsellik de dâhil olmak üzere bedenî deneyimlerle çatışmadığını, aksine bu deneyimlerin de ibadetin bir parçası sayıldığını ortaya koymuştur. İshaki, bu gözlem üzerinden Müslümanların dinî anlayışıyla Japonların dinî anlayışı arasındaki farkı sorgulamıştır.

Onların dinî telkinatını hayatta görmek ve dinî ibadetlerine şahit olmak için bir bayram günü "Asatsu" mabedine gittik. Burası, İstanbul'un eski Fatih dairesi gibi dinî bir merkez. Mabedin etrafı hem bahçe, hem de umum için eğlence yeri vazifesini görüyor. Ötede beride salıncaklar kurulmuş, küçük tiyatrolar, cambazhaneler yapılmış, birçok kadın garsonlar, çayhanelerle umumhaneler yapılmıştır. Japonların dinî telakkisinde insanın en samimi vakti, münasebet-i cinsiyenin heyecan çağıdır. Onlarca cinsî münasebet de bir nevi ibadettir. Bu iki ibadethanenin bir arada olması tabiî bir iştir.[178]

[177] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 2," *Resimli Perşembe*, 106, (2 Haziran 1927).
[178] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? -10," *Resimli Perşembe*, 114 (27 Temmuz 1927).

Ayaz İshaki'ye ilginç gelen bir diğer mesele hem bireysel hem de toplumsal yaşamlarında son derece dindar bir profil sergileyen, çocuklarının eğitiminde dinî değerlere büyük önem atfeden Japonların, Hristiyan geleneğine ait olan pazar gününü resmî tatil ve bayram günü olarak benimsemiş olmalarıdır. İshaki, bu durumu uzun yıllar boyunca Rusya'nın baskısı altında yaşayan, türlü dinî ve siyasî zulümlere maruz kalan, buna rağmen Hristiyanların pazar günü bayram geleneğini asla kabul etmeyen Rusya Müslümanlarıyla karşılaştırmıştır. İshaki, Şimal Türklerinin bütün yasal ve idarî dayatmalara rağmen bu tür bir Batılılaşmayı reddettiklerini ifade etmiş, Japonya'daki bu uygulamayı ise bir nevî dinî ve kültürel ödün olarak değerlendirmiştir.

> *Dün Japonlarda hiç beklemediğimiz garabete tesadüf ettik. Pazar olmak münasebetiyle Tokyo'da bütün hükümet daireleri, büyük mağazalar, mektepler kapalı idi. Buda dininde olan benliğini, ananesini bu kadar köklü muhafaza eden Japonlar, ecnebilerin dini bayramları olan Pazar gününü devlet bayramı olarak kabul etmişler. Çoluk çocuklarının Japon ruhunda terbiyesine o kadar ehemmiyet veren Japonlar, onların kalbinde mukaddes bir gün olarak Pazar gününü yerleştiriyor. Bu manasız harekete hiçbir sebep bulamıyorum. Biz Şimal Türkleri, Rusya'nın merkezinde yaşadığımız halde ve Rusya hükümeti Pazar gününü bayram olarak kabul ettiği halde senelerce mücadele ettik. Halbuki burada, Buda dininde olan müstakil Japonya, düşman bir medeniyetin din bayramını kabul ediyor. Garip değil mi?*[179]

Ayaz İshaki, Japonların Hristiyan Batı'ya duyduğu hayranlığı ve bu bağlamda sergiledikleri bilinçsiz taklitçiliği ilerleyen satırlarda da eleştirmeye devam etmiştir. Ona göre Japonya, Batı medeniyetini benimsemeye çalışırken kendi kültürel ve dinî temelleriyle çelişen uygulamalara yönelmiştir. Bunun en dikkat çekici örneklerinden biri, Hristiyan dünyasının simgesi olan Kızılhaç'ın (Salib-i Ahmer) hiçbir değişiklik yapılmadan kabul edilmesidir. Oysa İslam dünyası, aynı sembole karşılık olarak kendi inanç ve kültür kodlarına uygun bir alternatif üretmiş, Hilal-i Ahmer (Kızılay) gibi farklı bir temsil biçimi ortaya koymuştur.

İshaki, bu tür örnekleri yalnızca sembolik alanda değil, toplumsal projelerde de görmüştür. Özellikle Amerika Birleşik Devletleri'nde uygulanan "Emniyet Haftası" gibi kampanyaların Japonya'da birebir kopyalanmasını, içi boş ve halkta karşılığı olmayan

[179] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 5," *Resimli Perşembe*, 109 (23 Haziran 1927).

taklitler olarak değerlendirmiştir. Nitekim Japonya'da ilan edilen Emniyet Haftası boyunca çok sayıda felaketin yaşanması -bir sinema binasının çökmesi, büyük bir yangın, bir ailenin topluca katledilmesi gibi olaylar- bu tür Batılı uygulamaların ne toplumsal düzeni sağlamlaştırabildiğini ne de gerçek anlamda manevî bir koruma sunduğunu ortaya koymuştur.

İshaki'ye göre bu "yarım bayram, yarım karnaval" havası, Japon kamuoyunda Amerika'ya karşı bir tepkinin oluşmasına neden olmuş, halkın kendi geleneksel değerlerine ve dinî inançlarına yönelme eğilimini de beraberinde getirmiştir.

> *Şimdi Japonlar, Amerikalıları taklit ederek Pazar gününü bayram etmişlerdir. Bu taklidin sebebi nedir, bilmiyorum; fakat bunlar, Hristiyan âlemini taklitte daha ileriye gitmişlerdir. Türk âlemi Hilâl-i Ahmer'i meydana getirdiği hâlde, Buda dinindeki Japonya Salib-i Ahmer'i değiştirmeden kabul etmiştir. Bu taklit Japonlarda daha fazla yapılıyor. Mesela: Bu sene Amerika'da "Emniyet Haftaları" yapmak moda olmuş. Japonya'da da ayrı bir Emniyet Haftası ilân ediliyor. Bütün sokaklarda Salib damgaları, nasihatlı kâğıtlar yapıştırıldı. "Kavga yapmaktan sakınınız", "Birbirinizi seviniz" ibareli kâğıtlarla duvarlar doldu. Garibi şu ki, bu hafta içinde Japonya'nın başına diğer haftalara nispeten birkaç defa fazla felâket geldiği görüldü: bir sinema yıkılmış, büyük bir yangın çıkmış, bir aile öldürülmüştür. Daha başka felâketler vuku bulmuştur. Bu olay, Japonya'da fena bir tesir bırakmış ve Amerika'nın hulûlüne karşı aksülamel meydana getirmiştir.*[180]

Ayaz İshaki'nin Japon toplumunun dinî inancı, ritüelleri ve gündelik hayatta dinî yaşayış biçimlerine dair tespitleri, yalnızca basit bir gözlemden ibaret olmamıştır. Bu tespitler, dönemin modernist bir münevverinin toplum–din algılayışını göstermesi bakımından da değerli olmuştur. Söz konusu analizler, yalnızca eleştiri ya da takdir amacı taşımamış, aynı zamanda kendi toplumunun eksiklerini sorgulamak için adeta bir ayna vazifesi görmüştür.

Bu bölümde Ayaz İshaki'nin "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim?" yazı dizisi, temizlik, kadın, çocuk ve din gibi başlıklar üzerinden yalnızca bir modernlik tartışması olarak değil, seyahatname geleneğinin belirgin niteliklerini taşıyan bir gezi-hatırat metni olarak ele alındı. İshaki'nin anlatısı, güzergahın adım adım takip edildiği, şehir, kurum ve gündelik hayatın ayrıntılı biçimde tasvir edildiği, toplumsal pratiklerin yerinde gözleme

[180] Ayaz İshaki, "Japonya'da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 13," *Resimli Perşembe*, 117 (18 Ağustos 1927).

dayalı olarak kayda geçirildiği bir "bilgi üretimi" mantığıyla ilerlemektedir. Temizlik, mektep, tiyatro, mâbed, mezarlık gibi mekânlar üzerinden kurulan betimlemeler, kadın ve çocuk temsilleri ve dinî yaşama dair gözlemler, metni salt izlenim aktarımının ötesine taşıyarak onu sosyal, kültürel ve kurumsal hayatı belgeleyen bir seyahatname metni hâline getirmektedir. Bu nedenle İshaki'nin *Resimli Perşembe*'de yayımlanan yazıları, popüler bir mecmua formu içinde dolaşıma girmiş olsa da içerik örgüsü bakımından seyahatname türünün temel özelliklerini sürdüren, karşılaştırma ve tasvir aracılığıyla okura "dış dünya bilgisi" sunan güçlü bir gezi-hatırat örneği olarak belirginleşmektedir.

4.2. AYAZ İSHAKİ'NİN KUZEY AVRUPA GEZİLERİNİN YAZILARININ ANALİZİ

Ayaz İshaki'nin Lehistan, Litvanya, Estonya ve Finlandiya üzerine kaleme aldığı metinler, Japonya gezileri sırasında yazdığı metinlere kıyasla daha az hacimli ve sistematik bir nitelik taşımaktadır. Bununla birlikte, söz konusu yazılar İshaki'nin zihniyet dünyasını yansıtması bakımından önemli veriler sunmaktadır.

Bu metinler modernleşmenin yanı sıra milli kimlik, kültürel dayanışma ve siyasal varoluş meselelerine de değinen metinlerdir. Aynı zamanda tarih bilincini bir arada barındıran güçlü gezi yazıları niteliği taşımaktadır. İshaki, ele aldığı şehirlerin sadece mimari özelliklerini vermekle yetinmez bu şehirlerde yaşayan milletlerin kaderini, direniş ruhunu ve millî kimliğini yansıtan tarihî ve kültürel mekânlar olarak okuyucuyla buluşturur. Bu yönüyle yazılmış olan bu metinler birçok açıdan çok büyük değer taşımaktadır.

İshaki'nin bu coğrafyalara bakışı, yalnızca bir gezgin merakıyla sınırlı değildir. Rus mezalimi nedeniyle sürgün hayatı yaşayan bir Tatar aydını olarak, Lehistan, Finlandiya, Estonya ve Litvanya'daki toplumsal yapıları değerlendirirken kendi tarihsel tecrübesini de metne taşımaktadır. Bu nedenle söz konusu yazılar, klasik anlamda bir seyahatname olmaktan ziyade, sürgün bir entelektüelin millî bilinç arayışını yansıtan metinler olarak okunmalıdır.

4.2.1. Lehistan: Dil Kaybı, Demografik Erime ve Dinî Kimliğin Son Kalesi

İshaki'nin Lehistan yazısı, yazılarının bütünü içinde asimilasyon meselesinin en çarpıcı biçimde ele alındığı metindir. Yazının başlığı bile ("Lehistan Türkleri Umumi Harpten Beri Kızlarına Koca Bulamıyorlarmış!") meselenin demografik boyutunu öne çıkarmaktadır. Lehistan Tatarları, Timurlenk döneminden beri bu topraklarda yaşayan ve

Türk lisanını tamamen kaybetmiş bir topluluktur. İshaki'nin bu topluluk hakkındaki gözlemleri, onun modernleşme tartışmasının ötesinde, bir milletin varoluşsal sınırlarıyla yüz yüze geldiği anı kaydetmektedir.

İshaki metinde bu topluluğun dilini yitirmiş olmasına rağmen dinî kimliğini muhafaza ettiğini vurgular. Vilna'daki mezarlıklarda Arapça, Türkçe ve Rusça yazılı ay yıldızlı mezar taşlarının varlığı, Kazan şivesiyle edilen namaz niyetlerinin Toktamış Han devrinden intikal ederek sürmesi, ona göre dinin bir topluluğun son bağlantı noktası olarak işlev gördüğünü göstermektedir. Bu tespit, Norbert Elias'ın medeniyet sürecinde toplumsal normların kuşaklar arası aktarımına ilişkin çerçevesiyle örtüşmektedir: Lehistan Tatarları lisanlarını kaybetmişler, ama ritüel hafızaları aracılığıyla kimliklerini sürdürmüşlerdir.

Yazının en dikkat çekici boyutu ise İshaki'nin bu duruma çözüm üretemeyişini itiraf etmesidir. "Bu derde ben de deva bulamadım" cümlesi, bir aydının kendi toplumsal projelerinin sınırlarını kabul ettiği nadir anlardan biridir. İshaki, Japonya yazılarında modernleşmenin reçetelerini sunarken, Lehistan'da reçetenin artık geç kaldığı bir durumla karşı karşıyadır. Bu gerilim, yazı dizisinin bütünü içinde önemli bir karşıtlık oluşturmaktadır: Japonya metinlerinde umut ve model arayışı, Lehistan metninde ise geri dönüşü olmayan bir erimenin tespiti.

4.2.2. Litvanya: Küçük Devletin Propaganda Modeli ve Mukayeseli Siyaset

Litvanya yazısı, İshaki'nin siyasi gözlem kapasitesinin en belirgin olduğu metinlerden biridir. Alt başlıkta yer alan "Bizim için ibretle taklit edilecek bir misal" ifadesi, metnin amacını açıkça ortaya koymaktadır: Litvanya bir model olarak sunulmaktadır. İshaki, Rusya'dan ayrılmış bu küçük devletin kendisini uluslararası alanda nasıl tanıttığını, propaganda faaliyetlerini nasıl yürüttüğünü ve halk refahını nasıl sağladığını inceler.

Burada İshaki'nin modernleşme ölçütleri Japonya'dakinden farklıdır. Japonya metinlerinde temizlik, disiplin ve kamusal düzen ön plandayken, Litvanya metninde devlet kapasitesi, dış politika stratejisi ve küçük bir milletin büyük güçler arasında varlığını sürdürme becerisi tartışılmaktadır. Bu farklılık, İshaki'nin modernliği tek boyutlu görmediğini, her coğrafyanın kendi tarihsel koşullarına göre değerlendirdiğini kanıtlamaktadır. Bu yaklaşım, Giddens'ın "çoklu modernlik" kavramıyla uyumlu bir perspektiftir.

Metnin bir diğer dikkat çekici yönü, sınır geçiş anlatısıdır. İshaki'nin Leh ve Litvanya sınır memurlarıyla yaşadığı deneyim, pasaporttaki "muharrirdir" kaydının sağladığı kolaylık, dönemin uluslararası ilişkilerine ve Türk pasaportunun Avrupa'daki algısına ışık tutan değerli bir tarihî belge niteliği taşımaktadır.

4.2.3. Estonya: Sürgün Arkadaşlığından Devlet Başkanlığına — Bir Kader Muhasebesi

Estonya yazısı, gezi yazıları serisinin en kişisel ve en edebî metnidir. İshaki burada salt bir gözlemci değil, anlatının içinde bir karakter olarak yer almaktadır. Metnin bütün dramatik gerilimi, tek bir soru üzerine kuruludur: Çarlık sürgünlerinde tanıdığı Avukat Timanet (gerçek adıyla Jaan Tõnisson, 1927-28 yıllarında Estonya devlet başkanı), şimdi bağımsız Estonya'nın cumhurbaşkanı mıdır?

Bu soru, İshaki'nin kendi kaderini sorgulamasının aracıdır. "O muvaffak olmuş, ben mağlup olmuştum" cümlesi, tezin giriş bölümünde ortaya konulan "tanık-sürgün" kavramının en keskin ifadesidir. Aynı sürgün koşullarından çıkan iki insan, iki farklı kadere ulaşmıştır: biri devlet başkanı olmuş, diğeri hâlâ vatansız bir muhacirdir. Bu karşıtlık, İshaki'nin Rusya'daki otuz milyon Türk Tatar'ın siyasal başarısızlığı üzerine yaptığı muhasebeyi derinden beslemektedir.

Metin, aynı zamanda küçük milletlerin devlet kurma kapasitesini tartışan siyasal bir denemedir. Estonya'nın Rusya'dan bağımsızlığını kazanması, yeni devlet kurumlarının inşası, Estonca'nın kamusal alanda tek dil hâline gelmesi (İshaki'nin Tallinn sokaklarında Rusça, Almanca, Fransızca hiçbir yazı bulamaması), dil politikası ile ulus inşası arasındaki ilişkiyi somut biçimde göstermektedir. Bu gözlemler, Hobsbawm'ın ulus devlet oluşumunda dilin araçsallaştırılmasına ilişkin tespitleriyle doğrudan örtüşmektedir.

İshaki'nin Tallinn'de çay arayışı ise metnin en lirik ve en mizahi bölümüdür. Tatarların "mahzun olsalar da, memnun olsalar da, hasta olsalar da çay içerler" diyerek tasvir ettiği pasaj, İshaki'nin yazarlık kimliğinin canlı bir örneğidir. Bu tür anekdotlar ve detaylar, metnin seyahatname geleneğiyle bağını güçlendirmekte ve onu kuru bir siyasi analizden ayırt etmektedir.

4.2.4. Finlandiya: Diaspora, Asimilasyon Korkusu ve Alternatif Modernlik

Finlandiya, İshaki'nin üç sayı ayırdığı en geniş Kuzey Avrupa metnidir ve bu hacim tesadüfi değildir. İshaki burada yalnızca bir ülkeyi değil, aynı zamanda kendi millettaşlarının

diaspora deneyimini anlatmaktadır. Bu yönüyle Finlandiya yazıları, gezi yazısı ile sosyolojik saha çalışması arasında özgün bir melez tür oluşturmaktadır.

Finlandiya metinlerinin birinci katmanı, Helsinki'nin (Helsingfors) tasviridir. İshaki'nin sükûnet tasviri, tezin bütünündeki en güçlü edebî pasajlardan birini oluşturmaktadır. Edirnekapı Mezarlığı'nın servilerinden Kasımpaşa'nın gürültüsüne uzanan İstanbul tasvirleriyle Helsinki'nin sessizliğinin karşılaştırılması, İshaki'nin medeniyet ölçütleri arasına kamusal düzen ve toplumsal disiplini de kattığını göstermektedir. Bu yaklaşım, Japonya yazılarındaki temizlik vurgusunun bir uzantısıdır: temizlik gibi sessizlik de toplumsal terbiyenin bir göstergesi olarak sunulmaktadır.

İkinci katman, Finlandiya Tatarlarının iktisadi tarihidir. İshaki, Mişer kabilesinin göçebe tüccar geleneğinden başlayarak Bolşevik Devrimi sonrası servet kaybını, ardından Finlandiya'da yeniden toparlanma sürecini anlatır. Cemal oğulları, Zinet Ahsen, Nimetullah Vefa oğlu gibi bireysel portreler, soyut bir diaspora anlatısını somutlaştırmaktadır. İshaki bu kişileri anlatırken bir etnograf gibi davranmakta, her tüccarın karakter özelliklerini, iş yapma biçimlerini ve kültürel alışkanlıklarını kaydetmektedir.

Üçüncü ve en kritik katman ise asimilasyon korkusudur. Finlandiya Tatarlarının çocuklarına millî terbiye verme çabası, yazlık kurslar, hususi muallimler, ana dili eğitimi meseleleri İshaki'nin en derin kaygısını yansıtmaktadır. "Bu tahsil çocukların temsil edilmemesini tamamen sigorta eder bir hâlde değildir" cümlesi, bu kaygının özlü ifadesidir. İshaki, Lehistan'da tamamlanmış bir asimilasyon sürecinin Finlandiya'da başlangıç aşamasında olduğunu görmekte ve buna çare aramaktadır. Bu iki metin birlikte okunduğunda, İshaki'nin diaspora toplulukları için çizdiği trajik bir çizgi ortaya çıkmaktadır: dil kaybı, kültürel erime ve nihayet yok oluş.

Finlandiya metinlerinin bir diğer özgün yönü, kadın meselesinin ele alınış biçimidir. Japonya yazılarında kadın kamusal alandaki görünürlük ve eğitim bağlamında tartışılırken, Finlandiya metninde kadın diaspora toplulukların demografik bekası açısından ele alınmaktadır. Mişer kabilesinin kadınları köyde bırakan geleneğinin kırılması, İmad Efendi'nin eşini Finlandiya'ya getirme cesareti ve bunun ardından başlayan toplumsal dönüşüm, İshaki için modernleşmenin yalnızca devlet politikasıyla değil, bireysel cesaretle de başlayabileceğinin kanıtıdır.

Sonuç olarak Finlandiya, Estonya ve Litvanya üzerine kaleme alınan metinler, Japonya analizini tamamlayan ve genişleten örneklerdir. Bu yazılar sayesinde İshaki'nin modernleşme anlayışının yalnızca Doğu–Batı karşılaştırmasına dayanmadığı; aynı zamanda küçük milletlerin varoluş mücadelesi, millî bilinç ve siyasal özgürlük bağlamında da şekillendiği görülmektedir. Böylece yazarın seyahat metinleri, farklı coğrafyalar üzerinden kurulan çok katmanlı bir modernlik ve medeniyet tartışmasının parçaları hâline gelmektedir.

4.3. AYAZ İSHAKİ'NİN AFGAN KRALI'NIN AVRUPA GEZİLERİ İLE İLGİLİ YAZISININ ANALİZİ

Ayaz İshaki, Afgan Kralı'nın Avrupa seyahatiyle ilgili kaleme aldığı yazıda, diğer gezi yazılarında olduğu gibi bizzat katılımcı konumunda değildir. Bu metni, dönemin basın haberleri ve edindiği bilgiler ışığında değerlendirmeler yaparak oluşturmuştur. İshaki metninde Emânullah Han ile Kraliçe Süreyya'nın Avrupa ziyareti, yalnız Afganistan için değil, bütün Şark dünyası ve özellikle Türkler açısından önemli bir gelişme olarak sunulur.

Emânullah Han'ın yürüttüğü reformlar, Türkiye'deki istiklal ve modernleşme hamleleriyle paralel görülürken; Kraliçe Süreyya'nın kadınların toplumsal konumunu yükseltmeye yönelik adımları modernleşmenin sembolü kabul edilmiştir. Kadın meselesi, Afganistan yazısında merkezi bir temadır. İshaki, kadınların kamusal alandaki görünürlüğü, eğitim imkânları ve kıyafet reformları üzerinden toplumun dönüşüm kapasitesini tartışır. Japonya metinlerinde olduğu gibi burada da kadın, medeniyet seviyesinin bir göstergesi olarak ele alınır. Ancak Afganistan bağlamında bu tartışma daha kırılgan ve gerilimlidir. Reform ile gelenek arasındaki çatışma, özellikle kadın bedeni ve kamusal görünürlük üzerinden somutlaşır. Bu durum, İshaki'nin modernleşmeyi yalnızca teknik ilerleme değil, toplumsal zihniyet değişimi olarak kavradığını göstermektedir.

Avrupa basınında geniş yankı uyandıran bu seyahatin, Afganistan'ın uluslararası itibarını artırdığı vurgulanır. Ayrıca kralın Türkçe konuşması ve Türklere duyduğu yakınlık, Türk dünyasının kültürel saygınlığını yükselten bir unsur olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak İshaki'nin Afganistan gezi yazısı, erken Cumhuriyet dönemi basınında yayımlanan sıradan bir seyahat anlatısı değildir. Metin, İslam dünyasının modernleşme serüvenini tartışan, reform ile gelenek arasındaki gerilimi görünür kılan ve kadın, eğitim, din ve devlet gibi temel kavramlar etrafında düşünsel bir çerçeve kuran bir analiz niteliği taşır. Bu bağlamda Afganistan yazısı, İshaki'nin seyahati bir gözlem eylemi olmanın ötesinde

ideolojik ve entelektüel bir tartışma alanı olarak kurguladığını açık biçimde ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Bu tez, Erken Cumhuriyet döneminde seyahat yazısının yalnızca edebî bir tür olarak değil, aynı zamanda modernlik tahayyülünün kurulduğu ve dolaşıma sokulduğu bir söylem alanı olarak işlev gördüğünü ortaya koymayı amaçlamıştır. 1923-1930 yılları arasında Türk basınında yayımlanan gezi metinleri bibliyografik tarama yoluyla tespit edilmiş, bu genel çerçeve içinde *Resimli Perşembe* dergisi ve Ayaz İshaki'nin 1927-1928 yıllarında kaleme aldığı yazılar merkezî inceleme nesnesi olarak belirlenmiştir. Böylece erken Cumhuriyet aydınının dünyayı kavrayış biçimi, seyahati bir gözlem ve karşılaştırma pratiğine dönüştürme yöntemi üzerinden analiz edilmiştir.

Çalışmada öncelikle klasik seyahatname geleneğinden modern gezi yazısına geçiş süreci tespit edilmiştir. Klasik seyahatnamelerde anlatının ağırlık merkezi çoğu zaman olağanüstü unsurlar ve anlatıcının hayal gücü etrafında şekillenirken, erken Cumhuriyet dönemi gezi yazılarında gündelik hayat pratikleri belirginleşmektedir. Trenler, vapurlar, oteller, temizlik anlayışı, giyim-kuşam, kadın-erkek ilişkileri ve eğitim kurumları gibi ayrıntılar metnin temel yapı taşları hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, seyahatin artık bir merak ve macera anlatısından ziyade, toplumsal düzeni ölçen ve karşılaştıran bir gözlem alanı olarak kurgulandığını göstermektedir.

Metinlerin söylemsel yapısı incelendiğinde, gözlemlerin sistematik biçimde bir kıyaslama mantığı üzerine kurulduğu görülmüştür. "Biz" ve "onlar" ayrımı üzerinden işleyen bu karşılaştırma dili, çoğu zaman yazarın kendi toplumuna yönelttiği eleştirel bir bakışla birleşmektedir. Özellikle temizlik-modernlik ilişkisi, kamusal mekân düzeni ve gündelik hayatın tertibi üzerinden "medeniyet" ölçütü oluşturulması, bu metinlerde belirgin bir eğilimdir. Kadın ve çocuk temsili ile eğitim kurumlarına dair gözlemler de modernliğin göstergeleri olarak işlev görmektedir. Bu bağlamda modernlik, yalnızca teknik ilerleme ya da siyasal dönüşümle sınırlı değil; toplumsal disiplin, kamusal görünürlük ve gündelik hayatın düzenlenişi üzerinden tanımlanan bir bütünlük olarak ortaya çıkmaktadır.

Ayaz İshaki'nin metinleri, sürgün bir entelektüelin perspektifini yansıtması bakımından ayrıca önem taşımaktadır. Rus hâkimiyeti altında yaşamış bir Tatar aydını olarak İshaki, ziyaret ettiği coğrafyaları değerlendirirken millî kimlik, siyasal bağımsızlık ve kültürel dayanışma meselelerini metne dâhil etmektedir. Japonya, Kuzey Avrupa ve Afganistan örneklerinde modernleşme farklı tarihsel bağlamlar içinde ele alınmakta; böylece

yazarın modernlik anlayışının tek yönlü bir Batı taklitçiliğine indirgenemeyeceği görülmektedir. Küçük milletlerin varoluş mücadelesi, kadınların kamusal konumu ve toplumsal disiplin gibi temalar, onun modernlik tasavvurunun çok katmanlı yapısını ortaya koymaktadır.

Bu tez, gezi yazılarını yalnızca edebî metinler olarak değil, erken Cumhuriyet'in zihniyet dünyasını anlamaya imkân veren tarihsel belgeler olarak değerlendirmiştir. Literatürde Erken Cumhuriyet aydınlarının çoğunlukla siyasi fikirleri ve entelektüel kimlikleri üzerinden incelendiği; buna karşılık seyahat deneyimlerinin ve bu deneyimlerin yazıya yansıyış biçimlerinin görece ihmal edildiği görülmektedir. Bu çalışma, seyahatin bir bilgi üretme pratiği olarak işlevini ve modernlik tahayyülünün popüler basın dili içinde nasıl kurulduğunu görünür kılmayı hedeflemiştir.

Bununla birlikte çalışmanın belirli sınırlılıkları bulunmaktadır. İnceleme *Resimli Perşembe* dergisi ve Ayaz İshaki'nin metinleriyle sınırlandırılmıştır. *Resimli Perşembe,* kentli ve okuryazar bir kesime hitap eden bir mecmua olup, temsil ettiği modernlik dili belirli bir kültürel sermayeye sahip okur kitlesinin perspektifini yansıtmaktadır. Bu nedenle söz konusu metinler, toplumsal gerçekliğin tamamını değil, seçilmiş ve kurgulanmış bir modernlik tahayyülünü ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma, Erken Cumhuriyet döneminde seyahat yazılarının modernleşme tartışmalarının önemli bir parçası olduğunu göstermiştir. Gelecek çalışmalarda farklı yazarların gezi metinlerinin, farklı mecraların ve özellikle 1928 sonrasında dil ve söylemde yaşanan dönüşümün dikkate alınması, Türk modernleşme tarihinde seyahat kültürünün rolünü daha kapsamlı biçimde değerlendirmeye katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aliyev, Saleh Muhammedoğlu. "İbn Fadlân." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999, 477-479.

Ariès, Philippe. *Çocukluğun Yüzyılları*. Çev. Hürkan Yerlikaya. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.

Arpacı, Murat. "Foucault, Biyopolitika ve Biyotarih: Tarihsel Çalışma Alanları Olarak Tıp, Beden ve Nüfus." ViraVerita E-Dergi 3 (2016): 80-97.

Asiltürk, Baki. Türk Edebiyatında Avrupa Seyahatleri (1839–1923). Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1997.

Baba, Mert Can. Rusya Müslümanlarının Bağımsızlık Mücadelesinde Ayaz İshaki'nin Faaliyetleri. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2020.

Bayır, Mehmet. "Giddens ve Habermas: Modernite Temelinde Yapısal Bir Karşılaştırma." *Nosyon: Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi* 7 (2021), 52-65.

Berman, Marshall. Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor. Çev. Bülent Peker ve Ümit Altuğ. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Coşkun, İsmail. "Modernleşme Kuramı Üzerine." *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi* 3/1 (1989), 289-314.

Çeri, B. "Ayaz İshaki'nin Osmanlıca Süreli Yayınlarda Kalmış Japonya ile İlgili Seyahat Yazıları." Türkiye'de Japonya Çalışmaları II içinde, ed. Selçuk Esenbel ve Erdal Küçükyalçın, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2015.

Çetin, Çulpan Zaripova. "Kazan Tatar Aydını Ayaz İshaki'nin İslam Memleketlerinde Adlı Yol Hatıralarında Kudüs." Dinî, Tarihî ve Edebî Açıdan Kudüs içinde, ed. İbrahim Çelik, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.

Çelik, İbrahim, ed. *Dinî, Târihî ve Edebî Açıdan Kudüs*. İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları, 2018.

Das, Nandini ve **Tim Youngs** (ed.). *The Cambridge History of Travel Writing*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

Dinç Kurt, Yasemin. Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatında Gezi Türünün Gelişimi. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Erbirsin, Derya Hamiye. İdil-Ural Muhacir Siyasi Edebiyatın Yana Millî Yolu ve Ayaz İshaki'nin Siyasi Söylemi. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2016.

Erkan, Ümmet. "Rusya'da Modernleşme Hareketleri, Rusya Müslümanları ve İsmail Gaspıralı." Motif Akademi Halkbilimi Dergisi 12/25 (2019): 758-776.

Giddens, Anthony. *Modernliğin Sonuçları*. Çev. Ersin Kuşdil. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2010.

Gökyay, Orhan Şaik. "Türkçe'de Gezi Kitapları." *Türk Dili* (Gezi Özel Sayısı), 258 (1973): 457–467.

Göleç, Mustafa. "Dünya 'Görüş'ü Olarak Savaş: Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'ye ve Türkiye'den 'Seyahat'ler." *Tarih Dergisi* 73 (2021) 215-247.

Hobsbawm, E. J. İmparatorluk Çağı 1875–1914. Çev. Vedat Aslan. İstanbul: Dost Kitabevi, 2010.

Gayaz İshakiy. "Gayaz İshakıy Yaponiya Turynda 1919 Elgy Kündelek Hatıraläre Bueynça.", https://cyberleninka.ru/article/n/gayaz-ishakyy-yaponiya-turynda-1919-elgy-k-nd-lek-hatir-l-re-buencha Erişim 13 Temmuz 2025.

İshaki, Ayaz.

———. "Afgan Kraliçesi Süreyya Hazretleri Memleketinde Kadını Ne Hâlde Buldu Ne Hâle Çıkardı?" *Resimli Perşembe*, Sayı 158 (31 Mayıs 1928).

———. "Estonya Reisicumhuru Vaktiyle Şimalî Rusya'da Sürgün Arkadaşım Olan Bir Avukattı." *Resimli Perşembe*, Sayı 135 (22 Aralık 1927).

———. "Finlandiya'da Bizi Seven, Bize Yardımını Esirgemeyen Kıymetli Bir Millettaş Grubumuz Var." *Resimli Perşembe*, Sayı 137 (5 Ocak 1928).

———. "Finlandiya'da Bizi Seven, Bize Yardımını Esirgemeyen Kıymetli Bir Millettaş Grubumuz Var." *Resimli Perşembe*, Sayı 138 (12 Ocak 1928).

———. "Harpten Sonra Rusya'nın Şimalinde Doğan Terütaze, Yepyeni Bir Türk Medeniyeti." *Resimli Perşembe*, Sayı 136 (29 Aralık 1927).

———. “Hudutlarında Harp Olmak Üzere Olduğu Söylenen Litvanya’da Neler Gördüm?” *Resimli Perşembe*, Sayı 134 (15 Aralık 1927).

———. “Rusya’dan Kaçarak Çin ve Japonya’da Aylarca Dolaşan Bir Muharrir Gördüklerini Anlatıyor.” *Resimli Perşembe*, Sayı 104 (19 Mayıs 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 1.” *Resimli Perşembe*, Sayı 105 (26 Mayıs 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 2.” *Resimli Perşembe*, Sayı 106 (2 Haziran 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 3.” *Resimli Perşembe*, Sayı 107 (9 Haziran 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 4.” *Resimli Perşembe*, Sayı 108 (16 Haziran 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 5.” *Resimli Perşembe*, Sayı 109 (23 Haziran 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 6.” *Resimli Perşembe*, Sayı 110 (7 Temmuz 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 7.” *Resimli Perşembe*, Sayı 111 (14 Temmuz 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 8.” *Resimli Perşembe*, Sayı 112 (21 Temmuz 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 9.” *Resimli Perşembe*, Sayı 113 (27 Temmuz 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 10.” *Resimli Perşembe,* Sayı 114 (4 Ağustos 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 11.” *Resimli Perşe5be,* Sayı 114 (11 Ağustos 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 12.” *Resimli Perşembe* , Sayı 116(18 Ağustos 1927).

———. “Japonya’da Neler Gördüm, Neler Öğrendim? – 13.” *Resimli Perşembe*, Sayı 117 (18 Ağustos 1927).

———. “Lehistan Türkleri Umumi Harpten Beri Kızlarına Koca Bulamıyorlarmış!” *Resimli Perşembe*, Sayı 126 (20 Ekim 1927).

Kaçalin, Mustafa S. "İdilli, Muhammed Ayaz İshakî." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 21. İstanbul: TDV, 2000, 474-475.

Kamalieva, Alsu. *Romantik Milliyetçi Ayaz İshakî*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2009.

Kanlıdere, Ahmet ve **Yaşar Çağbayır**. *Sosyalizmden Türkçülüğe: Kazanlı Ayas İshakî (1878–1954)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2019.

Karakaya, Emir. “Japon Modernleşmesinin Kısa Tarihi.” 15 Haziran 2015. https://www.academia.edu/13003172/Japon_Modernle%C5%9Fmesinin_K%C4%B1sa_Tarihi (erişim: 16 Ağustos 2025).

Kayış, Yasin. "Vakit Gazetesi Muhabiri Talât Mümtaz (Yaman) Bey'in Kastamonu, Sinop ve Zonguldak Kıyı Şeridindeki Gezi İzlenimleri (1930)." Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi 8/16 (2022): 657-680.

Kılıç, Mürsade Meryem. *Yeni Türk Edebiyatında Bir Edebî Tür Olarak Gezi*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2020.

Kıllıoğlu, Mehmet Erkan. “Çarlık Rusyasında Ceditcililik/Yeni Usul Hareketi.” *Journal of Awareness* 4/1 (2019) 65-90.

Löschburg, Winfried. *Seyahatin Kültür Tarihi*. Çev. Jasmin Traub. Haz. Zehra Aksu Yılmazer. Ankara: Dost Kitabevi, 1998.

Man, Fuat. “İnsan Kaynakları Yönetimi Araştırmaları İçin Sosyal Teorinin Sunduğu Olanaklar: Norbert Elias ve ‘Uygarlık Süreci’.” *Çalışma ve Toplum* 3/82 (2024) 827-850.

Maden, Sedat. “Türk Edebiyatında Seyahatnameler ve Gezi Yazıları.” *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 15/37 (2008), 147-158.

Naskali, Emine Gürsoy. "Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı." Elginkan Vakfı 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri (24–26 Nisan 2019). İstanbul: Elginkan Vakfı, 2023.

Önal, Muhsin. “19. Yüzyılda İngiltere’den Osmanlı Devleti’ne Seyahat Etmenin Altın Kuralları.” *History Studies* 15/1 (2023): 57-82.

Özgül, M. Kayahan. "Demir Asa Demir Çarık." Hece Dergisi 174/175/176 (2011)**:6-29**

Öztürk, Seda. “Ahmet Haşim’in Gezi Yazılarında Avrupa Algısı.” *Geçmişten Günümüze Seyahat Edebiyatı*. Elginkan Vakfı 4. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri, İstanbul, 2019.

Palabıyık, Mustafa Serdar. Travel, Civilization and the East: Ottoman Travellers' Perception of 'the East' in the Late Ottoman Empire. Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

———. “Travel, Civilization and the East: Ottoman Travellers’ Perception of ‘the East’ in the Late Ottoman Empire.” *Middle Eastern Studies* 52/4 (2016).

Rubiés, Joan Pau. *Travellers and Cosmographers: Studies in the History of Early Modern Travel and Ethnology*. Aldershot: Ashgate Variorum, 2007.

Sarıkaya, Yaren ve **Gökhan Evecen**. “Kaguyahime no Monogatari Anime Filmi Üzerinden Japon Heian Dönemi Toplumsal Cinsiyete Bakış.” *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi* 7/2 (2024), 774-799.

Schivelbusch, Wolfgang. Demiryolu Seyahatinin Tarihi: 19. Yüzyılda Mekân ve Zamanın Sanayileşmesi. Çev. Çiğdem Canan Dikmen. İstanbul: Kırmızı Kedi, 2022.

Şahin, Selda. Ayaz İshakî'nin Hayatı ve Fikirleri. Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2018.

Top, Baki. Cenap Şahabettin'in Suriye Mektupları. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1991.

Thompson, Carl. *Travel Writing*. New York: Routledge, 2011.

Tuna, Mustafa Özgür. *Rusya İmparatorluğu’nun Müslümanları: İslam, İmparatorluk ve Avrupa Modernitesi (1788–1914)*. İstanbul: Küre Yayınları, 2022.

Tümer, Yasemin. “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir ve Edebiyat Hayatında Kadın Eğitimi.” *Türklük Araştırmaları Dergisi* 10 (2001), 57-89.

Vikipedi. “Gojong.” Son güncelleme: 10 Temmuz 2025. https://tr.wikipedia.org/wiki/Gojong (erişim: 16 Ağustos 2025).

Vikipedi. “Sibirya Müdahalesi.” Son güncelleme: 17 Ağustos 2024. https://tr.wikipedia.org/wiki/Sibirya_Müdahalesi (erişim: 16 Ağustos 2025).

Yazıcı, Hüseyin. "Seyahatnâme." Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. C. 37. İstanbul: TDV, 2009, 13-16.

Yıkmaz, Yusuf. “On Dokuzuncu Yüzyılda Güney Afrika’da Bir Osmanlı Âlimi Ebubekir Efendi.” *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2019): 241-257